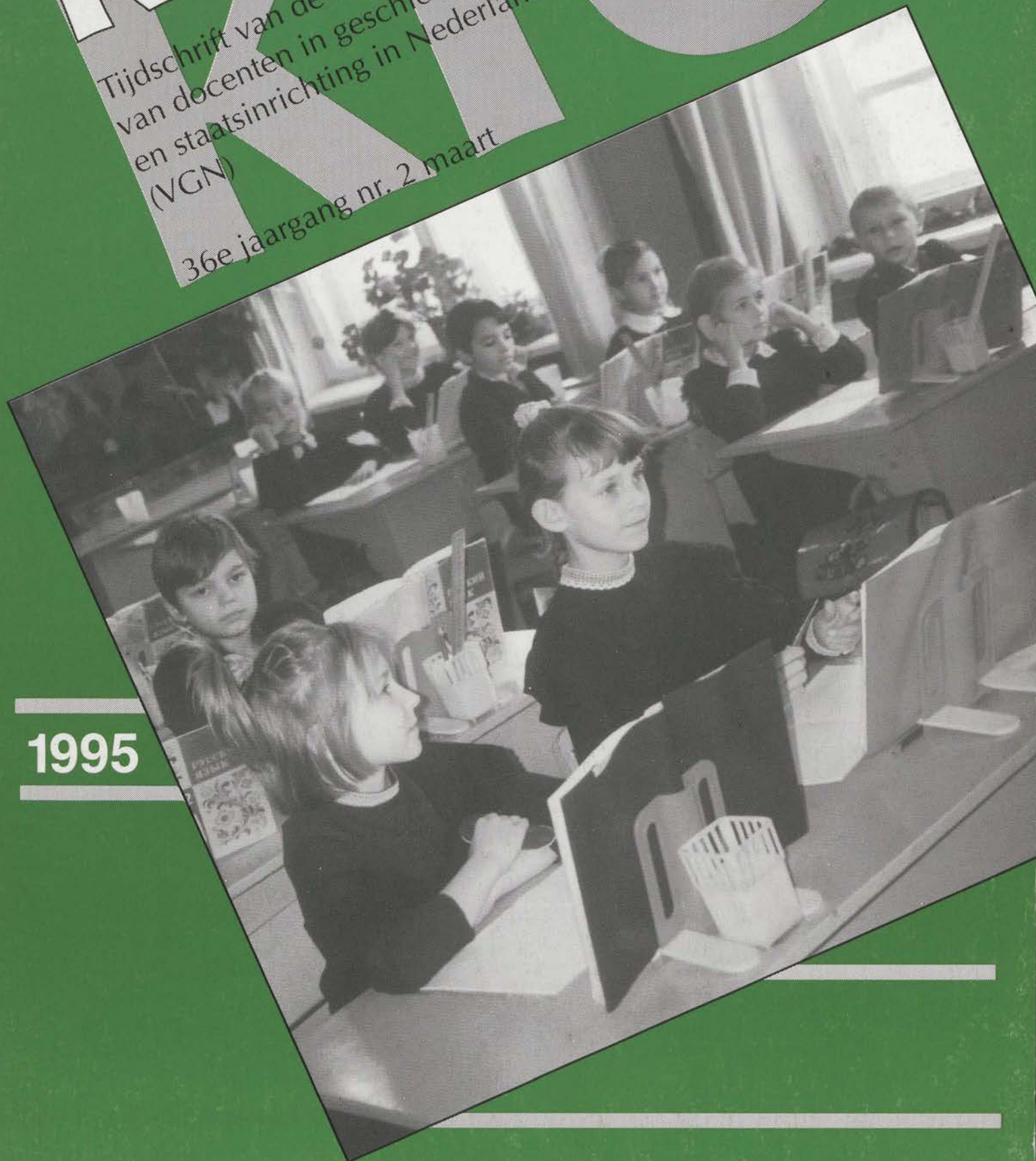

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

36e jaargang nr. 2 maart

1995

**Vereniging van docenten in geschiedenis en staatinrichting
in Nederland**

Algemeen Bestuur

Mw. H. Budé-Janssens,
voorzitter (externe en buitenlandse contacten, Platform VVVO, examenbureau/CEVO, intercommissie, werkgroep Suriname, publiciteit),
Patrijslaan 12a,
2261 ED Leidschendam.
Tel. 070-32 77 923.
Fax. 070-3201298

M. Otten, *vice-voorzitter (volwasseneneducatie, beroeps- onderwijs, Clomatica, PR),*
Deventerweg 60,
7203 AM Zutphen.
Tel. (privé) 05750-42 160,
(werk) 05700-70 825.

L.M.I.V. Nolet, *1e secretaris (externe correspondentie, didactische activiteiten, lerarenopleidingen, nascholing),* Reestraat 32,
6531 JM Nijmegen.
Tel. (privé) 080-55 07 49,
(werk) 080-45 98 27.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-
Rijlaarsdam, *2e secretaris (interne correspondentie, Pabo),*

Postbus 360,
2920 AJ Krimpen a/d IJssel.
Tel. 01807-12 298.

J. Schopman, *penningmeester (financiën, ledenwerving, OAC, contacten Kleio),*
Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ
Nijmegen. Tel. 080-22 47 69.

Mw. M.E. Hielkema (*bavo, internationalisering, contacten met historische verenigingen*),
Titiaanstraat 34¹, 1077 RJ
Amsterdam.
Tel. 020-66 44 060.

Mw. E. Marrenga (*bavo, vwo, vrouwengeschiedenis*), Lange
Leidsedwardsstraat 212¹,
1017 NR Amsterdam.
Tel. 020-27 71 26.

H. Kurstjens (*bavo/vbo*),
Nijenkamp 13,
6651 HG Druten.
Tel. (privé) 08870-13 119,
(werk) 085-52 13 20.

VGN-giro: 128701 t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1995 bedragen de contributies:

1. Bij bezoldiging tot en met HOS-schaal 10 f 90,-
2. Bij bezoldiging vanaf HOS-schaal 11 f 105,-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn of zich nog bekwamen voor het leraarschap): f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f 130,-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lessen, de school en de categorie waartoe u behoort.

kleio

Het blad van de VGN, verschijnt tien maal per jaar, incidenteel met katern voor leerlingen

Redactie

W.G.J. Rongen, *voorzitter*,
Antillen 4, 3524 EZ Utrecht.
Tel. 030-892580.

R.P. Slotboom, *secretaris*,
Walcheren 137, 3524 ZS
Utrecht. Tel. 030-895982.

B. Engbers, Klaverstraat 12,
3572 VD Utrecht.
Tel. 030-713329.

I.D. Verkuil, Eemnesserweg 35,
1221 CS Hilversum.
Tel. 035-857499.

J.L.G. van Oudheusden,
Massenetstraat 21, 5144 WP
Waalwijk. Tel. 04160-37430.

H.S.J. Jansen, Hatertseweg 463,
6533 GH Nijmegen.
Tel. 080-553484.

Mw. C. van Bortel, Evievelde 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 04923-61136.

*Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-
Stoopman, Omloup-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408 - 83576
Fax 03408 - 88459*

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1995 kost een abonnement:
Binnenland f 90,-
Buitenland, f 120,-
binnen Europa f 120,-
Buitenland, buiten Europa (luchtpost) f 130,-
Losse nummers f 9,50

Informatie over het leerlingenmateriaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u regelmatig in Kleio.

U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden.

Prijzen:
1 pagina f 410,-
1/2 pagina f 325,-
1/4 pagina f 225,-
Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

VAN DE REDACTIE

Op het moment dat dit stukje geschreven wordt, staat de voorjaarsvakantie voor de deur. Altijd leuk, zo'n vakantie. Even een week er tussenuit, of flink carnaval vieren of gewoon lekker thuis. Even een week geen discussies over de toetsen basisvorming, over de onmogelijkheid om die basisvorming na twee jaar af te sluiten. En even ook verlost van het gezeur van een collega, die al weken roept dat hij De Buitenvrouw van Zwagerman maar niks vindt, omdat het beeld van het onderwijswereldje in dat boek zo onjuist is.

Maar als u deze Kleio ontvangt, is de voorjaarsvakantie alweer voorbij. Hopelijk heeft de collega inmiddels een ander boek gelezen.

Het gedoe over de toetsen en niet aansluitende methodes zal wel weer begonnen zijn. Maar de problemen van schoolboekauteurs in Rusland zijn nog veel groter, zoals uit het artikel van Joke van der Leeuw blijkt. De steeds veranderende politieke omstandigheden van de laatste jaren vragen om steeds nieuwe boeken.

Martin Bosch beschrijft de ervaringen met het werkmateriaal van het NOT-project 'Milieu heeft Geschiedenis' en Kees van Kemenade laat zien hoe je gedichten van Engelse 'war poets' kunt gebruiken in je lessen over de Eerste Wereldoorlog.

Wat ons allemaal met een zekere regelmaat bezig houdt, is de vraag hoe bij leerlingen de kennis van begrippen ontwikkeld wordt. Carla van Bortel deed een onderzoek daarnaar bij leerlingen van 3 en 5 Vwo.

In deze Kleio ook de eerste aflevering van een nieuwe serie, over films en het mogelijk gebruik daarvan in de les. Schroom niet te reageren als u een beproefd idee hiervoor heeft.

In dit nummer

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrante (verenigingsnieuws, aktualiteiten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

Voor overname van artikelen, lesmateriaal e.d. dient u contact op te nemen met de eindredacteur.

4 Joke van der Leeuw-Roord - 'Van geschiedenis kun je leren en vreemde talen moeten van Marx'. Laatste nieuws van het schoolboekenfront

Het door en door communistische boek van zo'n tien jaar geleden, nieuwe boeken onder Gorbatsjov, weer andere methoden in de nieuwe zelfstandige republieken? Euroclio-voorzitster Joke van der Leeuw-Roord deed tijdens haar bezoek aan Moskou in de herfst van 1994 een marktonderzoek naar de huidige stand van zaken daar.

7 Martin Bosch - Milieu heeft Geschiedenis. Onderzoek doen in de eigen omgeving

Op 15 maart start de NOT een nieuw programma van vier uitzendingen voor de basisvorming 'Milieu heeft Geschiedenis'. De nadruk ligt niet zozeer op de inhoudelijke kant van de zaak, maar meer op de methodische. Hoe pak je een onderzoek aan?

Op de televisie kun je zien hoe het moet en met het lesmateriaal kunnen leerlingen eerst oefenen in de methode en vervolgens zelf aan de slag.

11 Carla van Boxtel - De complexiteit van de begripsontwikkeling

Historische begrippen zijn niet gemakkelijk. Een begrip is vaak in werkelijkheid een netwerk van een groot aantal andere nogal abstracte begrippen. Hoe leerlingen dit nu precies leren is niet bekend. Wel is er onderzoek gedaan naar de mate waarin zij zich het een en ander eigen maken.

16 Kees van Kemenade - 'I saw his round mouth's crimson deepen as it fell'. Gedichten van war poets als didactisch hulpmiddel

Met name in Groot-Brittannië heeft de Eerste Wereldoorlog, de Great War, veel goed toegankelijke literatuur opgeleverd, waardoor leerlingen zich kunnen inleven. Kees van Kemenade ging met oorlogsgedichten aan het werk op zijn school, het Dr. Moller College in Waalwijk.

22 Anneke Ribberink bespreekt het Boek van de maand: Maria Grever, Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in de geschiedenis.

24 Ruud Slotboom - Film en documentaire

Honderd jaar film! We starten deze rubriek met het schitterende document van Charles Chaplin 'Modern Times'.

En verder:

26 In 't kort en recensies

37 Kleiokrante

Van geschiedenis kun je leren en vreemde talen moeten van Marx

Laatste nieuws van het schoolboekenfront

Joke van der Leeuw-Roord

Al eerder kwam het lesgeven in Rusland aan de orde in KLEIO. Al weer wat jaren geleden schreef Marc Jansen over de manier waarop in communistische schoolboeken met leerstof werd omgegaan. Daarna, onder Gorbatsjov, werd er gewerkt aan herziening van de geschiedenisboeken en in KLEIO 1989/2, 1990/1 en 1991/7 ging Jansen in op de veranderingen. Maar deze aangepaste boeken hebben geen lange levensduur, want sinds het verdwijnen van de USSR worden er andere eisen gesteld, betoogde de Moskouse lerares Tamara Eidelman in KLEIO 1993/6.

In dit artikel vervolgt Joke van der Leeuw-Roord, die als voorzitter van Euroclio het afgelopen jaar in Rusland was en daar met schoolboekauteurs en curriculumontwikkelaars sprak, het verhaal.

Omgevingsonderwijs: Moskou.

KLEIO

nummer 2/95
pagina's 4 en 5

Op school 67 in Moskou hebben de leerlingen zes dagen in de week les van negen tot vier. Daarna moet nog zo'n twee tot drie uur huiswerk worden gemaakt. School 67 is een elite school, veertig jaar geleden gebouwd maar het lijkt alsof de school veel ouder is. In ieder geval is het pand sinds de bouw niet meer schoongemaakt of onderhouden.

Sinds de perestroika heeft de school mogelijkheden gekregen zich te profileren. Men biedt een zwaar programma aan voor leerlingen tussen 7 en 17. Zowel Engels als exacte vakken zijn speerpunten op deze school. Voor de natuurwetenschappen is er een interessant programma dat deze school met vier andere Russische scholen via Internet koppelt aan de universiteit van Honolulu. Over het belang van geschiedenis hoeft in deze school noch in Rusland te worden gediscussieerd, het is gewoon drie uur per week verplicht voor alle leerlingen van 11 tot 17. Kiest een leerling voor de humanistische richting, ook hier doorgaans veel meisjes, dan staat geschiedenis 5 lessen per week op het rooster.

Waarom is geschiedenis zo belangrijk? Dat was de vraag die ik aan de klassen 9 en 10 (15 en 16 jaar) stelde.

Voor groep 9 lag het allemaal heel duidelijk. Je kon van geschiedenis leren en daar-

door fouten in de toekomst vermijden. Groep 10 was minder zeker wat nu precies het nut van het vak was maar ze waren het er over eens dat geschiedenis ons geheugen, de cultuur van de samenleving, bevatte.

Bijna iedereen vond het een boeiend en leuk vak al was er wel discussie welke periodes en onderwerpen het meest werden gewaardeerd.

Over het algemeen was de geschiedenis van de Twintigste Eeuw niet erg populair maar er was veel belangstelling voor Russische sociaal-economische en culturele geschiedenis. Een docent zei hierover: *"Rusland is geen grootmacht meer, het is op economisch gebied een ontwikkelingsland maar we hebben wel een geweldige cultuur"*.

Her- en bijscholing

Cultuurgeschiedenis krijgt op dit moment in het geschiedenisonderwijs van Rusland grote aandacht. Het RIPKRO, het instituut dat verantwoordelijk is voor de in-service opleidingen van alle Russische docenten, geeft voornamelijk cursussen waarin grote aandacht wordt besteed aan Russische literatuur, filosofie, filologie en vormen van visuele cultuur. Prof. Lubov Mosolova, een van de verantwoordelijke docenten in het project, stelt zelfs *"politiek is niets, absoluut niet interessant, niemand is meer geïnteresseerd in feiten en gebeurtenissen. Het gaat om de geest van de geschiedenis, de symboliek van het verleden. Voor ons is de literatuur van Poesjkin het symbool van onze cultuur zoals Goethe dat is voor de rest van Europa"*.

De medewerkers van het RIPKRO vinden dat het geschiedenisonderwijs zich hierop moet toelagen. De professoren Jam, Mosolova en Jurganov brengen boekjes uit, waarin het verleden benaderd wordt aan de hand van begrippen, literaire teksten en vragen. De gekozen teksten waren tijdens de communistische periode vaak verboden. Door middel van begripsvorming en vragen wordt een poging ondernomen de leerlingen zelfstandig te laten denken. Dit laatste is

Schoolklas in Moskou.

een duidelijke vernieuwing in een land waar eigen gedachten en creativiteit nauwelijks bestaan noch gewaardeerd worden.

Het materiaal van het RIPKRO kan maar met moeite verspreid worden omdat er een zeer beperkt budget is voor de drukker en scholen zelden over kopieerfaciliteiten beschikken.

Volgens de auteurs wordt het materiaal positief ontvangen in de provincie maar valt de implementatie in Moskou niet mee. De oorzaken hiervan lijken complex. De medewerkers van het RIPKRO beschuldigen de docenten in Moskou van verregaande desinteresse. Het Moskouse instituut voor de inservice training van docenten, officieel ondergeschikt aan RIPKRO maar in feite autonoom, blijkt niet te willen meewerken. De kwaliteit en inzet van dit instituut wordt ook door de medewerkers van MIROS, het Moskouse instituut voor de ontwikkeling van Educatieve Systemen, betwijfeld. De autoritaire aanpak van de medewerkers van het RIPKRO kan echter ook meespelen. Er is weinig ruimte tot discussie over het aangeboden lesmateriaal. Volgens de medewerkers kan vernieuwd geschiedenisonderwijs slechts op hun manier onderwezen worden.

Nieuwe schoolboeken

Op het moment hebben docenten een keuze uit drie methoden.

De vijftiende druk van het communistische leerboek voor geschiedenis wordt nog steeds op een deel van de scholen in Moskou gebruikt. Daarnaast zijn er nieuwe boeken,

geschreven en geproduceerd met behulp van de Soros Foundation in de VS.

George Soros, een Amerikaanse speculant en filantroop, geboren in Hongarije, heeft zich het lot aangetrokken van het onderwijs in Oost-Europa en heeft inmiddels gigantische bedragen ter beschikking gesteld. In Rusland heeft de Soros Foundation een competitie voor tekstboeken georganiseerd en de uitverkoren boeken zijn inmiddels gedrukt. De criteria voor de uitverkiezing waren doorgaans van vakwetenschappelijke aard, didactische overwegingen hebben nauwelijks een rol gespeeld.

De derde keuzemogelijkheid voor tekstboeken voor het geschiedenisonderwijs zijn de producten van MIROS, het Moskouse instituut voor de ontwikkeling van Educatieve Systemen. Het richt zich nog uitsluitend op Moskou en omgeving. Dit instituut heeft een soort historisch laboratorium in het leven geroepen en heeft vakwetenschappers en docenten uit het lager en voortgezet onderwijs uitgenodigd leerboeken te produceren. Op het moment zijn deze boeken 'experimenteel', wat inhoudt dat zij niet langs de officiële goedkeuring van het ministerie van onderwijs behoeven te gaan. Het komend schooljaar zullen zij 'officieel' moeten worden en het instituut is zo ambitieus dat men wil proberen een aantrekkelijke vormgeving en zelfs kleurendruk te realiseren.

Het bijzondere is, dat de boekenserie van MIROS wordt vergezeld door een nieuw curriculum voor geschiedenis. Toen een aantal enthousiaste historici in 1988 begon met het herzien van het onderwijs, leek hun eni-

ge zorg, volgens Tamara Eidelman, een van de schoolboekschrijvers van MIROS, de de-ideologisering van het lesmateriaal te zijn. Inmiddels heeft men begrepen dat dit slechts het begin is en dat voor werkelijke veranderingen in het onderwijs fundamentele discussies nodig zijn over de invulling van het curriculum en de pedagogische en didactische aspecten van lesgeven en lesmateriaal.

Een nieuw curriculum

Het curriculum van het historisch laboratorium onder leiding van Alexander Sheryrev, docent aan de Staatsuniversiteit van Moskou, wijkt behoorlijk af van het communistische model. In de leerstof was nauwelijks plaats voor de Russische nationale waarden en werd de wereldgeschiedenis uiteraard aangeboden als de logische weg naar het wereld-communisme.

Sheryrev betoogt dat wanneer nationale en Europese geschiedenis - wereldgeschiedenis lijkt wel heel ver weg - samen worden onderwezen, Rusland zal eindigen in de periferie. Om dit te voorkomen is een parallel curriculum ontworpen voor Russische en Europese geschiedenis. De oudheid, voor 11 jarigen (klas 6), heeft een Europese benadering. Maar vanaf klas 7 (12 jaar) scheiden de wegen zich; alles wordt dan parallel aangeboden vanuit een Russisch en een internationaal, Europees, perspectief.

In klas 7 komen de Middeleeuwen ter sprake, voor klas 8 staat Europa tot de Franse revolutie op het programma. De 19de eeuw wordt behandeld in de negende klas, de wereld tot 1945 in de tiende en de contemporaine geschiedenis is leerstof voor de elfde en laatste klas.

De bijbehorende boeken worden op dit moment geschreven. Tot 1800 zijn ze klaar, mét aparte boeken met vragen en soms zelfs opdrachten.

Het merendeel van de auteurs is historicus, werkzaam op de universiteit of lerarenopleiding maar er zijn ook schrijvers afkomstig uit het lager en voortgezet onderwijs.

Europa is een ander continent

Een probleem in deze parallelle benadering van de geschiedenis is het onbewust manifest maken van een nadrukkelijk Russische geschiedenis, die zich onafhankelijk van de rest van de wereldgeschiedenis ontwikkeld heeft. In het leerboek over de Europese Middel-

Russische Geschiedenis: een modern boekje met open vragen. (MIROS 1993)

Opgaven over de Russische geschiedenis aan de hand van bronnen. (MIROS 1993)

eeuwen heeft de schrijver Michael Bojcov in deze 'experimentele fase' weinig verbanden gelegd tussen de ontwikkelingen, de gebeurtenissen en de cultuur in Europa en Rusland.

De reden van dit isolationisme ligt in de distantie die de Russen in toenemende mate aannemen ten opzichte van Europa. Gestimuleerd door de nationalistes, spraakmakende Russen als Solzjenitsyn, maar ook door vele politici uit de omgeving van de huidige regering, probeert men de bijzondere historische weg van Rusland te benadrukken. Als argumenten hiervoor geeft men bijvoorbeeld aan dat Rusland belangrijke niet-Europese elementen in zijn verleden kent; Rusland is nooit veroverd door de Romeinen, Rusland is niet gekerstend vanuit Rome en Rusland heeft een Tartaarse overheersing gekend.

De tegenwerping dat er ook drie Europese elementen te noemen zijn of, wat meer verbaasde, dat in de geschiedenis van 'Europese' landen ook altijd wel drie elementen genoemd konden worden van niet gedeeld gemeenschappelijk verleden, veroorzaakte weinig verontrusting. Voor de meeste mensen van het historisch laboratorium blijft 'Europa' een homogeen gebied met een gemeenschappelijke geschiedenis.

Michael Bojcov realiseert zich goed dat een gescheiden behandeling van de Russische en de Europese geschiedenis deze beeldvorming verder versterkt. Vanuit zijn eigen optiek is dit een ongewenste ontwikkeling en hij heeft besloten zijn boeken bij de officiële uitgave op dit punt aan te passen.

Moderne geschiedenis

De boeken over de Russische en Europese geschiedenis tot 1800 zijn dus min of meer klaar. Het grote probleem lijkt de geschiedenis na 1800 te worden. Door vakhistorici wordt gezegd dat getalenteerde studenten in de communistische tijd een specialisatie in deze periode meden. Zodoende is het nu moeilijk goede mensen te vinden. Zelfs onder de huidige leerlingen bestaat er een grote huiver voor deze periode. Het is nog geen echte geschiedenis en te kort geleden om er objectief mee om te gaan.

De discussie of objectieve geschiedschrijving wel bestaat is een onderwerp dat onder docenten noch leerlingen leeft, hoewel de meer vakgerichte collega's zich een dergelijk probleem wel bewust beginnen te worden.

Blik op de toekomst

Zorgen beheersen de huidige situatie in Rusland. Voor de historici zijn de ontwikkelingen van de laatste jaren buitengewoon positief en geven het vak een nieuwe impuls. Tegelijkertijd kijkt men in verwondering om zich heen naar de gevolgen van deze nieuwe vrijheid, de massa die zich op de consumptiegoederen stort, de misdaad die welig tiert en een verminderde belangstelling voor onderwijs, wetenschap en cultuur.

Op het ministerie van onderwijs blijkt alles nog bij het oude. Tamara Tyulyaeva, die reeds 14 jaar verantwoordelijk is voor het geschiedeniscurriculum in Rusland, lijkt aardig te beantwoorden aan het vaak geciteerde beeld: 'Ze dragen niet eens een ander pak, hooguit een andere das'.

Ook vele andere belangrijke ambtenaren en politici spreken nieuwe formules uit maar staan in werkelijkheid nauwelijks open voor veranderingen. De nieuwe vrijheden zijn een bedreiging en ze willen liefst zo snel mogelijk alles weer vastgelegd zien met hooguit verwijdering van de meest in het oog lopende Stalinistische elementen. Ze houden langdurige redevoeringen over hun eigen en Ruslands problemen maar zijn niet geïnteresseerd in vragen of mogelijke (Westerse) oplossingen.

Rusland gaat haar eigen weg.

Bij de groep enthousiaste geschiedenisleraren bestaat een enorme behoefte aan vergroting van kennis en een uitwisseling van ideeën en ervaringen. Soms bereiken wetenschappelijke vakinhoudelijke publikaties Rusland nog wel, maar tijdschriften over geschiedenisonderwijs zijn onbekend, terwijl de betrokken historici zich inmiddels wel bewust zijn dat veranderingen in het geschiedenisonderwijs bijna net zoveel van inhoudelijke als van onderwijskundige aard moeten zijn.

Of het doel van het geschiedenisonderwijs is dat wij ervan kunnen leren valt te betwijfelen. Van toepassing op Rusland lijkt voorlopig de doelstelling, die de geschiedenislerares van Johanna Naber belangrijk vond: 'De geschiedenis leert ons dankbaar te zijn voor ieder tiental jaren, dat wij later worden geboren'.

kleio

nummer 2/95
pagina's 6 en 7

Milieu heeft Geschiedenis

Martin Bosch

Onderzoek in de eigen omgeving, hoe doe je dat?

In het NOT-project 'Milieu heeft Geschiedenis' is een werkwijze ontwikkeld die kortweg op het volgende neerkomt: leerlingen zien op de televisie hoe onderzoek in zijn werk gaat, ze krijgen een duidelijke instructie en gaan vervolgens met behulp van werkbladen zelf een onderzoek voorbereiden, uitvoeren en afsluiten. Scholen in Lelystad, Veenendaal en Doorn werkten met een testversie van het materiaal. Op het Collegium Marianum in Venlo bekeken leerlingen een aflevering uit de nieuwe NOT-serie.

Martin Bosch is projectleider bij SME Milieu Adviseurs en een van de samenstellers van 'Milieu heeft Geschiedenis'.

De videocamera loopt, ouders wachten nieuwsgierig op wat komen gaat. Een groepje leerlingen staat klaar om te beginnen. Na een droog kuchje in de microfoon begint de eerste woordvoerder: "We hebben onderzoek gedaan naar bodemvervuiling hier in Lelystad. De gemeente heeft een bord waarop staat: 'Frisse lucht, helder water, schone bodem'. Klopt dat wel van die schone bodem? Dat was onze hoofdvraag."

Vervolgens komen de deelvragen aan bod en de wijze waarop het groepje informatie heeft verzameld. Eén voor één nemen de andere groepsleden de microfoon over en vertellen hun deel van het van het verhaal.

Het is te merken dat de leerlingen van Scholengemeenschap Lelystad dit eerder hebben gedaan. De presentaties verlopen behoorlijk gesmeerd. Er is een duidelijke taakverdeling gemaakt zodat iedereen aan de beurt komt. Sommige leerlingen hebben een briefje bij zich waar ze af en toe een blik op werpen, anderen vertellen vlotweg uit het hoofd. Hoewel niet alle groepen toekomen aan het beantwoorden van de hoofdvraag kunnen de aanwezige ouders wel een conclusie trekken uit de onderzoeksresultaten: zelfs in 'nieuw land' zoals de Flevopolder blijken zich gevallen van bodemvervuiling voor te doen. De gemeente zit er enigzins naast met

haar fraaie leus over het schone milieu. Boosdoeners blijken ondermeer een vuilnisbelt, een autosloperij en boerenbedrijven waar chemische bestrijdingsmiddelen worden gebruikt.

Na afloop kunnen ouders de muurkranten bekijken die de leerlingen hebben gemaakt: een fotoreportage over de autosloperij; dwarsdoorsneden van de oude en de nieuwe vuilnisbelt; vragenlijstjes voor interviews; foto's van leerlingen die met grondboren in de weer zijn. Zeer opmerkelijk is een oude krant die in de vuilnisbelt wonderwel geconserveerd is. Op een archief ziet zo'n krant er net zo vergeeld uit.

'Wat vonden jullie ervan om dit onderzoek te doen' vraag ik het groepje van de vuilnisbelt. 'Sommige groepjes vonden er niks aan. Die zeiden: Hè, al weer dat onderzoek. Maar wij vonden het hartstikke leuk, ook om die foto's te maken. En dat die mensen van de vuilnisbelt je vertellen hoe het allemaal zit.'

Geschiedenis?

Op het eerste gezicht lijkt bij het onderzoek in Lelystad de historische dimensie ver te zoeken. Maar dat is maar hoe je het bekijkt. Zo heeft een groepje de aanleg van de oude vuilnisbelt vergeleken met die van de nieuwe. Een andere groep vergeleek de oude manier van auto's slopen met de nieuwe. In beide gevallen ontdekten leerlingen dat er maatregelen zijn genomen om bodemvervuiling te voorkomen. Ze achterhaalden ook een reden: nieuwe regels van de overheid. Het gaat om een recent verleden maar er is duidelijk sprake van een historische aanpak: toen en nu vergelijken, oorzaken en gevolgen opsporen.

Vorbereiding

Ouders en leerlingen gingen tevreden naar huis. Ze waren allemaal iets te weten gekomen.

Leerlingen van de Scholengemeenschap Lelystad presenteren de resultaten van hun milieu-project tijdens een ouderavond.

Om tot dit resultaat te komen waren een goede instructie nodig en hulp van buiten. Docent Teunis Bloothoofd liet de leerlingen werken met een eigen logboek waarin ze hoofd- en deelvragen opschreven en waarin ze verslag deden van elke stap van het onderzoek. Het logboek maakte naast de presentaties en de muurkranten deel uit van de beoordeling.

Bloothoofd: "Op die manier zorg je ervoor dat je niet alleen het eindproduct beoordeeld, maar ook het proces dat eraan voorafging".

Om aan informatiebronnen te komen was hulp van buiten ingeschakeld. Peter Hage-naars van het plaatselijke Milieu Educatie Centrum zorgde voor cases en contactpersonen. De eerste stap van verschillende groepjes was een interview met de heer Ijselstein die hen vertelde wat er bij de vervuilingsskwesies aan de hand was. Vervolgens maakten de leerlingen afspraken met bedrijven en instellingen om ter plekke poolhoogte te nemen en vragen te stellen.

Leermiddelen

Het onderzoek in Lelystad maakte deel uit van het project 'Milieu heeft Geschiedenis'. Dit landelijke project had tot doel om een praktisch bruikbare werkwijze voor omgevingsonderzoek te ontwikkelen op grond van de kerndoelen van de basisvorming. Onderzoeksvaardigheden werden daarbij gekoppeld aan het inhoudelijk kerndoel over industriële revoluties en milieu.

Het project heeft een pakket leermiddelen opgeleverd dat in heel uiteenlopende lokale situaties gebruikt kan worden. Er zijn vier uitzendingen van de NOT die de leerlingen op speelse wijze laten zien hoe je onderzoek kunt doen. Bij de uitzendingen hoort een boekje dat de leerlingen laat oefenen met onderzoek. Ze lopen aan de hand van hoofd- en deelvragen het onderzoek van de hoofdrolspelers na en komen zo tot een eigen antwoord op de hoofdvraag.

Het tweede deel van het boekje bevat een stapsgewijze instructie om zelf onderzoek te doen in de eigen omgeving.

De instructie gaat uit van het stappenplan dat is ontwikkeld door het Instituut voor Leerplanontwikkeling (SLO). Bij de instructie horen werkbladen waarop leerlingen de resultaten van elke onderzoeksstap kunnen invullen. De werkbladen zijn ook bedoeld als hulpmiddel om de leerlingen vertrouwd te maken met onderzoek als een in deelstappen verlopend proces. Ze zijn als

kopieerbaar leerlingmateriaal opgenomen in de docentenhandleiding. Daarin staan verder hoofdstukken over organisatie van omgevingsonderzoek, over mogelijke vragen en bronnen en over beoordeling van onderzoek.

Onderwijs televisie

De NOT-programma's spelen rond een Milieu Educatie Centrum in een niet nader genoemde fictieve stad. Monique, Emmy en Haroen helpen op de boerderij van het centrum en maken videoprogramma's voor de infotheek.

De verhalen zijn gedramatiseerd maar wel gebaseerd op echte bronnen. Die zijn ook te zien zijn in de programma's. 'Gif in de grond', de eerste aflevering, vertelt het verhaal van de bodemvervuiling door de Tilburgse gasfabriek. Het programma 'Afval' gaat over een maatregel van het Nijmeegse stadsbestuur om chemisch afval bij het huisvuil strafbaar te stellen. 'Groen in de stad' brengt bedreiging en behoud van het Nijmeegse groen in beeld. Elke groene plek in de stad blijkt zijn eigen geschiedenis te hebben. 'Welvaart en de Boldootkar' vertelt over de zuinigheid van de jaren vijftig, waarin zelfs met afvalstoffen als schillen, lompen en zilverpapier zuinig werd omgesprongen. De welvaart van na 1960 bracht toename van huisvuil, energieverbruik, waterverbruik en mobiliteit met zich mee.

Van de vier televisieprogramma's gaan er drie over geschiedenis. Staatsinrichting leent zich echter ook goed voor omgevingsonderzoek. De politieke besluitvorming op gemeentelijk niveau kunnen leerlingen heel goed onderzoeken aan de hand van een onderwerp als 'afval'. Met behulp van gemeentelijke folders of brochures kunnen ze uitzoeken hoe afvalscheiding is geregeld. Vervolgens kunnen ze door middel van interviews onderzoeken hoe daartoe is besloten, wie daarbij een rol hebben gespeeld, hoe de burgers erop reageren en welke veranderingen of nieuwe maatregelen bepaalde groepen willen. Deze aspecten zijn te zien in het programma 'Afval'.

Oefenen

Tamelijk uniek is dat je televisieprogramma's inzet als oefening met onderzoek doen. Ronald van Kesteren is docent aan het Venlose Collegium Marianum. Met Willem van der Spek van de NOT schreef hij het basis-script voor 'Gif in de grond'. Van Kesteren bekeek met leerlingen een ruwe montage

van dit programma en liet hen de oefenwerkbladen invullen.

"Deze opzet werkte heel goed. De leerlingen hebben zeer geboeid zitten kijken. In het programma gebeurt erg veel, de informatiedichtheid is aan de hoge kant. Daarom is het goed dat er de nodige momenten in zitten waarin iets geeks gebeurt of iets dat niet direct met de inhoud te maken heeft. Dat geeft de leerlingen even adempauze en maakt het ook heel leuk om naar te kijken. Wat dat betreft hebben de scenarioschrijvers van KOMPLOT en regisseur Bob Entrop goed werk geleverd. Na afloop hebben de leerlingen de opdrachten gemaakt. Het zijn maar een paar vragen die echter wel de essentie van het programma en van onderzoek doen bevatten."

Zelfstandig leren?

Het doel van onderzoek doen is zelfstandig te leren. Daarvoor is nodig dat leerlingen zelf vragen kunnen formuleren en op grond daarvan informatie selecteren. Wat kun je in dat opzicht verwachten van leerlingen in de basisvorming? In hoeverre moet je ze sturen en in hoeverre kunnen ze zelfstandig werken?

Mavo-leerlingen van het Reviuscollege in Doorn gingen aan de slag met het onderwerp afval. Docent Dick Wagensveld had als hoofdvraag gekozen: 'Hebben burgers invloed op de besluiten over afval?'

Na de voorbereidingfase waarin een onderzoeksplan werd opgesteld werd de leraar ziek. De leerlingen voerden in die ziekteperiode heel zelfstandig het onderzoek uit.

Wagensveld: *"De klas is met groot enthousiasme aan het werk gegaan. Ze hebben daarbij van alles en nog wat uitgezocht over afval. Ze zijn op het gemeentehuis geweest, ze hebben vuilnismannen geïnterviewd, ze zijn bij winkeliers geweest, ze hebben informatie uit een regionaal krantje verzameld. Tevoren had ik wel gevraagd of de leerlingen welkom waren. Dat bleek geen enkel probleem. Dus dat deel van het onderzoek, hoe het geregeld is met afval, konden ze heel goed zelf uitvoeren zonder veel begeleiding."*

De politieke besluitvorming, waar het eigenlijk om draaide, kwam slechts bij twee groepen naar voren. Maar deze hadden dan ook een buurman uit de gemeenteraad of een lid van een politieke partij geïnterviewd. Wagensveld: *"Uit zichzelf komen leerlingen daar niet zo gauw op, hoewel het duidelijk in de hoofdvraag stond. Ze blijven bij het hele concrete. Ze zijn zich er niet eens van bewust dat er een gemeenteraad is. Je moet dat dus nog sterker sturen in het begin, zodat ze donders goed weten waar je het over hebt. Je kunt het koppelen aan lessen staatsinrichting. Maar dan nog moet je in de uitvoering een vinger aan de pols houden bij zo'n onderwerp."*

Eigen vragen

In Veenendaal togen leerlingen van het Christelijk Lyceum gewapend met cassette-recorders naar hun opa's en oma's. Onderwerp van onderzoek waren de verschillen in welvaart tussen de periode 1930-1960 en de periode 1960-1990.

Docent Gerard Hörchner: *"Ik heb in de eerste les veel nadruk gelegd op het feit dat er in de periode vòòr 1960 veel minder welvaart was. Want de bedoeling was uiteindelijk: ga dat nou eens vergelijken, wat is er allemaal veranderd? Dat kun je vragen aan mensen die ouder zijn dan zestig. In de handleiding van het project stonden allerlei deelonderwerpen zoals voeding, verkeer, kleding. Ik vond voeding zo belangrijk dat alle leerlingen dat mee moesten nemen in het onderzoek. Verder moesten ze twee onderwerpen naar keuze doen. Ik heb de hele voorbereiding van het onderzoek en de uitvoering vrijstrak aangepakt, zodat de leerlingen precies wisten waar ze zich aan te houden hebben. Zo heb ik ze al meteen in de eerste les opgedragen om een afspraak te maken voor een interview. Er kan namelijk van alles tussen komen. Als je een afspraak niet tijdig geregeld hebt, loopt alles uit."*

Als het gaat om onderzoek doen hebben leerlingen duidelijke instructies nodig, zeker de eerste keer. Maar aan de andere kant moeten de leerlingen ook niet alles op een presenteerblaadje krijgen. Ze moeten ook zelfstandig werken en nadenken.

Hörchner: *"In de handleiding stonden mogelijke vragen voor leerlingen. Die heb ik niet gebruikt. Ik heb ze één voorbeeldvraag gegeven om ze op weg te helpen. Maar verder moesten ze het zelf doen"*.

De kwaliteit van de vragen bleek heel uiteenlopend: *"Bij het beoordelen van het onderzoeksplan heb ik in eerste instantie gekeken: hebben ze genoeg te vragen. Anders worden ze afhankelijk van een opa of oma die zo heerlijk kan vertellen en komen ze niet toe aan de dingen waar het eigenlijk om gaat. Sommige leerlingen kwamen met een serie eenvoudige spiegelvragen als: 'Wat at je toen? Wat eet je nu?'. Daar heb ik niet in zitten verbeteren. Maar andere leerlingen stelden vragen als: 'Voeger was er geen diepvries. Hoe hield je het eten dan goed?' Die hebben gewoon beter nagedacht en kregen een betere beoordeling. De betere leerlingen weten ook een logische ordening in de vragen aan te brengen. Zij komen ook met precies die dingen terug die zij wilden weten."*

In hoeverre kwamen de gevolgen van de toegenomen welvaart voor het milieu aan bod in het onderzoek?

Hörchner: *"Alleen de betere leerlingen hebben daar aandacht aan besteed. De meesten blijven toch op het concrete niveau hangen van hoe was het toen en wat is er veranderd. Maar dat lag ook wel aan de hoofdvraag. Die was te veel gericht op het inventariseren van verschillen."*

MILIEU heeft GESCHIEDENIS

werd gefinancierd door de Nederlandse Onderwijs Televisie en het Projectbureau NME-VO.

Het project werd uitgevoerd door de NOT, Acta Midden Nederland, Hogeschool van Utrecht en SME MilieuAdviseurs.

De naam van het project is ontleend aan een Duitse scholierenwedstrijd over milieugeschiedenis: Umwelt hat Geschichte.

De samenstellers zijn:

Uitzendingen: Willem van der Spek, Ronald van Kesteren, Dirk van der Meer, Martin Bosch.

Leerlingenboekje: Joke Rijken, Martin Bosch.

Docentenhandleiding: Martin Bosch, Kees Bogaerts, Dirk van der Veen.

De uitzendingen zijn op 15, 22, 29 maart en 5 april om 10.30 (25 minuten). Alle afleveringen worden herhaald op 13 april om 9.30 (100 minuten).

Het begeleidend materiaal is te bestellen bij de NOT. Zie de advertentie in de Kleiokrant.

Het verslag bestond in Veenendaal uit een letterlijke weergave van de interviews, conclusies per deelonderwerp en een algemene conclusie over de hoofdvraag. Een mondelinge presentatie in de klas zat er wegens tijdgebrek niet in.

Hörchner: *"Ik ben op studiereis naar Schotland geweest en als je ziet hoe leerlingen daar zoiets doen, dan zijn ze veel verder dan hier. Je conclusies kort maar krachtig onder woorden brengen is ook iets wat een leerling moet leren."*

Een cijfer geven

Van het Cito zijn met het oog op basisvorming beoordelingsrichtlijnen te verwachten voor omgevingsonderzoek. Kees Bogaerts, werkzaam aan zowel het Cito als de Hogeschool van Utrecht, schreef voor de handleiding van 'Milieu heeft Geschiedenis' een hoofdstuk over beoordeling.

Bogaerts over deze eerste proeve: *"Wat je je moet realiseren is dat het gaat om de beoordeling van een vaardigheid. En bij vaardigheid hoort dat de ene leerling zich die niet in dezelfde mate eigen maakt als de andere. Voor onderzoeksvaardigheden geldt dat een leerling meer of minder zelfstandig kan onderzoeken, met meer of minder directe sturing en steun van de docent. In het beoordelingsverhaal bij 'Milieu heeft Geschiedenis' zie je dat er niveau's worden aangegeven van meer en minder zelfstandig werken. De voorgestelde beoordelingsrichtlijnen bevatten dus geen voorgeschreven prestatieniveau dat voor*

iedereen hetzelfde is. Aan de verschillende niveau's zijn score's gekoppeld die een leraar daarna nog moet omzetten in passende cijfers. Een leerling die veel begeleiding nodig heeft gehad, kan op die manier toch een behoorlijk cijfer krijgen wanneer dit de werkwijze was het meest bij zijn of haar mogelijkheden aansloot."

Volgens Bogaerts is het bij beoordelen van belang dat je niet alleen naar het produkt kijkt maar vooral ook naar het proces.

"Een onderzoek moet worden voorbereid, het moet worden uitgevoerd en het moet worden afgesloten met een of andere vorm van presentatie. In de werkbladen bij het NOT-materiaal is dat ook op die manier uitgewerkt. Voor elk van de onderdelen van het onderzoek kun je een score vaststellen. Al naar gelang de omstandigheden kun je het ene onderdeel wat zwaarder laten wegen dan het andere."

Overigens is het bij onderzoek belangrijk dat niet alleen de leraar terugkijkt op het werk maar ook de leerling zelf.

Bogaerts: *"De leerling moet zelf lering kunnen trekken uit wat er goed en minder goed ging. Wat zou ik een volgende keer anders doen? Al maakt zo'n terugblik geen deel uit van de beoordeling door de docent, het hoort wel bij de afsluiting van het onderzoek."*

kleio

nummer 2/95
pagina's 10 en 11

De complexiteit van begripsontwikkeling

Carla van Boxtel

Begripsontwikkeling is in het onderwijs een belangrijk element. Dit geldt zeker voor het geschiedenisonderwijs. Maar om wat voor soort begrippen gaat het eigenlijk bij het vak geschiedenis en wat betekent het precies om een begrip te beheersen? Hoe stellen leerlingen zich bepaalde historische begrippen voor?

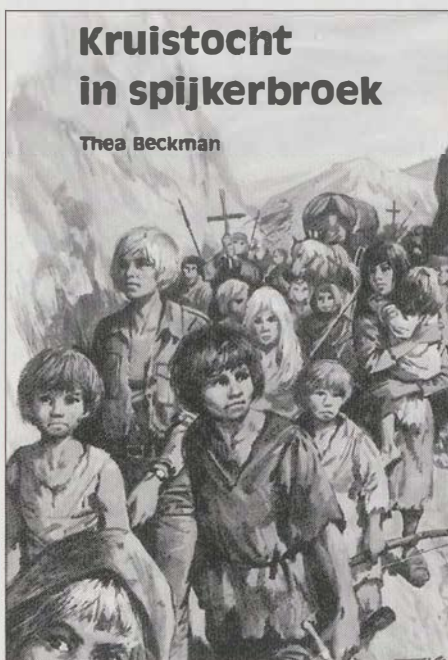
In dit artikel gaat Kleio-redacteur Carla van Boxtel in op de resultaten van haar onderzoek naar de beheersing van historische begrippen bij leerlingen uit het voortgezet onderwijs. Carla van Boxtel studeerde geschiedenis en onderwijskunde en is AIO aan de RU Utrecht.

In onze communicatie functioneren begrippen als betekenissen van woorden. Begrippen kunnen verwijzen naar objecten, personen, gebeurtenissen of standen van zaken. We gebruiken begrippen om de complexe realiteit waarin we leven te kunnen benoemen en er zodoende over te kunnen communiceren.

In het geschiedenisonderwijs gaat het vooral om verwerving van historische begrippen. De leerstof in het geschiedenisonderwijs is in sterke mate conceptueel van aard. De beschrijving en interpretatie van het verleden vindt plaats met behulp van historische begrippen.

Bij het vak geschiedenis kan een indeling gemaakt worden naar verschillende soorten begrippen. Methodologische begrippen hebben te maken met de beoefening van de geschiedwetenschap. In het geschiedenisonderwijs worden deze begrippen structuurbegrippen genoemd. Voorbeelden daarvan zijn: bron, vraagstelling, objectiviteit, oorzaken en gevolgen, en continuïteit en discontinuïteit. Er bestaan ook systematiserende begrippen. De beschrijving van het verleden kan betrekking hebben op diverse aspecten van het verleden: politieke, economische, sociale, culturele en mentale.

Wat hier echter bedoeld wordt met historische begrippen zijn de zogenoemde vakinhoudelijke begrippen. Dit zijn begrippen met een historische inhoud, zoals: periode-aanduidingen, stromingen, verschijnselen maar

Een bijdrage tot de beeldvorming rondom het begrip 'kruistochten'.

ook sleutelbegrippen. De sleutelbegrippen zijn niet aan één bepaalde inhoud of periode gebonden en kunnen gebruikt worden bij de beschrijving en interpretatie van verschillende historische verschijnselen. Zo kan een begrip als 'slavernij' betrekking hebben op het Griekenland van de Oudheid maar ook op een andere tijd en ruimte, bijvoorbeeld het Amerika van de zestiende en ze-

ventiende eeuw. Sommige sleutelbegrippen zijn meer sociologisch van aard, zoals: macht, klasse en welvaart.

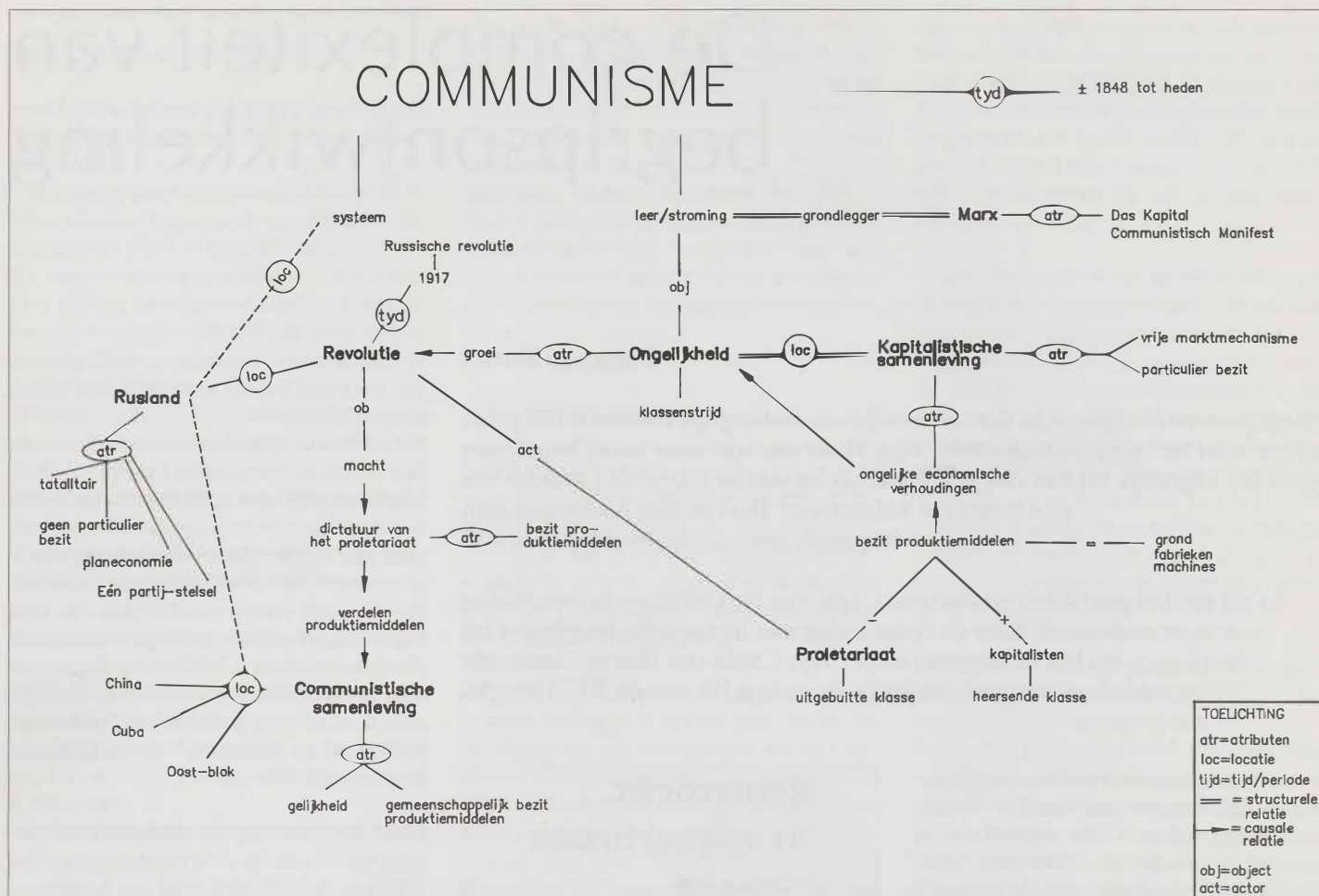
Eigenlijk is er nog een categorie historische begrippen, de symbolische begrippen. Deze begrippen verwijzen op een symbolische manier naar historische inhouden. Hoewel het vaak gaat om een naam of een plaats, wordt er verwezen naar een bredere betekenis. Von Borries geeft enkele voorbeelden van deze begrippen.¹ 'Bastille' verwijst niet alleen naar een gebouw maar is ook een symbool voor de Franse revolutie, 'Auschwitz' verwijst naar de Endlösung gedurende het nationaal-socialisme en 'Bismarck' verwijst naar de Duitse eenheidsstaat.

Door de verwerving van deze historische begrippen én van de structuurbegrippen beschikken de leerlingen over een begrippenapparaat dat ze kunnen gebruiken om bepaalde zaken binnen het vakgebied te analyseren.

Het geschiedenisonderwijs wil leerlingen onder andere leren historische begrippen op de juiste wijze en in de juiste context te gebruiken om historische en hedendaagse situaties te beschrijven, te interpreteren en te evalueren.

'Fuzzy concepts'

Begripsverwerving in het geschiedenisonderwijs is echter niet gemakkelijk. Op de eerste plaats zijn veel historische begrippen niet duidelijk omschreven en moeilijk te vatten in een definitie. In de onderwijskundige literatuur worden deze vage begrippen ook wel aangeduid met de term 'fuzzy concepts'. Bovendien zijn veel historische begrippen op te vatten als historische interpretaties. Volgens Ankersmit zijn alle historische begrippen interpretatieve begrippen.² Verschillende historici kunnen met hetzelfde begrip iets anders bedoelen. Ze geven dan een andere interpretatie aan de historische stand van zaken waar het begrip naar verwijst. De begrippen hebben dan een andere 'referentie'.

Begrippennetwerk behorend bij het communisme.

Er is nog een moeilijkheid bij het gebruik van sommige historische begrippen. Een begrip als 'de Verlichting' verwijst niet naar iets dat als zodanig aanwezig (en aan te wijzen) is in het verleden. En bij een begrip als 'agrarisch-stedelijke samenleving' is het de vraag of zo'n begrip verwijst naar een werkelijk bestaande samenleving of dat het begrip vooral heuristisch of systematiserend van aard is.

Concreet of abstract

Op de tweede plaats zijn veel historische begrippen moeilijk omdat ze abstract van aard zijn: ze omvatten veel complexe conceptuele en relationele kennis of zijn erg theoretisch. Abstracte begrippen zijn begrippen die gedefinieerd en dus sterk verbaal zijn. Abstract wil zeggen formeel en algemeen, het overstijgt toevallige kenmerken en concrete informatie. Het zijn vaak begrippen die een kind zich zelden zelfstandig eigen maakt. Veel historische begrippen zijn proces- of systeembegrippen. Een voorbeeld van zo'n systeembegrip is het begrip 'leensysteem', dat een middeleeuwse maatschappijstructuur beschrijft.

Het feit dat het vak geschiedenis veel abstracte en complexe begrippen bevat, betekent ook dat het vak veel eist van de taalvaardigheid van de leerlingen.

In de ontwikkelingspsychologische literatuur wordt vaak gewezen op het verschil tussen concrete en abstracte begrippen. Roth (1959) en Küppers (1961) wezen met betrekking tot het geschiedenisonderwijs al op dit verschil. Op jongere leeftijd zouden kinderen vooral in staat zijn om concrete begrippen te verwerven. Jongere kinderen leggen begrippen vaak uit in termen van voorbeelden. Bovendien leggen zij meestal de nadruk op karakteristieke kenmerken van een begrip en minder op de voor het begrip definiërende kenmerken.

Er is echter nauwelijks een leeftijd aan te wijzen waarop een kwalitatieve omslag in de aard van het denken zou plaatsvinden, geen moment waarop kinderen voor alle begrippen een hoger beheersingsniveau bereiken. Er bestaan verschillen binnen één leeftijdsgroep, maar ook verschillen per begrip bij één individu. De mate van bekendheid met het kennisdomein (het vak) en de complexiteit van het begrip zijn van grote invloed. Er is de laatste jaren dan ook een

groeierende belangstelling voor leerprocessen en ontwikkelingen in het leren binnen een bepaald kennisdomein.

De aangeraden opbouw van concreet naar abstract is in het geschiedenisonderwijs niet eenvoudig te realiseren. Niet alleen door het abstracte karakter van veel begrippen maar ook doordat de meeste geschiedenismethoden in de onderbouw chronologisch van opbouw zijn. Dit betekent dat wanneer in de brugklas de Griekse Oudheid wordt behandeld, vaak ook een begrip als 'democratie' op het programma staat. Veel historische begrippen zijn sterk tijdgebonden en kunnen moeilijk 'uitgesteld' worden tot een hoger leerjaar.

Het is natuurlijk wel wenselijk om deze abstracte begrippen in een hoger leerjaar op een hoger niveau te onderwijzen. Hierbij moet opgemerkt worden dat deze 'herhaling' in het geschiedenisonderwijs nauwelijks aan de orde is. Dit is niet alleen het gevolg van het 'unieke' of 'eenmalige' dat het verleden zou kenmerken, of van tijdgebrek. In de geschiedenismethoden van de onderbouw wordt nauwelijks teruggegrepen op eerder behandelde thema's of perioden. Men treft in de geschiedenisboekjes zelden opgaven aan die voorkennis activeren en begrippen opnieuw 'terughalen'. Von Borries constateert dit met betrekking tot de Duitse geschiedenisboekjes, maar het is ook geldig voor veel Nederlandse.

Dit geldt natuurlijk niet voor de sleutelbegrippen. Deze begrippen zijn niet aan één bepaalde inhoud of periode gebonden. Begrippen als 'macht', 'revolutie' en 'welvaart' zullen in verschillende hoofdstukken van schoolboeken voorkomen.

De beheersing van historische begrippen

Wat betekent het eigenlijk om een begrip te beheersen?

Er zijn diverse indelingen bekend van beheersingsniveau's (o.a. Bloom, Klausmeier en Merrill). Wat deze indelingen gemeen hebben is dat zij allen een onderscheid maken tussen een begrip kennen en herinneren en een begrip kunnen toepassen. Deze laatste activiteit wordt daarbij als van een hoger niveau beschouwd.

Bij het gebruiken van begrippen voeren leerlingen operaties uit op hun mentale concepten. Op basis van formele (onderwijs!) en informele leerervaringen construeren leerlingen bepaalde representaties die worden

opgeslagen in het geheugen. Deze representaties van kennis worden hier 'mentale concepten' genoemd. De mentale concepten van leerlingen zijn aan verandering onderhevig. Door opname van nieuwe informatie worden de inhoud en organisatie van het mentale concept steeds aangepast en kan er een meer samenhangende structuur in het conceptuele netwerk ontstaan. In dat conceptuele netwerk zijn de gelegde relaties tussen begrippen opgeslagen. De concepten die leerlingen van begrippen hebben kunnen natuurlijk ook misconcepties zijn. De leerlingen schrijven dan incorrecte kenmerken of relaties toe aan een begrip.

Een voorbeeld van zo'n verkeerd gelegde relatie is een leerling die van mening is dat Karl Marx in 1917 het initiatief nam tot de Russische Revolutie.

Wanneer is er nu sprake van beheersing van een historisch begrip? Om op deze vraag een antwoord te geven kan een beroep worden gedaan op onderzoek naar verschillen tussen 'leken' en 'experts' in een bepaald vakgebied. Op basis van deze verschillen zou men, strevend naar meer 'expertgedrag', zich wat betreft historische begrippen als doel kunnen stellen dat leerlingen:

- meer kennis verwerven met betrekking tot de inhoud waar het begrip naar verwijst,
- meer en juiste relaties kunnen leggen met andere begrippen in het domein (ontwikkeling van een onderling samenhangend stelsel van begrippen),
- de begrippen meer wendbaar kunnen gebruiken,
- de begrippen eventueel ook kritisch kunnen beschouwen.

Een historisch begrip op een hoger niveau beheersen betekent dat niet alleen de betekenis van een term bekend is, maar ook de analyse van de 'zaak' waar die term naar verwijst.

Een onderzoek naar de kennis van historische begrippen

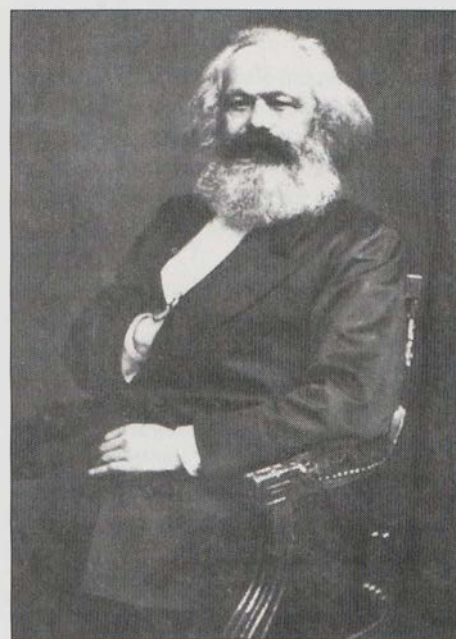
In een onderzoek werd de begripskennis van in totaal dertig leerlingen onderzocht. Daarbij werden de volgende vragen gesteld: Wat is de inhoud van de concepties die leerlingen hebben van een historisch begrip? Welke dimensies van de begrippen beheersen de leerlingen? Over welke misconcepties beschikken zij en welke verschillen zijn er tussen 3 en 5 Vwo-leerlingen en tussen 5 Vwo-leer-

lingen met en zonder geschiedenis in het pakket?

De leerlingen werden geïnterviewd en moesten enkele opdrachten maken. De vragen hadden betrekking op begrippen die te maken hadden met de themagebieden middeleeuwen en communisme. Bij de begrippen werd een onderscheid gemaakt in de volgende dimensies: de term (onbekend, herkend of bekend), tijd (wanneer), ruimte (plaats), attributen (kernattributen en oppervlakte-attributen), structurele relaties (relaties met andere begrippen) en causale relaties. Gevraagd werd naar kenniselementen die in de gangbare schoolboeken aan de orde komen.

Resultaat van het onderzoek was dat de 5 Vwo-leerlingen over het algemeen beter scoorden dan de 3 Vwo-leerlingen. Zij scoorden op alle dimensies iets beter. De dimensies tijd, structurele relaties en causale relaties waren zelfs duidelijk beter bekend bij de 5 Vwo-leerlingen. Zo kon slechts de helft van de onderzochte 3 Vwo-leerlingen de juiste periode van de middeleeuwen aangeven en nog minder leerlingen kenden de Renaissance als de periode aansluitend op de middeleeuwen. De 3 Vwo-leerlingen hadden meer misconcepties ten aanzien van de begrippen. Soms waren deze misconcepties het resultaat van een verwarring van begrippen. Zo verwadden veel leerlingen het 'leenstelsel' met het 'hofstelsel' of de 'kruistochten' met 'ontdekkingsreizen' of 'bedevaarten'.

De verwarring tussen leenstelsel en hofstelsel is misschien te verklaren met het feit dat de twee termen op elkaar lijken. Bovendien is het achterliggende concept bij de stelsels on-

De man met de baard. Een beeld dat bij kan blijven.

MIDDELEEUWEN

1. Schrijf in een paar woorden op waar je aan denkt bij het begrip *Middeleeuwen*

De donkere eeuwen, veel zieleles en armoede. Je....
 hebt vroege en late middeleeuwen. Veel mensen...
 5 vwo handen niet lezen en schrijven en waren erg.....
 bijgelovig. Ze leefden van de landbouw.....

kastelen.....
 3 vwo 1500-1800.....
 ridders en
 veldslagen.....

Associaties bij het begrip 'middeleeuwen'. Bij 3 Vwo-leerlingen leeft het beeld van de riddertijd sterk. 5 Vwo-leerlingen noemen meer cultureel-mentale aspecten.

geveer hetzelfde: dat je iets ontvangt in ruil voor het geven of doen van iets anders. Dat in beide stelsels land een belangrijk element is versterkt de mogelijkheid van de verwarring nog. Bestudering van de schoolboeken leert ook dat het leenstelsel, in tegenstelling tot het hofstelsel, meestal niet zo goed uit de verf komt. Vooral de aard van het systeem (militair/bestuurlijk) en het doel (mogelijk maken van een leger) waren onbekend bij de meeste leerlingen.

Soms waren verkeerde antwoorden ook het gevolg van pogingen om bij gebrek aan inhoudelijke kennis de gevraagde attributen of relaties 'logisch' af te leiden. Zo waren er meerdere leerlingen die de term middeleeuwen 'logisch' verklaarden met de opmerking *dat het tussen 0 en nu in ligt*. Ook gaven veel leerlingen de trek van het platteland naar de stad als verklaring voor de groei van de steden in de middeleeuwen. Het gaat hier om een zeer algemeen geldige causale factor voor stedengroei. Er waren maar enkele leerlingen die daarnaast ook de voor de middeleeuwen specifieke factoren als verbeterde landbouw, bevolkingsgroei en toename van de handel wisten te noemen.

Bij de onderzochte begrippen was een onderscheid aangebracht tussen sleutelbegrippen en tijd- en contextgebonden begrippen. Ten aanzien van de sleutelbegrippen was er nauwelijks enig verschil tussen de 3- en 5 Vwo-leerlingen. De verwachting was dat 5 Vwo-leerlingen met geschiedenis in het pakket deze begrippen beter zouden beheersen

doordat zij er vaker in aanraking mee zouden zijn geweest. Dit werd echter niet door de onderzoeksresultaten ondersteund. Blijkbaar komen de 3 Vwo-leerlingen tot en met de derde klas al zoveel in aanraking met begrippen als 'adel', 'kerk', 'communistisch' en 'socialisme', dat zij deze begrippen al redelijk beheersen. De 5 Vwo-leerlingen scoorden bij de sleutelbegrippen wel beter op de gevraagde kernattributen en -relaties, dat wil zeggen op die kenmerken en relaties die ook echt essentieel zijn voor het begrip.

Tijdgebonden begrippen zoals 'leenstelsel', 'stadsrechten', 'horige' en 'kruistochten' waren, ondanks het feit dat deze begrippen na de brugklas niet of nauwelijks meer aan de orde waren geweest, door de 5 Vwo-leerlingen redelijk goed onthouden. Vooral de 5 Vwo-leerlingen met geschiedenis in hun pakket beschikten bij deze begrippen duidelijk over meer inhoudelijke kennis of waren in staat om deze kennis beter te activeren bij het beantwoorden van de vragen.

Bij het begrip 'kruistochten' gaven de 3 Vwo-leerlingen soms heel algemene en weinig inhoudelijke beschrijvingen. Zo zegt een leerling: *dat er allemaal mensen waren die een heel eind gingen lopen naar een heilige plaats*. De motieven en het doel waren deze leerling onbekend. Twee leerlingen vertelden dat ze het bekende boek *Kruistocht in spijkerbroek* van Thea Beckman hadden gelezen. De leerlingen hadden door dit boek wel een bepaald beeld van de kruistochten gekregen (een barre tocht en niets dan lopen), maar

kleio

het boek had niet bijgedragen tot kennis van het precieze doel van die tochten.

De aanwezigheid van meer inhoudelijke kennis bij de 5 Vwo-leerlingen bleek ook uit het beter kunnen leggen van relaties. Dit ondersteunt de opvatting dat het op enig niveau beheersen van veel domeingebonden vaardigheden een behoorlijke mate van bekendheid met inhouden vereist. In het geschiedenisonderwijs zijn er veel domeingebonden vaardigheden waarbij het kunnen leggen van relaties essentieel is, zoals het kunnen aangeven van oorzaken of gevolgen of het kunnen onderkennen van continuïteit en discontinuïteit. Het kunnen leggen van relaties vereist een goede analyse van de betreffende inhouden.

Er was bij de onderzochte begrippen ook een onderscheid gemaakt tussen concrete en meer abstracte begrippen. De 5 Vwo-leerlingen scoorden zoals verwacht beter op de abstracte begrippen dan de 3 Vwo-leerlingen. Het was ook opvallend dat de 5 Vwo-leerlingen zelf meer in abstracte termen spraken. Hun begrippenapparaat ligt duidelijk dichter bij dat van de wetenschappelijke discipline. Dit bleek onder andere bij het begrip 'kerk'. De 3 Vwo-leerlingen hadden het

vooral over de kerk als concreet en tastbaar gebouw in het midden van het dorp of de stad, terwijl de 5 Vwo-leerlingen meer spraken over de kerk als organisatie van het christendom.

Bij de vraag naar het bestaansmiddel van mensen spraken 5 Vwo-leerlingen van *handel en nijverheid* en *landbouw*, terwijl 3 Vwo-leerlingen antwoorden gaven als *winkeltjes* en *zo en boeren*.

Beelden en oordelen

In het onderzoek naar de kennis van historische begrippen zijn nog twee andere zaken opgevallen. Op de eerste plaats bleek soms dat een beeldend element onderdeel was van de mentale concepten van de leerlingen. Bij vragen over de middeleeuwse stad, kruistochten en communisme gaven de leerlingen soms zeer beeldende beschrijvingen. Zo associeerde een leerling met het communisme: *lange rijen arbeiders die elke dag naar die grauwe fabrieken lopen*.

De jongen vertelde dat hij dit beeld had omdat je dat altijd ziet op plaatjes en films. Een andere jongen wist niet wie Karl Marx was, maar kon wel een zeer nauwkeurige be-

schrijving geven hoe de man er uit had gezien. Het zou interessant zijn om te onderzoeken welke invloed plaatjes en audiovisuele media in het geschiedenisonderwijs uitoefenen op de mentale concepten van leerlingen.

Daarnaast bleken soms ook evaluatieve elementen sterk aanwezig te zijn. Vooral bij de begrippen rondom het thema communisme gaven leerlingen vaak ongevraagd hun oordeel: *communisme dat is toch nooit echt, er is toch altijd een groepje dat erboven staat en door Rusland is eigenlijk gebleken dat het niet zo werkte*.

Ten aanzien van sommige inhouden hebben deze leerlingen zich een mening gevormd die als persoonlijk element deel is gaan uitmaken van de concepten waarover ze beschikken.

Waarderingen, oordelen, overtuigingen en gevoelens maken integratief deel uit van het kennisbestand dat iemand bezit. Het resultaat van leren is ook - en misschien wel juist - in het geschiedenisonderwijs duidelijk persoonsgebonden kennis.

Conclusie

Begripsontwikkeling in het geschiedenisonderwijs is zowel voor de leerling als voor de docent een complexe zaak. Het vak doet een beroep op het analyserend, synthetiserend en ook beeldend vermogen van leerlingen. Dit maakt van het vak geschiedenis geen gemakkelijk vak, het eist veel van het denkvermogen en de taalvaardigheid van de leerling.

Ook de geschiedenisdocent staat voor een moeilijke opgave en wordt geconfronteerd met vele vragen: Welke begrippen stel je waarom aan de orde? Op welk niveau moeten ze beheerst worden? Welke inhouden lenen zich het best om welke concepten of begrippen en vaardigheden aan te leren?

Het onderzoek had slechts betrekking op het in kaart brengen van de kennis en 'beelden' die leerlingen hebben van historische begrippen en was nauwelijks gericht op de vraag in welke mate de leerlingen in staat zijn om de begrippen toe te passen. Ook zou onderzocht kunnen worden welke factoren in welke mate van invloed zijn op de concepten van leerlingen, zoals de docent en diens invulling van het geschiedenisonderwijs, de geschiedismethode die gebruikt wordt, de hoeveelheid tijd die aan een bepaald thema wordt besteed en de (verbale) intelligentie van de leerling.

Het onderzoek roept vele nieuwe vragen op. Het is jammer dat er in Nederland, hoewel de vakdidactiek zich nog steeds ontwikkelt, op het gebied van het geschiedenisonderwijs nog zo weinig onderzoek heeft plaatsgevonden naar het leerproces van de leerling bij dit vak.

Noten

1. B. von Borries, H.J. Pandel en J. Rüsen (1991), *Gesichtsbewußtsein empirisch*, 230.
2. F.R. Ankersmit, 'Historical representation' in: *History and theory*, nr.27, 222.

Welke invloed oefent een dergelijk plaatje uit? (Litho van Frans Masereel)

'I saw his round mouth's crimson deepen as it fell'

Gedichten van war-poets als didactisch hulpmiddel

Kees van Kemenade

De Eerste Wereldoorlog was een waterscheiding in de geschiedenis en komt daarom in ieder geval aan de orde in de les. Maar ook als oorlog was het voor de tijdgenoten een gebeuren dat iedere fantasie te boven ging, uniek in zijn afschrikwekkendheid. De 'Great War' heeft dan ook veel literatuur opgeleverd, waarmee je in de klas goed uit de voeten kunt.

In dit artikel vertelt Kees van Kemenade, docent geschiedenis en staatsinrichting aan het Dr. Moller College in Waalwijk, hoe hij gedichten van war-poets gebruikt om leerlingen zich te laten inleven in de ellende van oorlog en front.

De ondertitel van dit artikel is de beginregel van een gedicht van de bekendste Britse oorlogsdichter Wilfred Owen. Op 4 november 1918, dus een week voor het beëindigen van de vijandelijkheden, nam hij met zijn bataljon deel aan de aanval op Duitse stellingen aan het Oise-Sambrekanal. Owen was al eerder tijdens operaties gewond geraakt; maar ditmaal werd een vijandelijke kogel hem fataal. Hij stierf nog dezelfde dag.

Hij liet enige honderden gedichten na, waarin hij de waanzin en de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog beschrijft. De bajonet-aanvallen door het niemandsland bezaaid met granaattrechters en mijnen, het massale sterven van de jonge mensen om hem heen door gifgas en machinegeweervuur, het dagenlang wachten in de modderige loopgraven met de altijd aanwezige ratten als gezelschap. Intrigerende, maar tegelijk ook deprimerende lectuur voor degenen die belang stellen in de gebeurtenissen tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Met Owen heeft een hele generatie dichters hun ervaringen in poëzie verwerkt; 'war-poets' - 'oorlogsdichters', maar de vertaling dekt de inhoud niet helemaal - worden zij genoemd. Siegfried Sassoon, Rupert Brooke, Isaac Rosenberg en Alan Seeger, om er maar enkele te noemen, schreven hun heroïsche verzen niet om bij hun landgenoten het patriottische vuur aan te wakkeren, maar om de tragische werkelijkheid van het leven aan het front te schilderen of om hun eigen er-

varingen te verwerken. De oorlogspoëzie groeide uit tot een apart literair genre, dat breed en zijd erkenning vond.

In literaire kringen buiten Groot-Brittannië werd deze dichtkunst die het sterven niet verheerlijkte, maar de barbaarsheid ervan aan de kaak stelde, als defaitistisch veroordeeld.

De dichters

De meeste oorlogsdichters kwamen uit de middenklasse en hadden een goede opvoeding en scholing genoten. Als middenkader waren ze voorbestemd om hun mannen, het 'kanonnenvlees' uit de arbeidersklasse, in de strijd aan te voeren. De hogere klassen leverden de officieren die veilig op geruime afstand achter het front hun leerstof van de militaire academie omzetten in aanvalsplannen, en die de verliezen betreunden maar tegelijk accepteerden als horende bij het verschijnsel uitputtingsoorlog.

De jonge officieren maakten daarentegen aan den lijve de oorlogvoering mee. Zij schreven de brieven naar huis om de dood of de vermissing van een zoon, echtgenoot, mee te delen. Zij stelden zichzelf bloot aan bombardementen en waren in de loopgraven wanneer de vijand een stormaanval ondernam.

Herbert Read schrijft daar over in *My Company*:

*'My men go wearily
With their monstrous burdens
They bear wooden planks
And iron sheeting
Through the area of death.'*

*When a flare curves through the sky
They rest immobile*

*Then on again,
Sweating and blaspheming -
"Oh, bloody Christ!"*

Velen stierven; de hierboven genoemde dichters allemaal op Sassoon na, want de gemid-

kleio

nummer 2/95
pagina's 16 en 17

John Nash, 'Over the top' (Uit: *Some corner of an foreign field*).

delde levensverwachting van een luitenant in de linies was op den duur ongeveer nog maar negen maanden. In hun nalatenschap op veromfaaide stukjes papier, soms in hun bebloede uniform, zijn de gedichten teruggevonden. Ze werden bewaard en later in bundels uitgegeven door bewonderaars die meenden dat de oorlogsdichters ook na hun dood nog iets te zeggen hadden.

Inleving

'Vredesopvoeding door te vertellen over de oorlog', zo zouden we de lessen over het verloop van de Eerste Wereldoorlog kunnen betitelen.

In 1914 trokken de soldaten opgewekt ten strijde, overtuigd dat hun partij de overwinning zou behalen en dat de strijd vóór Kerstmis voorbij zou zijn. Een half jaar later lagen de legers nagenoeg onbeweeglijk aan het Westelijk front tegenover elkaar en was de grote slachting begonnen. Aangewezen voorbeeld dus om de leerlingen het verschijnsel oorlog duidelijk te maken. Want in zijn uitvoering is de Eerste Wereldoorlog nog geenszins verouderd; de technologie van de vernietiging is ongeveer dezelfde als vandaag de dag nog steeds in talloze lokale conflicten wordt toegepast. Er worden daar geen laseergestuurde bommen ingezet, maar machinegeweren en simpele pantservoertuigen om in man-tegen-man gevechten strategisch voordeel te behalen.

Het is, dunkt mij, van enorm belang dat kinderen waar ook ter wereld, kennis nemen van de afschrikwekkende facetten van de

oorlog. Het zal het toekomstige agitatoren een stuk moeilijker maken om tot oorlog op te roepen. Niet voor niets verboden de Nazi's al spoedig het boek van Erich Maria Remarque *Im Westen Nichts Neues* (geschreven in 1929). Een boek dat, net als het werk van de war-poets de oorlogvoering aan de kaak stelt.

Een gedicht is een aantrekkelijk medium om een boodschap over te brengen. Het is gecompriemd, puntig en zet de lezer aan het denken. Een hele roman is in het korte tijdsbestek van één of twee lessen niet te behandelen, temeer als men een beperkte doelstelling heeft: bijvoorbeeld de leerlingen zich laten inleven in de loopgravenoorlog van het Westelijk front. De oorlogsdichters waren er zelf bij; hun werk is dus eerste klas bronnenmateriaal.

Niet alle onderwerpen die in de klas behandeld worden lenen zich voor het gebruik van gedichten. Maar een spotdicht op Stalin, zwarte dichters over de slavernij en de discriminatie, de illegale poëzie uit de bezettingstijd, dichters die tijdens het imperialisme de 'White Man's Burden' verheerlijken, het zijn allemaal voorbeelden die aantonen dat het wél kan. Het lijstje kan zonder moeite nog met andere voorbeelden worden aangevuld.

Keuze van de gedichten

Wanneer we het werk van de oorlogsdichters uit '14-'18 lezen, zien we twee duidelijk verschillende soorten. In het ene soort, de meer

epische gedichten, wordt een verhaaltje verteld: een generaal bezoekt de soldaten net voor de aanval en montert ze op, alvorens weer naar zijn veilige plek te vertrekken. Of, gifgasgranaten vallen neer temidden van een terugtrekkend en reeds dodelijk vermoeid groepje soldaten. Andere gedichten zijn meer lyrisch; ze beschrijven wat de soldaat denkt, of hoe hij de strijd ervaart. Zich verzettend tegen het noodlot, of fatalistisch, zoals in *Rendezvous* van Alan Seeger die de dood als onvermijdelijk aanvaardt.

De verhalende gedichten zijn bij uitstek geschikt om inleving van de leerlingen mogelijk te maken. Het kost enig zoeken in de bundels, want een ander criterium is dat de taal niet te moeilijk mag zijn. Natuurlijk kan men veel uitleggen, maar er moet voor de leerlingen toch wel het aspect van zelf ontdekken overblijven. We moeten de leerlingen overigens niet onderschatten; ze zijn genoegzaam bekend met songteksten, die vaak minstens zo gecompliceerd zijn.

Wat de eerste Wereldoorlog betreft zijn Engelstalige gedichten voor de leerlingen het meest toegankelijk. Behoudens enkele gedichten van Van Ostaijen heeft ons taalgebied geen oorlogsdichters van naam voortgebracht. Er lagen genoeg Vlaamse jongens aan het IJzerfront, maar mij zijn geen dichters onder hen bekend. Misschien lag het aan hun beperkte scholing, of aan het feit dat het kader zich uitsluitend van het Frans bediende. Wie de Franse taal niet wil negeren mag Guillaume Apollinaire in de klas ten tonele voeren.

Het Duitse expressionisme leverde een aantal 'Kriegsdichter', die bruikbaar zijn; met name August Stramm met zijn *Sturmangriff* en Wilhelm Klemm's *Schlacht an der Marne*. Een praktisch probleem hierbij is dat de leerlingen in het voortgezet onderwijs gewoonlijk pas in de tweede klas met Duits beginnen.

Het gebruik van literatuur van beide partijen heeft wel een groot voordeel. Het maakt de leerlingen duidelijk dat de gevoelens van angst en afgrijzen universeel waren bij alle soldaten.

Overigens is het zo dat bundels en bloemlezingen van Engelse war-poets veel makkelijker te krijgen zijn dan hun Duitse en Franse tegenhangers.

Literatuur

Voor mijn keuze van Engelstalige gedichten maakte ik gebruik van drie boeken. *Up the Line to Death, The War Poets 1914-1918* is

DULCE ET DECORUM EST

Bent double, like old beggars under sacks,
Knock-kneed, coughing like hags, we cursed
through sludge,
Till on the haunting flares we turned our backs
And towards our distant rest began to trudge.
Men marched asleep. Many had lost their boots
But limped on, blood-shod. All went lame; all blind;
Drunk with fatigue; deaf even to the hoots
of tired, outstripped Five-Nines that dropped behind.

Gas! GAS! Quick, boys! - An ecstasy of fumbling,
Fitting the clumsy helmets just in time;
But someone still was yelling out and stumbling,
And flound'ring like a man in fire or lime ...
Dim, through the misty panes and thick green light,
As under a green sea, I saw him
drowning.

In all my dreams, before my helpless sight,
He plunges at me, guttering, choking, drowning.

If in some smothering dreams you too could pace
Behind the wagon that we flung him in,
And watch the white eyes writhing in his face,
His hanging face, like a devil's sick of sin;
If you could hear, at every jolt, the blood
Come gargling from the froth-corrupted lungs,
Obscene as cancer, bitter as the cud
Of vile, incurable sores on innocent tongues, -
My friend, you would not tell with such high zest
To children ardent for some desperate glory,
The old Lie: Dulce et decorum est
Pro patria mori.

der, om er kopieën uit te maken. Het dichtwerk is in thema's ingedeeld van zomer 1914 tot de wapenstilstand; dus de optimistische verwachtingen bij het begin kunnen in contrast worden gesteld met de latere fase van de oorlog. Deze mooie bloemlezing bevat zoals het hoort biografieën van de verschillende dichters die zijn opgenomen.

Gedichten als illustratie

Mijn werkwijze is als volgt. Iedere leerling krijgt een kopie van hetzelfde gedicht. Het is de bedoeling om daarmee duidelijk te maken hoe het was om soldaat te zijn in de loopgraven. Al gaat het in de les niet om de literaire kwaliteiten van de poëzie, maar om het gebruik als bronnenmateriaal, dat neemt niet weg dat het voor de leerlingen een prettige bijkomstigheid is, als zij het kunnen waarderen.

Ik lees het gedicht voor; bijvoorbeeld *Dulce et Decorum est* van Owen.

Het begint al bij de titel; die behoeft voor de leerlingen enige uitleg. Hoe destijds kinderen op school werd voorgehouden dat de dood op het slagveld een eer was, iets wat iedereen diende na te streven. En hoe de soldaten spoedig merkten dat de dood minder eervol was dan zij dachten.

Het gedicht gaat verder met beschrijvingen van 'flares' (lichtkogels), 'Five-Nines' (zwaar Duits geschut) en ontploffende gifgasgranaten. Een soldaat is net te laat met het opzetten van zijn gasmasker en verdrinkt als het ware in een 'green sea', waarmee chloorgas wordt bedoeld.

Iedere uitleg maakt de inleving van de leerlingen groter. Dat ik al voorlezend de natuurlijke loop van het gedicht voortdurend onderbreek, blijkt voor de leerlingen en voor mijzelf geen bezwaar.

Aan het einde werpen de strijdmakers hun dode kameraad op een kar en vervolgens beschrijft de dichter de golven bloed die bij iedere oneffenheid van de weg nog uit de kapotte longen komen. Een akelig, maar bijzonder beeldend gedicht, dat de werkelijkheid precies weergeeft.

Korter, maar ook zeer indringend is het evenzeer goed te gebruiken *Attack* van Siegfried Sassoon. Het beschrijft een aanval vanuit de loopgraven, ondersteund door artillerie en tanks. De aspecten van de strijd komen er weer in naar voren: het prikkeldraad, de rook en granaatrechters; maar ook de angst van de soldaten, die aan het einde uitroepen: *Oh Jesus, make it stop!*

een bloemlezing van Brian Gardner, oorspronkelijk geschreven in 1964, toen nog een aantal dichters in leven was. De bundel geeft een goede inleiding op het onderwerp 'war-poets' en bevat van elke dichter een beknopte biografie.

De belangrijkste onder hen was zonder twiifel Wilfred Owen, hierboven reeds genoemd. Van hem verdient zijn verzamelde werk, in één band, *The Poems of Wilfred Owen* aanbeveling, vooral als men in het kader van de lessen ook iets over de persoon wil vertellen.

Het aantrekkelijkste boek voor gebruik op school is *Some Corner of a Foreign Field, Poetry of the Great War*. Behalve een bloemlezing van de meest representatieve gedichten, bevat het naast elk gedicht een contemporain schilderij, afgedrukt in kleur. Enkele, zoals *L'Enfer* van Georges Leroux zijn bekend, maar de meeste afbeeldingen zullen voor de lezers geheel nieuw zijn.

Eigenlijk mag het niet zomaar, maar door de fraaie lay-out leent het boek zich bijzon-

kleio

nummer 2/95
pagina's 18 en 19

Leerlingen aan het werk met de gedichten uit WO I.

Groepswerk

Het is belangrijk om niet te moeilijke gedichten te nemen als men de leerlingen zelf met de war-poets kennis wil laten maken. Er zijn meerdere mogelijkheden om leerlingen in groepen te laten werken. Het liefst gebruik ik drie gedichten, die alle groepjes krijgen. Bijvoorbeeld *Trenches: St Eloi* van T.E. Hulme, *Last Words* van Owen en *The General* van Sassoon. De leerlingen lezen ze samen en na ieder gedicht buigen ze zich over twee vragen: Wat wordt erin beschreven? Wat vindt de dichter er zelf van?

Ondertussen loop ik rond en beantwoord vragen, want een deel van de woorden is niet bekend. Ze mogen zelf ook opzoeken, maar 'shrapnel' - granaatscherf - en dergelijke komen ook op het bord. Niet vooraf, omdat ik wil dat de leerlingen eerst hun eigen kennis gebruiken. Het is immers geen les Engels en je hoeft niet ieder woord te kunnen vertalen om een gedicht te begrijpen.

Wanneer alle gedichten onder elkaar besproken zijn, ieder de antwoorden in zijn werkschrift heeft geschreven, en de gedichten erbij heeft geplakt, wordt de zaak klassikaal besproken. Iedere groep geeft per gedicht zijn visie. We vergelijken ze met de bevindingen van anderen en dat kan aanleiding geven tot discussie.

Tenslotte worden de gedichten nog voorgelezen. Het blijkt dat de leerlingen het nogal bedreigend vinden om dat zelf te doen. Niemand wordt graag uitgelachen voor een foutieve uitspraak. Aandringen doe ik niet, bovendien vind ik het helemaal niet vervelend om zelf voor te lezen.

Men kan ook elk van de zes of zeven groepjes een ander gedicht geven, dat laten bestuderen en het tenslotte aan hun klasgenoten laten uitleggen. Bij de behandeling moet dan elke leerling de tekst voor zich hebben. Het blijkt dat bij deze werkvorm leerlingen eerder bereid zijn om, namens hun groep het gedicht voor te lezen.

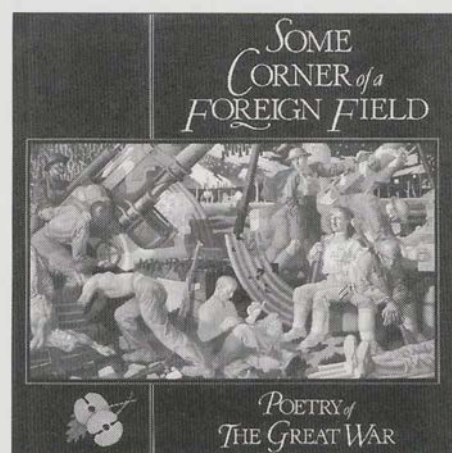
Conclusie

Gedichten zijn heel goed te gebruiken in de geschiedenisles om de inleving bij de leerlingen te vergroten. Nodig is dat de klas er zin in heeft om eens iets bijzonders te doen. Vooraf dus motiveren door een pakkende introductie en daarbij duidelijk maken dat ze een veeleisende opdracht gaan uitvoeren. Verder zijn gedichten niet goed zonder inleiding op het onderwerp te behandelen. In het geval van de Eerste Wereldoorlog heb ik eerst een les gegeven over het loopgravenfront, met daarbij een doorsnede van de linies op het bord. Begrippen die hierbij belangrijk zijn, zoals landmijnen, machinegeweren, gifgas, prikkeldraad, bajonet enzovoort worden uitgelegd.

Een vorm van evaluatie die mij goed beviel is het schrijven van een brief naar huis. Daarbij kan een leerling - naar keuze - kruipen in de huid van een frontsoldaat na de aanval of tijdens de maandenlange periode van niets doen, van een generaal die de aanval leidde, of van een verpleegster in het veldhospitaal, moe van het verplegen van de gewonden. De leerlingen maken buitengewoon veel werk van deze opdracht.

Tenslotte geeft de introductie van poëzie in de geschiedenisles ook een mogelijkheid om vakoverstijgend bezig te zijn. Als men in contact treedt met de talensecties kan men tegelijk een gecombineerde lessencyclus geven over welk onderwerp dan ook, waarover dichters zich hebben gebogen, en dat historische raakvlakken heeft. Gedichten hebben immers een universele waarde.

LITERATUUR

B. Gardner(red.), *Up to the Line to Death. The War Poets 1914-1918* (London 1993).

J. Bentley (red.), *Some Corner of a Foreign Field. Poetry of the Great War* (London 1993).

J. Stallworthy, *The Poems of Wilfred Owen* (London 1990).

K. Pinthus, *Menschheitsdämmerung. Ein Dokument des Expressionismus* (Hamburg 1970).

DICHTERS EN GEDICHTEN

SIEGFRIED SASOON

Sassoon werd in 1886 in Kent geboren. Zijn ouders waren Joods, maar op latere leeftijd bekeerde hij zich tot het katholicisme. Hij kreeg zijn opleiding te Cambridge.

Toen de oorlog uitbrak meldde hij zich aan, in het geloof te vechten voor een goede zaak. Als officier had hij de reputatie van een man met uitzonderlijke moed, en de bijnaam Mad Jack. Voor het terugbrengen van een korporaal uit het niemandsland, onder zwaar vuur, kreeg hij het Military Cross. Een voordracht voor het Victoria Cross, wegens het in zijn eentje veroveren van een Duitse loopgraaf, haalde het net niet.

De gruwelen van de oorlog brachten bij Sassoon een ommekeer teweeg en hij veranderde in een pacifist. Hij probeerde wegens desertie veroordeeld te worden, maar werd overgeplaatst naar Palestina. Een protest van zijn hand tegen het voortduren van de oorlog werd op 30 juli 1917 voorgelezen in het Lagerhuis.

In 1918 keerde Siegfried Sassoon terug bij zijn oude onderdeel. Hij werd op 13 juli gewond aan het hoofd en bracht de rest van de oorlog door met ziekteverlof.

Sassoon geldt als een van de belangrijkste warpoets, maar schreef ook proza. Zijn *Memoirs of an Infantry Officer* is zijn belangrijkste werk. Hij overleed in 1967.

The General

'Good-morning; good-morning!' the General said
When we met him last week on our way to the line.
Now the soldiers he smiled at are most of 'em dead,
And we're cursing his staff for incompetent swine.
'He's a cheery old card', grunted Harry to Jack
As they slogged up to Arras with rifle and pack.

But he did for them both by his plan of attack.

Attack

At dawn the ridge emerges massed and dun
In the wild purple of the glow'ring sun,
Smouldering through spouts of drifting smoke that shroud
The menacing scarred slope; and, one by one,
Tanks creep and topple forward to the wire.
The barrage roars and lifts. Then, clumsily bowed
With bombs and guns and shovels and battle-gear,
Men jostle and climb to meet the bristling fire.
Lines of grey, muttering faces, masked with fear,
They leave their trenches, going over the top,
While time ticks blank and busy on their wrists,
And hope, with furtive eyes and grappling fists,
Flounders in mud. O Jesus, make it stop!

kleio

nummer 2/95
pagina's 20 en 21

ALAN SEEGER

De Amerikaan Seeger, geboren in 1888 in New York, kreeg zijn opleiding aan de Harvard universiteit. In 1912 vestigde hij zich in Parijs, waar hij in het Quartier Latin het leven leidde van een bohemien. Het uitbreken van de oorlog leek hem nieuwe sensaties te bieden, dus meldde Seeger zich aan bij het Vreemdelingenlegioen. Zijn ervaringen aan het front beschreef hij van meet af aan in indringende gedichten die overal, ook in zijn moederland, gepubliceerd werden.

Zijn *Rendezvous* heeft een bijna profetische inhoud; kort na het schrijven nam Alan Seeger, op 4 juli 1916, deel aan de bestorming van een heuvel bij Belloy-en-Santerre. Hij en zijn mannen kwamen terecht in een Duits kruisvuur. De laatste berichten meldden dat hij, hoewel gewond, zijn mannen bleef aanvuren om door te gaan. De volgende morgen vond men het stoffelijk overschot van Seeger terug in een granaattrechter.

Amerikaanse kranten maakten van hem een legende en de Franse regering verleende Seeger posthuum het Croix de Guerre.

Rendezvous

I have a rendezvous with Death
At some disputed barricade,
When Spring comes back with rustling
shade
And apple-blossoms fill the air -
I have a Rendezvous with Death
When Spring brings back blue days
and fair.

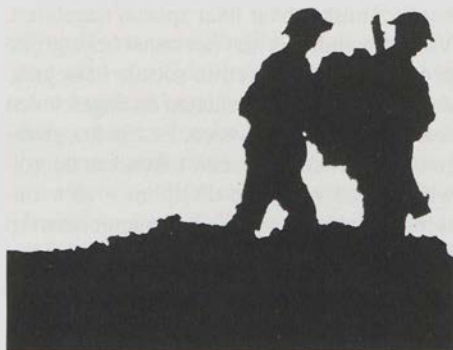
It may be he shall take my hand
And lead me into his dark land
And close my eyes and quench my
breath -
It may be I shall pass him still.
I have a rendezvous with Death
on some scarred slope of battered hill,
When Spring comes round again
this year
And the first meadow-flowers appear.

God knows 'twere better to be deep
pillowed in silk en scented down,
Where love throbs out in blissful sleep,
Pulse nigh to pulse, and breath to
breath,
Where hushed awakenings are dear ...
But I've a rendezvous with Death
At midnight in some flaming town,
When Spring trips north again this year,
And I to my pledged word am true,
I shall not fail that rendezvous.

THOMAS ERNEST HULME

Hulme werd geboren in Staffordshire in 1883 en studeerde met tussenpozen in Cambridge. Hij begon al jong te dichten en schreef en vertaalde filosofie. Hij verdedigde het militarisme in zijn werk. Dus logisch dat hij in 1914 dienst nam.

In 1915 vertrok hij naar het front in Frankrijk. Hij werd gewond en naar Engeland vervoerd, maar keerde terug. Op 28 september 1917 sneuvelde hij in België.

Trenches: St. Eloi

Over the flat slope of St. Eloi
A wide wall of sand bags.
Night,
In the silence desultory men
Pottering over small fires, cleaning their
mess-tins:
To and fro, from the lines,
Men walk as on Piccadilly,
Making paths in the dark,
Through scattered dead horses,
Over a dead Belgian's belly.

The Germans have rockets. The English
have no rockets.
Behind the line: cannon, hidden, lying
back miles.
Before the line: chaos.

My mind is a corridor. The minds about
me are corridors.
Nothing suggests itself. There is nothing
to do but keep on.

WILFRED OWEN

Owen werd in 1893 geboren in Oswestry, Engeland. Hij studeerde aan de universiteit van Londen en nam in oktober 1915 dienst bij de 'Artists Rifles'. In december 1916 vertrok hij met zijn regiment naar Frankrijk. Hij had al gedichten geschreven vanaf 1910 en ging daarmee door aan het front. Hij werd gewond bij de slag aan de Somme en keerde weer terug in Engeland en opnieuw in dienst. Hij sneuvelde, maar zeven dagen voor de wapenstilstand, op 4 november 1918 en heeft stapels gedichten achtergelaten.

In de literatuurgeschiedenis staat hij bekend als de beste dichter van de war-poets. Zijn stijl werd nog jaren na zijn dood nagevolgd.

Last words

'O Jesus Christ!' one fellow sighed.
And kneeled, and bowed, tho' not in
prayer, and died.

And the Bullets sang 'In Vain',
Machine Guns chuckled 'Vain',
Big Guns guffawed 'In Vain'.

'Father and Mother!' one boy said.
Then smiled - at nothing, like a small
child; being dead.

And the Shrapnel Cloud
Slowly gestured 'Vain',
The falling splinters muttered 'Vain'.

'My love!' another cried, 'My love,
my bud!'
Then, gently lowered, his whole face
kissed the mud.

And the Flares gesticulated, 'Vain',
The Shells hooted, 'In Vain',
And the Gas hissed, 'In Vain'.

Vrouwenstemmen

Anneke Ribberink bespreekt:

Maria Grever, *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber en de vrouwenstem in de geschiedenis*. Uitgeverij Verloren, Hilversum 1994, 427 blz., prijs f49,-.

Strijd tegen de stilte

Johanna Naber (1859-1941)
en de vrouwenstem in geschiedenis

MARIA GREVER

Anneke Ribberink is verbonden aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en lid van de Commissie Vrouwengeschiedenis van de VGN.

De tweede feministische golf is voorbij, maar heeft onmiskenbaar haar sporen nagelaten. Vrouwenstudies is niet het minst belangrijke produkt van deze nieuwe sociale beweging. Aan de meeste universiteiten en hogescholen wordt dit vak onderwezen. Er zijn hoogleraren vrouwenstudies - een teken van de volwassenheid van deze discipline - en vrouwengeschiedenis was eindexamenonderwerp in 1990 en 1991. Kortom, de huidige infrastructuurle inbedding van het wetenschappelijk onderzoek naar de seksefactor in samenleving en geschiedenis is veel beter dan ten tijde van de eerste feministische golf. Hoe belangrijk dat is, blijkt uit het proefschrift van Maria Grever, waarop zij 14 oktober j.l. cum laude promoveerde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Grever heeft onderzocht in welke mate sekse een regulerende factor was bij het ontstaan van de moderne, professionele geschiedbeoefening.

Haar onderzoeksperiode loopt van 1860 tot 1948. Deze tijdsafbakening is gekozen, omdat toen zowel cruciale wijzigingen plaats vonden op het terrein van de geschiedwetenschap - i.c. het ontstaan van de moderne geschiedbeoefening - als op dat van de sekseverhoudingen, tengevolge van het optreden van de eerste feministische golf.

Het onderzoek is toegespitst op twee vragen: 'In hoeverre kwam de professionalisering mede tot stand door de discursieve uitsluiting van vrouwen?' en 'Was er sprake van een zelfstandige feministische geschiedbeoefening?'

Het leven en werk van Johanna Naber (1859-1941) heeft Grever gekozen als casus aan de hand waarvan ze de bovengenoemde twee vragen tracht te beantwoorden. Naber leent zich hiervoor uitstekend. Weliswaar was ze

ongehuwde vrouw, afkomstig uit de gegoede burgerij. Ze mocht niet naar de universiteit van haar vader en na de dood van haar ouders zorgde ze voor een broer - een aantal jaren zelfs voor twee broers. En als zodanig was zij een prototype van een specifieke tijd en een dito maatschappelijke constellatie. Maar tegelijkertijd wist ze ook boven de beperkingen van haar situatie uit te stijgen. Hoewel ze autodidacte was, produceerde ze niettemin een respectabel oeuvre, waarop menig universitair geschoolde historicus jaloers zou kunnen zijn. Bovendien werden Johanna Nabers studies over de Franse inlijving van Nederland (1810-1813) en over het schrijfsterspaar Betje Wolf en Aagje Deken bekroond. Daarnaast vervulde ze een vooraanstaande rol in de vrouwenbeweging van de eerste golf en was ze bovendien bij uitstek de geschiedschrijfster van de Nederlandse tak van die beweging.

Liberaal geschiedschrijving

Niet alleen liet Naber een omvangrijke historische erfenis na - alleen al over het Oranjehuis schreef ze elf boeken - maar daarnaast zijn in de periode die Grever behandelt ruim tachtig vrouwen gepromoveerd op een historisch onderwerp.

Het onthutsende is dat dit soort gegevens nagenoeg in de vergetelheid is geraakt, totdat een historica uit de tweede golf in de persoon van Grever ze weer opdook.

Het bijzondere van Nabers historisch werk was dat het vooral over vrouwen ging. Dat onderscheidde haar van haar gepromoveerde tijdgenotes, die zich doorgaans beperkten tot sekse-neutrale onderwerpen. Naber had een voorliefde voor vrouwen met een vooraanstaande maatschappelijke positie, zoals

kleio

nummer 2/95
pagina's 22 en 23

abdisen in de middeleeuwen en tijdens de reformatie en contra-reformatie en vorstinnen uit het Huis van Oranje.

Haar historische visie was sterk beïnvloed door de conciliante liberale geschiedschrijving die werd vertegenwoordigd door de Leidse hoogleraren Fruin en Blok, met Oranje als bovenpartijdig symbool. Haar (oud)-liberale politieke overtuiging en haar liefde voor het Oranjehuis had Naber meegekregen uit haar ouderlijk milieu. Haar vader, de hoogleraar klassieke talen Samuel Naber, was in meer dan één opzicht haar leermeester geweest.

Ook op een andere manier was Fruin een voorbeeld voor Naber. Hij was de verpersoonlijking van de moderne wetenschappelijke geschiedbeoefening in Nederland, waarbij nauwgezette bronnenstudie een cruciaal element vormde. Naber hechtte evenzeer aan nauwkeurige bronnenstudie.

Bij haar als 'dilettante' speelde de drang om als historica in tel te zijn bij de echte grote wetenschappers een belangrijke rol.

Marginalisering

Als autodidacte tredend in het voetspoor van Fruin belichaamde Naber de overgangsfase van de literaire geschiedbeoefening, die tot midden negentiende eeuw dominant was geweest, naar de professionele, wetenschappelijke geschiedbeoefening.

In de literaire geschiedbeoefening waren veel vrouwen - onder wie Bosboom-Toussaint - op de voorgrond getreden. In de moderne wetenschappelijke geschiedbeoefening waren universitair geschoolde mannen dominant. Deze overgang vormde derhalve naast een genremarkering ook een seksemarkering. Voortaan heette de historische romankunst onwetenschappelijk.

Het feit dat vrouwen hierin prominent waren werd eens te meer als brevet van onwetenschappelijkheid gezien omdat het paste in het vigerende vertoog, waarin men ervan uitging dat het vrouwelijk brein ten enenmale ongeschikt was voor de echte wetenschap.

De tendensen naar een mannelijk ingekleurde geschiedwetenschap werden versterkt door de concentratie op politiek-staatkundige onderwerpen en door de institutionele uitsluiting van vrouwen. In de historisch-wetenschappelijk infrastructuur speelden vrouwen slechts een marginale rol. En helaas werd het in 1935 mede door Naber opgerichte Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging - symbool bij uitstek van de

feministisch-historische infrastructuur - bij de inval van de Duitsers in 1940 van nageen het hele archiefbestand beroofd.

Feministische geschiedenis

Hierboven zijn enkele belangrijke oorzaken van de uitsluiting van vrouwen uit de moderne geschiedwetenschap genoemd. Hoe zit het nu met de beantwoording van vraag twee, in hoeverre er sprake was van een zelfstandige feministische geschiedbeoefening. Hieronder verstaat Grever historisch werk over de feministische beweging en feministische interpretaties van historische onderwerpen. Over deze definitie valt veel meer te zeggen - en Grever doet dat ook - maar het zou in dit (kort) bestek te ver voeren om hier dieper op in te gaan.

Over de vrouwenbeweging van de eerste golf zijn een veertigtal boeken geschreven en ruim honderd brochures en artikelen, vooral door vrouwen zonder historische opleiding. Johanna Naber was verreweg de productiefste auteur op dit terrein. Bovendien waren diverse door haar behandelde onderwerpen, waaronder haar Oranjehistoriografie, eveneens feministisch gekleurd.

Tegenover de mannelijke geschiedschrijving over het Oranjehuis waarin sterke heldhaftige strijders figureerden, zette Naber haar beeld van strijdbare sterke vorstinnen. Omgekeerd was haar geschiedenis van de vrouwenbeweging geschreven vanuit een nationalistisch perspectief, met koningin Wilhelmina als bovenpartijdig symbool: haar oud-liberale politieke overtuiging liet Naber nergens in de steek.

Grever laat zich ten aanzien van Nabers biografieën van Oranjevorstinnen meerdere malen kritisch uit. Zo spreekt ze een keer van Nabers '*huilerige verering van het Oranjehuis*' en noemt ze Nabers biografie van Wilhelmina van Pruisen '*een staaltje van Oranjehagiografie*', waarbij '*de feministische Orangiste de historica naar de achtergrond*' drong. De liefde tussen Naber en Oranje was overigens wederzijds. In 1913 kreeg Naber twee koninklijke onderscheidingen.

In haar geschiedschrijving van de vrouwenbeweging poneerde Naber een opeenvolging van stadia van vooruitgang, op weg naar een toenemende gelijkheid van de seksen.

Volgens Grever onttaardde dit niet in '*aprioristische systeemdwang*' omdat Naber - beïnvloed als ze was door de Duitse historicus Ranke - aandacht bleef houden voor de eigenheid van de diverse historische tijdvak-

ken. Deze eigenheid liet Naber vooral tot uiting komen in biografieën van belangrijke vrouwen die bij uitstek de specificiteit van een bepaalde historische fase belichaamden.

Grever concludeert dat er inderdaad sprake was van een eigen feministisch geluid in de geschiedbeoefening. De geschiedschrijving van Naber en anderen - onder wie De Bosch Kemper, Katz en Polak - over het feminisme heeft evenwel weinig invloed gehad op de gevestigde 'officiële' geschiedwetenschap. In feite werd deze vorm van historiografie onbelangrijk gevonden. Volgens de in de geschiedwetenschap dominante mannelijke visie waren alleen die historische producten interessant welke pasten binnen de Leidse school.

En hiermee zijn we weer terug bij wat ik in de aanhef van deze recensie schreef: Hedendaagse historicae hebben in die zin een voorsprong op de 'oudtantes' - om een term uit het boek van Grever te gebruiken - uit de eerste feministische golf, dat vrouwengeschiedenis een betere institutionele verankering heeft dan vroeger. Dit heeft er mede toe bijgedragen dat het voor veel historici inmiddels vanzelf spreekt dat sekse een belangrijke structurerende factor is, waar men als historicus niet omheen kan.

Ter afsluiting

Maria Grever heeft een mooi boek geschreven, waarbij het biografische aspect uitstekend in evenwicht is met het algemene. Het is meeslepend geschreven, maar tegelijk genuanceerd en kritisch.

Dit boek moet niet alleen geïnteresseerden in het terrein van de sekseverhoudingen aanspreken, maar is - vanwege het licht dat het laat schijnen op het ontstaan van de moderne geschiedwetenschap - een must voor iedere historicus. Bovendien is het fraai vorm gegeven. Weliswaar zal de oplettende lezer een enkel foutje hier en daar niet ontgaan, maar een kniesoor die daar veel belang aan hecht.

Film en documentaire

Ruud Slotboom

Dit jaar bestaat de film precies honderd jaar. Althans, in 1895 organiseerden de gebroeders Lumière in het Grand Café in Parijs de eerste openbare filmvoorstelling. Dit is een goede aanleiding om extra aandacht te besteden aan films en documentaires, die immers steeds vaker een hulpmiddel zijn in geschiedenislessen.

In deze nieuwe rubriek zal een aantal recente en minder recente produkties de revue passeren, juist met het oog op het gebruik in de klas.

Het eerste deel gaat over de film *Modern Times* uit 1936.

maar voor zijn genre zag hij het nog niet zitten: *'Dialogue ... always slows action, because action must wait upon words.'*

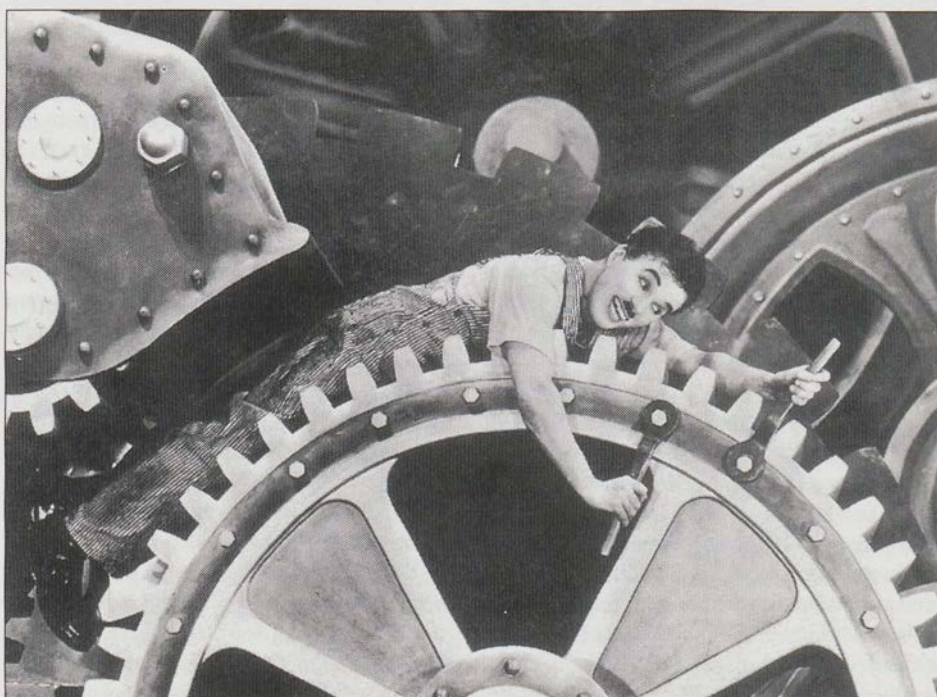
Hoewel zijn uitspraken in het openbaar dus uitgesproken negatief waren over het geluid, was hij toch aan het twijfelen geslagen. Voor *Modern Times* deed hij opnametests met de stemmen van de hoofdrolspelers. Hij schreef zelfs enkele dialogen voor de film. Maar de 47-jarige komiek was ontevreden over het resultaat.

Modern Times was de laatste stomme film van Charles Chaplin.

Het was uiterst merkwaardig dat Chaplin in 1936 nog geen gebruik maakte van het gesproken woord. De geluidsfilms, die vanaf eind jaren twintig in de bioscopen draaiden, waren uiterst succesvol. Maar Chaplin verzette zich tegen de ondergang van de stomme film. In 1931 liet hij zich nog latdunkend uit over het geluid: *'I give the talkies six months more. At most a year. Then they're done'*. Daarna erkende hij dat het geluid onmiskenbaar doordrong in de filmwereld,

De film die Chaplin in Hollywood voor *Modern Times* had gemaakt, *City Lights*, was een gigantisch kassucces geweest. Om bij te komen van de inspanningen besloot hij een wereldreis te maken. Hij werd overal enthousiast ontvangen. Hij bracht een week-endje door met Winston Churchill, bezocht Albert Einstein in zijn huis in Duitsland en ontmoette in Londen Mahatma Gandhi, voor wie Chaplin overigens een volslagen onbekende was.

Een gespreksonderwerp dat bij die ontmoetingen telkens weer terugkwam was de eco-

kleio

nummer 2/95
pagina's 24 en 25

nomische depressie. De wereld stond machteloos tegenover de gigantische werkloosheid. De sociaal bewogen Chaplin hield zich daar intensief mee bezig. Hij sprak erover met economen als John Maynard Keynes en voelde zich vereerd toen Einstein eens tegen hem zei: *'You are not a comedian Charlie, but an economist'*.

Chaplin hield er - voor die tijd - uitgesproken ideeën op na. Zo pleitte hij voor kortere werktijden en een minimumloon voor ongeschoolde en geschoolde arbeiders. Zijn politieke voorkeur lag bij Franklin D. Roosevelt. In een radiotoespraak steunde hij diens New Deal-politiek.

In deze periode ontwikkelde Chaplin het idee voor de film *Modern Times*. Hij wilde laten zien hoe de gewone arbeider in de jaren dertig geconfronteerd werd met armoede, werkloosheid, stakingen en de tirannie van de machine. Het ging hem er niet om een 'politiek pamflet' te produceren, maar om de sociale problemen op een komische manier voor het voetlicht te brengen. Chaplin vond zichzelf in eerste instantie een komiek: *'I am suspicious of a picture with a message. Don't say I'm a propagandist'*.

Modern Times heeft een aantal onvergetelijke filmfragmenten opgeleverd. Feitelijk is de film een aaneenschakeling van korte verhalen, zonder een duidelijk structureel verband. De rode draad vormen de belevenissen van een fabrieksarbeider, die op straat komt te staan en telkens opnieuw probeert weer aan het werk te komen. Die arbeider is The Tramp, met zijn bolhoedje, wandelstok, te kleine jasje en te grote schoenen. Het zou de

laatste keer zijn dat Chaplin dit typetje in een film gebruikte. The Tramp wordt ditmaal bijgestaan door The Gamin, gespeeld door Paulette Goddard, met wie Chaplin kort na de première van *Modern Times* zou trouwen.

De eerste scène uit de film is gelijk al de beroemdste: Charlie staat schroeven aan te draaien aan de lopende band en haalt allerlei fratsen uit om het tempo bij te houden. In een poging een achterstand in te halen belandt hij in het radarwerk, een symbolisch beeld van de machine die de mens in zijn macht heeft. In een andere bekende scène wordt Charlie door de politie per ongeluk aangezien als leider van een communistische betoging.

Zonder het te weten liep Chaplin hier op de werkelijkheid vooruit. Begin jaren vijftig werd hij beschuldigd van communistische sympathieën en moest hij de Verenigde Staten verlaten.

Modern Times eindigt met het beeld van Charlie en zijn vriendin, die opgewekt op een landweg naar de horizon lopen. De boodschap is duidelijk: al het ongeluk dat de wereld ons brengt, is te overwinnen door samen op zoek te gaan naar geluk: *'We'll get along'*.

De film werd na de première in het Chinese Theatre in Hollywood zeker niet onverdeeld positief ontvangen. Sommige critici namen het Chaplin kwalijk dat hij steeds verder verwijderd raakte van de rechttoe rechtaanslapstick. Er zat volgens hen te veel boodschap en te weinig humor in. Anderen bevoelden juist dat hij de misstanden te weinig expliciet aan de kaak stelde. Zij vonden dat de openingstitel meer beloofde dan werd waargemaakt: *'A story of industry, of individual enterprise - humanity crusading in the pursuit of happiness'*.

Toch was de film een groot succes. Chaplin was er in geslaagd de sociale problemen van zijn tijd in een komische film te verwerken. De bioscoopbezoekers herkenden zichzelf: Charlie speelt in *Modern Times* geen rebel of slachtoffer, maar een ploeterende arbeider, die ondanks al zijn goede bedoelingen op straat komt te staan.

Modern Times is in de klas op verschillende manieren te gebruiken. Omdat het om een aaneenschakeling van korte verhalen gaat, is het niet noodzakelijk de hele film te tonen: korte stukken laten zien is ook mogelijk. Verder kan de film vanuit diverse invalshoeken worden bekeken. De meest voor de hand liggende is natuurlijk de crisis in de ja-

ren dertig. Maar ook de technologische vooruitgang en de invloed daarvan op de mens komt aan de orde. Andere thema's zijn de strijd tussen arbeiders en ondernemers en de sociale misstanden in de jaren dertig. Een nadeel van de film is dat de sterkste momenten vooral in het begin zitten. Daar staat tegenover dat Chaplin met zijn talent de kijker blijft boeien. Daardoor is *Modern Times* - ook zestig jaar later - een buitengewone film.

Bijdragen voor deze nieuwe rubriek zijn uiteraard welkom. Heeft u goede ervaringen met het gebruik van een bepaalde film of documentaire in de klas? Schrijf daarover dan een stukje, zodat andere docenten op een idee worden gebracht. Stuur dit op naar de secretaris van de Kleio-redactie, Walcheren 137, 3524 ZS Utrecht.

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd.

Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van KLEIO besproken.

Begin jaren negentig verscheen in Hanoi een boek over de Vietnam-oorlog dat voor veel opschudding zorgde. De auteur, Bao Ninh, beschreef de schaduwkant van wat in Vietnam nog steeds wordt beschouwd als de 'glorieuze overwinning' op de Amerikanen. De gruwelijkheden van de oorlog, de angstvisioenen van de soldaten en de problemen na terugkeer van het front doen denken aan de boeken van Erich Maria Remarque.

Kort geleden is de Nederlandse vertaling verschenen: *Het Verdriet van Vietnam*.

(De Geus, f39,90 (geb.), 240 blz., ISBN: 90 5226 242 X)

De naam Phoolan Devi zal veel mensen weinig zeggen. Toch is deze Indiase vrouw de laatste jaren verscheidene malen in het nieuws geweest. Als een soort vrouwelijke Robin Hood stond zij aan het hoofd van een bende, die verantwoordelijk was voor overvallen en ontvoeringen, maar ook geld schonk aan de arme bevolking. Haar levensverhaal is opgetekend door Mala Sen: *De Bandietenkoningin*. Op basis van het boek is de film *Bandit Queen* gemaakt.

(Wereldbibliotheek, f34,50, 288 blz., ISBN: 90 284 1694 3)

Onder redactie van Dirk Jan Wolffram is een bundel verschenen met artikelen over de verhouding tussen religie en vernieuwing: *Hoe keken de confessionelen tussen 1850 tot 1940 aan tegen de veranderende samenleving*. De artikelen zijn bewerkingen van redevoeringen, onder anderen van Hans Rig-hart, Jo Tollebeek en Jan van Miert. Volgens Wolffram biedt de bundel 'een nieuwe kijk' op het onderwerp, mede doordat nu eens niet alleen de elites aan bod komen, maar alle sociale klassen.

(Het Spinhuis, f32,50, 198 blz., ISBN: 90 73052 81 5)

De Britse historicus E.J. Hobsbawn schreef op basis van zijn gastcolleges op de universiteit van Belfast een boek over nationalisme. Daarvan is een vertaling verschenen: *Natie en nationalisme sedert 1780*. Hobsbawn sluit af met een bespreking van het oplevend nationalisme na de Koude Oorlog.

(Mets, f35,00, 252 blz., ISBN: 90 5330 119 4)

De roman *De naam van de roos* van Um-

berto Eco heeft historici lange tijd beziggehouden. Was het verhaal op waarheid gebaseerd of ging het om pure fictie? Het nieuwe boek van Eco, *Het eiland van de vorige dag*, zal ongetwijfeld dezelfde discussie opleveren. De schrijver zelf houdt vol dat zijn boeken historisch verantwoord zijn.

Ditmaal speelt het verhaal zich af in de zeventiende eeuw en draait het om de eerste wetenschappelijke ontdekkingen. (Bert Bakker, f45,00, 489 blz., ISBN: 90 351 1448 5)

In 1992 overleed de historicus K. W. Swart, hoogleraar Nederlandse geschiedenis aan het University College London. De laatste 25 jaar van zijn leven hield hij zich bezig met het schrijven van een biografie over Willem van Oranje. Bij zijn overlijden waren enkele hoofdstukken klaar, met name over de periode van 1572 tot 1584. Het boek *Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand* is een bewerking van Swarts manuscript. Volgens de inleiders geeft Swart een revisionistisch beeld van Willem van Oranje, los van legendevorming en heldenverering.

(SDU, f59,90, 311 blz., ISBN: 90 12 08135 1)

In *Een nieuwe wereld* behandelt E.M. Jansen Perio de Europese ontdekkingsreizen en renaissance. Aan de hand van jaartallen bespreekt de auteur de periode rond 1500, met als rode draad de ontdekkingsreizen van Columbus. De korte paragrafen zijn voorzien van illustraties en oorspronkelijke teksten. Zo ontstaat een soort kaleidoscoop van het renaissance Europa en de nieuwe wereld.

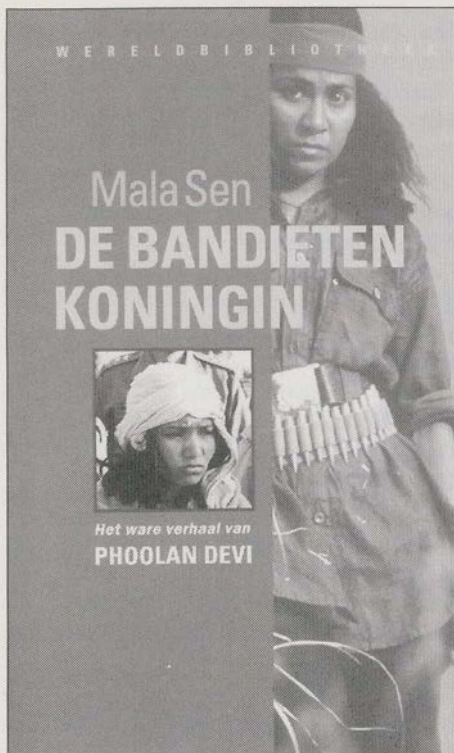
(Ambo, f79,00, 504 blz., ISBN: 90 263 1208 3)

Geert Mak heeft een nieuw boek gepubliceerd over Amsterdam. In *Een kleine geschiedenis van Amsterdam* vertelt hij over historische gebeurtenissen en personen. Een greep uit zijn verhalen: De drie legenden over het ontstaan van de stad, de pest in de zestiende eeuw, een zekere Wijntje Ottens die tijdens de Beeldenstorm een Mariabeeld een pantoffel naar het hoofd gooide, de razia's tijdens de oorlog en de krakersrellen. (Atlas, f45,00, 368 blz., ISBN: 90 254 0416 2)

H.L. Wesseling, hoogleraar algemene geschiedenis in Leiden en bekend van zijn column in NRC Handelsblad, buigt zich in *On-*

kleio

nummer 2/95
pagina's 26 en 27

der historici over de geschiedbeoefening. Het is een bundel van artikelen die eerder zijn verschenen. Wesseling bespreekt leven en werk van historici als Fruin, Geyl, Bloch en Taylor. Verder zijn artikelen opgenomen over overzeese geschiedenis en de vooruitgang in de geschiedwetenschap. (Bert Bakker, f39,90, 358 blz., ISBN: 90 351 1446 9)

Wat is de invloed van geschiedenislessen op het denken van mensen? Wordt bijvoorbeeld hun beeld over andere culturen er blijvend door beïnvloed? En welke beelden worden er eigenlijk doorgegeven aan leerlingen? Dat zijn vragen die de Belg Antoon de Baets in zijn boek *De figuranten van de geschiedenis* probeert te beantwoorden. Hij richt zich daarbij vooral op de situatie in België. (Verloren, f46,00, 254 blz., ISBN: 90 6550 389 7)

Ruud Slotboom

AMERIKA

Peter Arnett, *In de Frontlinie. Oorlogsreporter van Vietnam tot Bagdad* (Balans, Amsterdam 1994), 416 blz., prijs f 39,50.

Op slag werd hij de bekendste journalist ter wereld. Peter Arnett van CNN (Cable News Network) bevond zich begin 1991 in Bagdad, op het moment dat de Amerikaanse bombardementen het begin inluiden van de Golfoorlog. Waarom? "Dit is gewoon de grootste gebeurtenis van de wereld op dit moment, en ik wil er zoveel mogelijk van laten zien", antwoordde hij zelf desgevraagd. Zijn medewerkers en hij werden 'The boys from Bagdad' genoemd. Ten onrechte werden zij ervan beticht als Saddams spreekbuis te dienen.

Arnett, die moest velen dat een Iraakse censor zijn reportages screende, berichtte onder meer over de gebombardeerde fabriek voor babymelk, die naar zijn waarneming helemaal geen chemische wapens produceerde, zoals de Amerikaanse autoriteiten lieten weten, en over de schuilkelder die door een Amerikaanse raket werd geraakt; ten koste van meer dan driehonderd mensenlevens. Ook interviewde hij Saddam Hoessein.

De Golfoorlog wordt door Arnett van dag tot dag beschreven, vanuit zijn optiek van het Al Rashid-hotel en zijn schuilkelder. Geen bespiegelingen over oorzaken en gevolgen, puur beschrijvingen geven van wat je ziet, dat is zijn recept.

Als oorlogsverslaggever had Arnett toen al dertig jaar ervaring. De jaren die hij als AP (Associated Press)-journalist in Vietnam doorbracht, van 1963 tot 1973, beslaan meer dan de helft van dit boek, dat als zijn memoires mag gelden.

Hij is van alles getuige geweest, vanaf de zelfverbrandingen van boeddhistische monniken als protest tegen dictator Ngo Dinh Diem in 1963, tot en met de inname van Saigon door Noordvietnamese en Vietcong-strijders in 1975. In die jaren stond hij ook al niet op goede voet met de Amerikaanse autoriteiten. Met name president Johnson en generaal Westmoreland, die telkens 'licht aan het eind van de tunnel' meende te ontwaren, probeerden van de lastige persmusket af te komen. Het beroemde citaat van een Amerikaanse kolonel: "We hebben de stad vernietigd om hem te kunnen behouden" stond in een van zijn stukken. Dat was wel de waanzin ten top gevoerd!

Censuur was toen ook een belemmering. Over militaire successen van de Vietcong mocht niet bericht worden, zelfs niet tijdens

het Tet-offensief van 1968. Gehuld in battle-dress verkeerde Arnett in de meest hachelijke situaties, maakte hij kennis met de ergste vormen van degeneratie en demotivatie bij de Amerikaanse militairen, en sliep hij tussen lijken.

Vietnam en Bagdad vormen de hoofdmotieven van Arnetts memoires. Daartussendoor verbleef hij onder meer in Beiroeth, op Cyprus, in Afghanistan en in Iran. Die belevenissen worden slechts summier beschreven. Met name voor de geschiedenisdocent die de Vietnamese oorlog behandelt, lijkt mij dit boek - naast de standaardwerken *The best and brightest* van David Halberstam en *Vietnam - A history* van Stanley Karnow - een uitstekende bron, omdat het de oorlog beschrijft vanuit het perspectief van de oorlogsverslaggever, die alle gevaren van de gewone soldaat ondergaat. De smerigheid en de zinloosheid van de oorlog worden scherp geïllustreerd.

Jan van Oudheusden

A. Lammers, *Van Clinton, presidenten die voorbijgaan* (Uitgeverij Balans, Amsterdam 1994) 128 blz., prijs f 27,50.

Eindelijk weer eens goed nieuws. Zo luidde het cynische commentaar in Washington op het bericht dat de rechtszaak tegen Bill Clinton was uitgesteld. De president mag pas na afloop van zijn functie door Paula Jones worden aangeklaagd wegens vermeende seksuele intimiteiten op een hotelkamer.

De affaire-Paula Jones is maar een van de vele tegenvallers die de tweeëntwintigste president van Amerika heeft moeten incasseren. Het dieptepunt waren de tussentijdse Congresverkiezingen vorig jaar waarbij de Democratische Partij een verpletterende nederlaag leed. De rol die Clinton tijdens deze verkiezingen speelde, was zonder meer een merkwaardige. Terwijl de Republikeinen hem voortdurend op de korrel namen, vermeden de meeste Democratische congresleden angstvallig iedere associatie met de zittende president. Kennelijk was het vertrouwen in hun machtigste partijgenoot niet groot genoeg om in hem een bondgenoot te zien. Die houding van de Democraten is wel voorstelbaar. William Jefferson Clinton heeft geen goede reputatie onder het volk. En dat op zich is reden tot verwondering. Want was Clinton niet de man van wie velen twee jaar geleden nog zeiden dat hij het land uit het moeras zou kunnen helpen? Wat is er fout gegaan?

Die vraag houdt A. Lammers, hoogleraar Amerikaanse geschiedenis, bezig in *Van Clin-*

ton, presidenten die voorbijgaan. Als motto lezen we de woorden van Clinton zelf: 'Life is a journey and character is a quest.' Die zinspreuk is raak gekozen, want als er iets opvalt is het de onzekerheid van de huidige president.

De schrijver schetst Clinton als 'bij uitstek een figuur die zichzelf probeerde te schep-pen en herscheppen'. Steeds weer opnieuw werkt hij aan zijn karakter, een bezigheid die voor zijn omgeving tamelijk zenuwslopend is. Immers, zo veel manoeuvreerruimte heeft de zittende president niet. Buitenlandse politiek interesseert de Amerikanen niet en geld voor nieuwe federale initiatieven is er nauwelijks.

Clinton wil veel, te veel. Typerend zijn de lotgevallen rond zijn plan tot hervorming van de gezondheidszorg. Eindelijk zou er een beter stelsel van gezondheidszorg komen, zo beloofde de president aan het begin van zijn regering. Clinton verkeek zich echter op de complexiteit van de regelgeving en de oppositie van conservatieve Democraten en Republikeinen. Het moet gezegd, de president wordt begeleid door een uiterst kritische pers. Soms is dat begrijpelijk. Clinton heeft geen gelukkige hand in de benoemingen van rechters en ministers en de media vallen hem hierop aan. Tegelijk worden echter ook futiliteiten zoals de peperdure behandeling van het presidentiële kapsel aan boord van (H)Air Force One enorm opgeblazen.

Clinton en zijn vrouw Hillary klagen steen en been over de werkwijze van de pers. En hoewel Lammers deze kritiek begrijpen kan, vindt hij tegelijk dat Clinton niet moet zeuren. Als president krijg je nu eenmaal tegenwind. Karakter, temperament, dat is wat de auteur bij Clinton mist. (Het is geen toeval dat de schrijver Franklin Delano Roosevelt 'koning van Amerika' heeft genoemd).

Hoewel Lammers het niet met zoveel voor-

den schrijft, beschouwt hij Clintons presidentschap nu reeds als mislukt. Dat lijkt misschien een voorbarig oordeel, maar wie Lammers' schitterend geschreven analyse van de eerste anderhalf jaar van Clintons termijn leest, ontkomt niet aan de indruk dat Clinton inderdaad een president is die sneller voorbijgaat dan gedacht.

E. Mos

POLITIEK

Emile Bode, *Paars! Dagboeknotities op de vierkante kilometer* (SDU, Den Haag 1994) 186 blz., f29,90.

Emile Bode is de afgelopen twaalf jaar in Den Haag politiek redacteur geweest van De Telegraaf. Op 10 januari 1994 besloot hij een dagboek te gaan schrijven: "Het jaar 1994 beloofde immers een bijzonder politiek jaar te worden: drie verkiezingen op rij, voorspelde historische verschuivingen in de kiezersgunst en het einde van het tijdperk Lubbers". In *Paars!* komen deze onderwerpen inderdaad aan bod. Het dagboek begint met het overlijden van Ien Dales en eindigt met het slotdebat over de regeringsverklaring van het kabinet-Kok. Bode laat zien hoe politici, partijvoorlichters, journalisten en ambtenaren met elkaar omgaan in verkiezings- en formatietijd. Hij vertelt over journalisten die elkaar onderuit halen, primeurs die gestolen worden, politici die constant worden ondervraagd, verslaggevers die worden misbruikt door kamerleden, voorlichters die verkeerd voorlichten en campagneleiders die vertellen wat hun lijsttrekkers moeten zeggen. Zo ontstaat een aardig beeld van de relatie tussen de media en de politiek.

Zijn eigen mening steekt Bode niet onder stoelen of banken: Als we hem mogen geloven belazerde Lubbers journalisten, voerde een 'schijnheilige' Kok een uitgekende maar bange campagne en is Brinkman een beminnelijk mens zonder één enkele flitsende gedachte. Jammer is dat Bode - in tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden - weinig interessants meldt over de formatie. Ook niet over de twee opvallende gebeurtenissen uit die periode: het moment waarop Bolkestein besloot de eerste poging om tot een paars kabinet te komen, te laten mislukken. En het moment waarop Brinkman - kort daarna - de vorming van een centrum-links kabinet nagenoeg onmogelijk maakte. Bode komt hier niet verder dan de reeds bekende verklaringen.

Een ander kritiekpunt is dat het tweede deel van het boek beduidend slechter is dan het

kleio

eerste. In de dagboekantekeningen over de verkiezingscampagnes lukt het Bode om enige afstand te bewaren tot zijn onderwerpen. In het tweede deel raakt hij echter verstrikt in de discussie over de houding van zijn krant tijdens de formatie. *De Telegraaf* werd ervan beschuldigd het paarse kabinet tegen te willen houden. Bode windt zich daar nogal over op en veegt menig concurrerend dagblad en politicus de mantel uit: ze moeten blij zijn dat er ten minste nog één krant is die de formatie kritisch volgt, aldus Bode. Hier is duidelijk iemand aan het woord die z'n gram wil halen: *De Telegraaf* tegen de rest.

Zelfkritiek - behoudens het erkennen van enkele journalistieke 'missers' - is bij Bode ver te zoeken. Soms wordt het verhaal hypocriet. Zo schrijft hij over de invloed die zijn eigen krant op de politiek heeft: *"Over die invloed heb ik altijd schouderophalend gedaan. Ik doe gewoon mijn werk en als het even kan, probeer ik een ruime voldoende te halen. Niks meer en niks minder. Maar als alle media onze krant zoveel macht toeschrijven, kan ik dat moeilijk ontkennen"*.

Ondanks al deze tekortkomingen is *Paars!* een grappig boek om te lezen. Het laat iets zien van de randverschijnselen van de politiek en van de manier waarop een Telegraaf-journalist te werk gaat. Wie de schrijver niet al te serieus neemt, heeft een avondje leesplezier. Bovendien realiseer je je bij het lezen hoeveel opvallende politieke ontwikkelingen er in 1994 zijn geweest: de teloorgang van het CDA, de ondergang van Brinkman, de rampzalige laatste maanden van het kabinet-Lubbers en de komst van een niet-confessionele regering.

Voor leerlingen is *Paars!* zonder meer geschikt als welkome afwisseling voor de veelal 'stoffige' boeken over staatsinrichting en de Haagse politiek. Een kritische houding van de lezer is wel een vereiste.

Ruud Slotboom

Charles Huijskens, *Majesteit en media* (Contact, Amsterdam 1994) 109 blz., prijs f19,90.

De ondertitel van dit boekje over de relatie tussen de koningin en de media luidt *'Overleeft de Nederlandse monarchie het televisietijdperk?'* Volgens journalist Huijskens niet, tenzij er snel iets veranderd aan de relatie tussen beide. Hij maakt dit duidelijk aan de hand van voorbeelden uit het verleden: van de radiotoespraken van Wilhelmina tot en met het televisie-interview met Willem Alexander. Huijskens roept het Koninklijk Huis op opener te zijn tegenover journalisten. Zij zouden wat vaker persconferenties

Alex' eerste schooldag.

moeten geven, zich niet laten ringeloren door de Rijksvoorlichtingsdienst en hun mening geven over zaken die mensen echt interesseren. De journalisten zouden zich op hun beurt minder slaafs moeten opstellen en kritische vragen moeten stellen aan leden van het Koninklijk Huis. Te vaak kruipen zij door het stof, om te voorkomen anders niet meer welkom te zijn, aldus Huijskens.

Op zich is het onderwerp dat de voormalige Telegraaf- en NOS-redacteur aansnijdt boeiend: hoe moet de koninklijke familie zich opstellen in een tijd waarin de media voor het grootste deel de beeldvorming bepaalt. Moet zij volharden in de huidige afstandelijke houding of moet zij meer de publiciteit zoeken? Bij de beantwoording van deze vraag moet uiteraard rekening worden gehouden met de rol die de monarchie in een democratische samenleving speelt. Het staatshoofd kan wetten ondertekenen, als symbool van eenheid fungeren en op sommige momenten zelfs enige politieke invloed uitoefenen. Maar tegelijkertijd heeft het niet de grondrechten die 'normale' burgers hebben, zoals dat van vrije meningsuiting. Jammer genoeg gaat Huijskens nauwelijks in op dit dilemma. Volgens hem is er maar één oplossing voor het Koninklijk Huis: praten met de media. Dat heeft enerzijds als voordeel dat de koningin zich niet langer als een gekooide vogel hoeft te voelen en meer inhoud kan geven aan haar werk. Anderzijds kan het volk de majesteit leren kennen, 'zodat de samenleving beter dan thans kan oordelen of het staatshoofd de juiste man of vrouw op de juiste plaats is'.

Huijskens wil dat de koningin en de media in de toekomst 'normaal' met elkaar omgaan. Maar wat is in dit verband normaal? Dat de koningin zich gedraagt als een politicus? Of als een bekende televisiepersoonlijkheid? Of wellicht zoals leden van het Britse ko-

ningshuis? Op deze vragen geeft de schrijver geen antwoord.

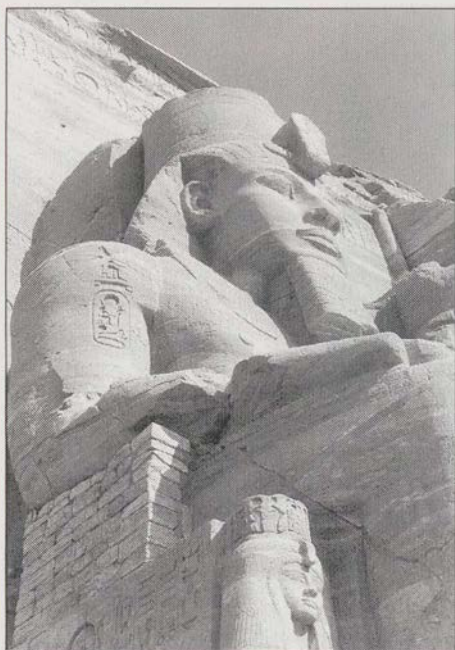
Grappig is dat Huijskens in zijn boek een artikel opneemt van twee staatsrechtjuristen, die het volstrekt met hem oneens zijn. Zij vragen zich af in hoeverre een 'open' relatie tussen het koningshuis en de media te verenigen valt met de bijzondere symboolfunctie van het onschendbare staatshoofd. Het pleit voor de schrijver dat hij een afwijkende mening weergeeft. Pijnlijk is, dat het artikel van de staatsrechtgeleerden zijn eigen verhaal geheel onderuit haalt en laat zien hoe dun zijn argumentatie is. Veel verder dan (grappige) voorbeelden uit het verleden over hoe het niet moet komt Huijskens in zijn betoog immers niet. Zelfs de vraag die hij in het begin zelf opwerpt - waarom de Nederlandse monarchie niet zou overleven als er niets veranderd - blijft nagenoeg onbeantwoord. Huijskens komt niet verder dan: anders is er niemand meer te vinden die koning wil worden!

Ruud Slotboom

ALLOCHTONEN

Will Tinnemans, *Een gouden armband. Een geschiedenis van mediterrane immigranten in Nederland (1945-1994)* (Nederlands Centrum Buitenlanders, Utrecht 1994) 445 blz., prijs f34,50.

In dit boek biedt Will Tinnemans een chronologisch overzicht van het wel en wee van de immigranten afkomstig uit het Middellandse Zeegebied die na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland kwamen. De auteur slaat daarbij niets over. Om de enorme hoeveelheid feiten te structureren bespreekt hij per hoofdstuk een deelperiode. Doordat hij in de titel van elk hoofdstuk een bepaalde vi-

Aboe Simbel.

sie over immigranten laat doorklinken, lijkt het alsof dit beeld om de paar jaar verandert. De periode 1945-1959 heeft bijvoorbeeld de titel 'welkom, vreemdeling!' hetgeen staat voor het binnenhalen van de broodnodige extra arbeiders tijdens de wederopbouw. Deze houding verandert nog niet in 1960-1969 ('redders in nood'), maar wel in 1970-1979 ('ongewenste gasten'). In 1980-1989 begint het besef door te dringen dat het merendeel van de immigranten niet meer weggaat ('ze blijven!'). De periode 1990-1993 draagt de titel 'verloren verleden' en 1994- is de epiloog, waarin de auteur adviezen geeft hoe het zijns inziens verder moet.

Met deze betiteling heeft Tinnemans zijn boek in een notedop gekarakteriseerd.

De mediterrane immigranten zijn in de jaren vijftig en zestig naar Nederland toegehaald, zij het op tijdelijke basis. Zowel de overheid als de werkgevers zijn er tot in de jaren zeventig van uit gegaan dat de immigranten slechts voor enkele jaren kwamen en na verloop van tijd weer zouden terugkeren naar hun 'eigen' land. Daarom werden er nauwelijks voorzieningen getroffen om voor de migranten een menswaardig bestaan mogelijk te maken. Pas toen bleek dat veel migranten hun families over lieten komen en zich wel degelijk vestigden in Nederland, werd het beleid aangepast.

Tinnemans toont aan hoe vooral de Nederlandse overheid steeds achter de feiten aanliep. Met ad-hoc maatregelen trachtte zij de migrantenstroom te reguleren. Die maatregelen vergrootten de problemen vaak alleen maar. Daarnaast hanteerde de Nederlandse regering een groepsgewijze aanpak, die niet met de individuele verschillen strookte.

Een kritiekpunt op het boek is dat Tinnemans met zijn indeling de geschiedenis simplificeert. Deze ordening wekt de indruk dat er per decennium één beeld van immigranten overheerste, alsof er bijvoorbeeld in de periode 1945-1969 geen anti-immigranten houding bestond. Toch was er niet één overheersend beeld van migranten per tijdperiode. Er bestonden tegelijkertijd verschillende ideeën over migranten, afhankelijk van degene wiens ideeën gepresenteerd werden. Een ander punt is dat Tinnemans teveel wil vertellen. De schrijver springt in zijn drang alles te willen noemen soms van de hak op de tak. Op pagina 12-13 bijvoorbeeld vermeld hij achtereenvolgens de industriële opleving in Nederland na de Tweede wereldoorlog, dan de watersnoodramp van 1953 ('De materiële schade was enorm') om te vervolgen met de nota van minister Zijlstra dat de 'tijd

van schaarste en gebrek' voorbij was. Bovendien overlaadt hij de lezer met voorbeelden die op den duur in herhalingen resulteren.

Een tekortkoming van dit boek is ook dat de onderscheiden mediterrane migrantengroepen door elkaar besproken worden. De grote onderlinge verschillen komen hierdoor niet uit de verf. Ook houdt de auteur zich niet helemaal aan de titel en bespreekt hij tevens andere migrantengroepen zoals de Surinamers.

Het boek heeft een didactische waarde omdat het veel informatie bevat, die toegankelijk gepresenteerd wordt. Gezien de opkomst van het neo-fascisme lijkt het me geen overbodige zaak dat scholieren meer feiten leren en de kant van de immigranten zelf te horen krijgen. Dat laatste is het geval omdat in dit boek ook de migranten zelf aan het woord komen.

A.P. Versteegh

Hans Vermeulen en Rinus Penninx (red.), *Het democratisch ongeduld. De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid* (Het Spinhuis, Amsterdam 1994) 258 blz., f37,50.

De minderheden in Nederland blijven zowel op straat als in de politiek veelvuldig onderwerp van debat. De overheid heeft de afgelopen jaren steeds vaker het verwijt gekregen de minderheden 'dood te knuffelen'. Aan hen zou geen ruimte gegeven worden zelf de integratie ter hand te nemen en door het verstikkende overheidsbeleid zouden de minderheden een afwachtende en passieve houding aangeleerd hebben gekregen. Probleem is echter dat er geen sprake is van een duidelijk afgebakende groep. Uiteenlopende bevolkingsgroepen en culturen als Molukkers, Surinamers, Antillianen, Zuid-Europeanen, Turken en Marokkanen laten zich niet in één cijfer of statistiek vangen. Om maar niet te spreken van kleinere en meer onzichtbare groepen als de Chinese gemeenschap die niet eens onder het minderheidsbeleid valt.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken heeft opdracht gegeven een studie te verrichten naar de ontwikkeling van de maatschappelijke positie van de zes hierboven genoemde doelgroepen van het minderhedenbeleid. De in 1994 uitgekomen bundel *Het democratisch ongeduld* is één van de resultaten van dit onderzoek. In een zestal deelstudies wordt voor iedere bevolkingsgroep ten eerste aandacht geschonken aan de eigen voorgeschiedenis en de migratie naar

Nederland. Daarnaast wordt de ontwikkeling van de maatschappelijke positie van deze groepen na aankomst systematisch beschreven, met name toegespitst op de terreinen van arbeid en onderwijs. Interessant is daarbij de aandacht die wordt geschonken aan de ontwikkelingen binnen de groepen: naar generaties, naar geslacht of naar andere kenmerken. Verschillen hierin kunnen wellicht een verklaring geven voor hun positie in Nederland. Ten derde besteden de auteurs aandacht aan de onderlinge groepsrelaties om na te kunnen gaan of de verhoudingen met de eigen groep een belemmering of juist een hulpmiddel vormen bij de integratie. Ten slotte komen factoren die samenhangen met de etnische herkomst en de etnische gemeenschap aan bod, evenals factoren die voor een bepaalde groep een specifieke invloed gehad hebben.

Door deze studies naast elkaar te zetten, valt pas op hoe verschillend de minderheden eigenlijk zijn en hoe naïef het is om te veronderstellen dat we er met één minderhedenbeleid zouden zijn. Zo kun je bijvoorbeeld niet stellen dat een sterke onderlinge binding of goed of slecht is voor sociaal-culturele integratie en voor maatschappelijke stijging. Voor ieder van de zes groepen lijkt het weer anders uit te pakken en de auteurs hoeden zich er dan ook voor hier uitspraken over te doen. Zo vertonen Turken in vergelijking met Marokkanen een sterkere groepsband en een iets minder slechte maatschappelijke positie. Marokkanen lijken daarentegen onderling zwakkere bindingen te hebben, gecombineerd met een geringere gerichtheid op terugkeer en een wat sterkere oriëntatie op Nederland. Maar de Marokkaanse gemeenschap vertoont eveneens meer tekenen van desintegratie, zoals bijvoorbeeld meer echtscheidingen en meer kleine criminaliteit. Duidelijk is in ieder geval dat voor alle groepen de kwetsbare sociaal-economische positie het grootste gevaar voor marginalisering inhoudt.

Naast een kort en duidelijk overzicht van de geschiedenis van de verschillende minderheidsgroepen in Nederland biedt *Het democratisch ongeduld* inzicht in de verschillende situaties van deze groepen en in de kansen op integratie en emancipatie. Dit proces moet volgens de samenstellers echter niet in jaren, maar eerder in generaties gezien worden. Zij pleiten er dan ook voor niet te veel het accent te leggen op de nog niet verwzenlijke gelijkheid (zoals meestal wordt gedaan), maar op de resultaten van het integratieproces tot nog toe en die tot uitgangspunt van toekomstig beleid te nemen.

In het geschiedenisonderwijs kan deze bundel zeker van pas komen als achtergrondinformatie bij de behandeling van de na-oorlogse periode en het ontstaan van een multiculturele samenleving. Voor de geschiedenis van de Molukse en Surinaamse gemeenschap in Nederland is ruimschoots ander materiaal voorhanden, voor de geschiedenis van de andere groepen is het wat meer behelpen en is deze bundel een eerste aanzet. Charles Schoenmaeckers

EGYPTE

D.M. Brown, *Ramses II. Glorie langs de Nijl* (Time-Life Books, Amsterdam 1994) 168 blz., f49,90.

Dat Ramses II in onze tijd nog steeds een van de meest bekende Egyptische koningen is, heeft in belangrijke mate met twee gegevens te maken: enerzijds met zijn lange leven - ongeveer negentig jaar - en lange regeerperiode - meer dan zestig jaar - en anderzijds met zijn buitengewoon grote bouwactiviteit; juist doordat hij zoveel bouwde kon er ook relatief veel behouden blijven. Koningen die slechts een korte regeerperiode beleefden, hadden te weinig tijd om zelfs maar aan grote bouwprojecten te beginnen, laat staan ze af te maken. Over de meeste pharao's is onder andere daardoor weinig of zelfs helemaal niets bekend. Een notoir voorbeeld is uiteraard Toetanchamon: ondanks de grote hoeveelheid grafvondsten die gevonden zijn valt er over hem maar weinig te melden, een gegeven waar zijn korte levens- en regeerperiode mede debet aan is geweest.

In *Ramses II. Glorie langs de Nijl* wordt een chronologisch beeld geschetst van Ramses en zijn tijd vanaf zijn vroege jeugd, toen hij door zijn vader, Seti I, voorbereid werd op het koningschap, tot aan zijn dood. In het laatste hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de neergang van Egypte na Ramses' dood, een neergang, die, ondanks enkele belangrijke militaire successen van de pharao's Merenptah en Ramses III, onstuitbaar is gebleken.

Het is bijzonder knap te noemen, dat de samenstellers erin geslaagd zijn op betrekkelijk weinig pagina's een voor de lezer redelijk afgerond beeld van Ramses II te creëren, waartoe zij zich gebaseerd hebben op reeds bestaande literatuur. Vele verschillende aspecten op politiek, militair en religieus terrein worden in een goed leesbaar en vlot geschreven betoog besproken, waarbij schitterende foto's voor de aanvullende informatie bij de tekst zorgen. Sommigen onderwerpen worden speciaal naar voren gehaald, zo-

als met betrekking tot opgravingen bij Pi-Ramses in de Nijldelta, waarvan vermoed wordt dat het de grootste Egyptische stad uit de oudheid is geweest, de restauratiewerkzaamheden in het graf van Ramses' belangrijkste echtgenote, Nefertari (voorzien van zeer interessante foto's), evenals een uitgebreide fotoreportage over de restauratie van de mummie van de pharao.

Behalve goed geschreven en geïllustreerd is het boek ook qua uitvoering zeer fraai. Uitgever Time-Life heeft duidelijk niet willen volstaan met zomaar een werkje over Ramses II. Op de stevige, goudkleurige kaft is vaag een negatief afdruk van de tempel van Karnak te zien, terwijl in een verdieping in de kaft een foto van een beeld van Ramses is geplakt. De foto's en illustraties binnenin treden op verschillende plaatsen buiten het tekstkader, terwijl tekst en foto's ook enkele malen op een zwarte in plaats van een witte achtergrond afgedrukt zijn. Door dit alles krijgt het boek een wat speels, maar zeer afwisselend en daardoor tevens boeiend karakter.

Ramses II is een werk dat gelezen, bekeken en genoten dient te worden. In tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden, wordt er een afgewogen beeld geschetst van Ramses en de periode na zijn dood. Wie dit boek ter hand genomen heeft zal zeker gestimuleerd worden tot meer; de bijgevoegde literatuurlijst zal daarbij goede diensten bewijzen. Karel Vermeeren

KLASSIEKE OUDHEID

Lucianus, *Zeus' tragische rol*. Inleiding, vertaling, aantekeningen verzorgd door Tjitte H. Janssen (Boom, Amsterdam 1994) 112 blz., f28,50.

Het onderhavige boekwerk maakt een Griekse tekst toegankelijk, die op satirisch-kritische wijze een tijdloos actuele filosofisch-theologische problematiek behandelt. De vertaling wordt voorafgegaan door een uitvoerige inleiding; beide zijn voorzien van een uitgebreid notenapparaat. Het boek wordt afgesloten met een korte literaturopgave. In de inleiding volgt na een korte biografische schets van de auteur (2e eeuw n. Chr.) een minutieuze structuuranalyse van de dialoog; tenslotte wordt het geschrift geplaatst in literair-historisch perspectief, waarbij merkwaardigerwijs verzuimd wordt te vermelden dat Lucianus het thema reeds eerder had aangesneden in zijn *Zeus elenchomenos*.

Janssen richt zich in zijn inleiding duidelijk

tot een deskundig lezerspubliek. Geleerd taalgebruik als "atomaire composities in de interkosmische ruimte" wordt niet geschuwd, maar rake formuleringen als "De goden van de epicuristen zijn ontspannen levensgenieters, die van de stoïcijnen overspannen managers van het heelal" blijven toch heel wat langer hangen. Bij een niet in de materie ingevoerd publiek zouden begrippen als 'de ether' en 'de Grote Roerganger' verkeerde associaties kunnen oproepen.

Na de degelijke inleiding kan met volle teugen van Lucianus' dialoog worden genoten. De tekst wordt terecht gekenschetst als *spoudaiogeloion* ("serio-komisch"): kostelijke passages, zoals het getouwtrek op de internationale godenconferentie over het recht van prohedrie, en existentiële problemen, zoals de zin van het leed op de wereld en de rol van het lot, wisselen elkaar voortdurend af. De tekst laat zich werkelijk in één adem uitlezen. Dit is natuurlijk niet alleen de verdienste van Lucianus maar ook van Janssens (ver)heldere(nde) vertaling. Deze bevat vondsten als 'disputeertijgers'. Janssens Nederlands is levendig ("zo'n vreselijke, uit de klei getrokken Boiotiër") en eigentijds ("een die zijn kont te koop aanbiedt"), soms hypermodern ("terminale fase") en een enkele keer oubollig ("zoudt").

Janssen geeft Lucianus' talrijke woordspelingen - bijvoorbeeld de nautische metaforen in § 49-50 - goed weer, en is met name (net als Lucianus) op dreef in scheldkanonnades: "Grafschenner! smeerlap! rotte vis! bajesklant! uitschot!..." Soms voegt Janssen nog een komische noot toe; zo woont de Kolossos van Rhodos noodgedwongen "staande de vergadering" bij, en reageert Zeus "panisch". De overzichtelijke presentatie komt het tekstbegrip ten goede: de vertaling is in twee delen gesplitst (I: De godenassemblee, II: Het debat tussen Damis en Timocles) en met kopjes gestructureerd; bovendien is het lastige probleem van de heterogeniteit van de tekst handig opgelost doordat de talrijke epische, lyrische, tragische en komische pastiches gecursiveerd zijn afgedrukt. In de aantekeningen worden de reminiscenties, allusies en persiflages wetenschappelijk verantwoord toegelicht. Wel is het wat onhandig dat in de vertaling nergens naar de noten wordt verwezen (in de inleiding gebeurt dit wel steeds). Enigszins verwarrend is het inconsequente gebruik van allerlei soorten haakjes ((), <>, []) bij sommige (maar niet alle) verduidelijkende toevoegingen van de vertaler aan het soms elliptische Grieks. Eén terminologische kwestie: het 'Schip van Staat' is geen vergelijking maar een allegorie.

De titel slaat de spijker op zijn kop: Zeus

heeft een tragische rol. Voor een korte uiteenzetting van de penibele situatie waarin hij en zijn medegoden zich bevinden, kunnen we misschien het beste de oppergod (en daarmee Lucianus en Janssen) zelf aan het woord laten: "Timocles, de stoïcijn... en Damis, de epicurist, debatteerden gisteren over 'voorzienigheid'... Damis beweerde zowaar dat er geen goden bestonden, en dat ze al helemaal geen toezicht houden op wat er gebeurt en dat ook niet regelen; die brave Timocles daarentegen probeerde het voor ons op te nemen. ...nu verkeren allen in grote onzekerheid wie van beiden het zal winnen..."

Als u wilt weten wat de uitkomst is van dit op het scherpst van de snede uitgevochten debat, dat voor goden en mensen van levensbelang is, moet u toch echt Lucianus lezen; in de vertaling van Tjitte Janssen is dit een waar genoegen.

Gert-Jan van Dijk

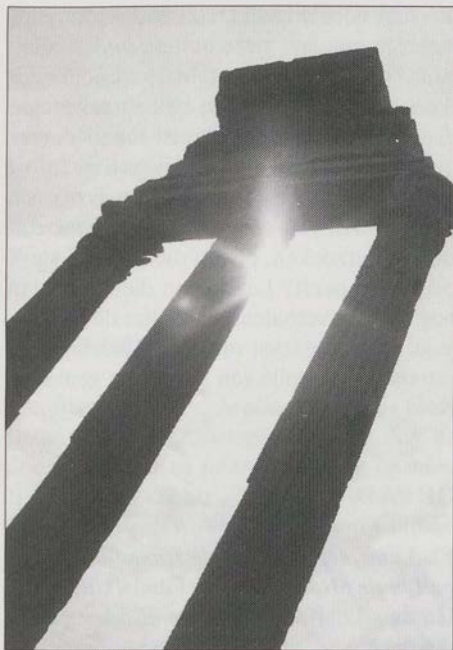
Hans Dieter Stöver, *De Romeinen. De geschiedenis van een machtig wereldrijk* (Tirion, Baarn 1992) 403 blz., f32,50. (Vertaling door Van Nieuwenhuizen van *Die Römer. Taktiker der Macht*, 1976).

Dit boek beschrijft de geschiedenis van Rome *ab urbe condita* tot aan de moord op Caesar, oftewel van (circa) 753 tot de iden van maart 44 voor Christus, waarbij het accent ligt op de laatste eeuw, dit in verband "et het bronnenmateriaal en met de actualiteit van de politieke vraagstukken in die periode, aldus de auteur.

Blijkens zijn programmatische *praefatio* wil Stöver de geschiedenis voor de geïnteresseerde leek met fantasie en geestdrift tot leven brengen en daarbij het verleden spiegelen aan het heden en *vice versa*. In deze opzet slaagt de historiograaf met vlag en wimpel, hetgeen zijn werk voor geschiedenisdocenten en classici in de basisvorming interessant maakt. De talloze uitroepetekens zijn kenmerkend voor 's schrijvers bevlogen stijl. De meeslepende beschrijvingen van fameuze episoden als de opstand van Vercingetorix zullen met name leerlingen tot de verbeelding kunnen spreken. Antieke bronnen (vooral Plutarchus' *Vitae*) worden vaak geciteerd en soms zelfs gedramatiseerd (bijvoorbeeld Sallustius' *Bellum Iugurthinum*). Stöver vermeidt zich in speculaties - "Het geheime protocol zou de volgende tekst gehad kunnen hebben..." - , hoewel hij elders zelf opmerkt dat de geschiedschrijving zich heeft bezig te houden met 'hoe het was' en niet met 'hoe het zou kunnen zijn'.

kleio

nummer 2/95
pagina's 32 en 33

Forum Romanum.

De auteur actualiseert aan de lopende band, ik zou bijna willen zeggen te pas en te onpas: gaat een vergelijking van het handelen in slaven met het kopen van een auto al enigszins mank, ronduit ongepast lijkt het mij om de afslachting van de Romeinse legioenen door de Carthagers bij Cannae “een vroeg voorbeeld voor Karels moord op de Saksen, de Dertigjarige Oorlog, Hitlers *Endlösung*” te noemen; dit voorbeeld staat niet alleen: naast Cicero's carrière als *homo novus* wordt die van “een Wallenstein, een Napoleon en een Hitler” gezet, “buitenstaanders, [die] alleen met hun verstand en wilskracht, in tijden van crises de steile weg naar de top gaan”; saillant detail in dit verband is wel dat verderop Catilina met Goebbels vergeleken wordt, terwijl Cicero toch de nagel aan Catilina's doodskist was.

Wanneer beladen begrippen uit het recente verleden als *Lebensraum* klakkeloos worden toegepast op de oudheid, bijvoorbeeld in ‘De oplossing van het Romeinse vraagstuk’, dringt de vraag zich op of dat soms de nog altijd actuele vraagstukken zijn waarop Stöver in zijn voorwoord doelde.

Stöver schrijft met een zeker engagement (bijvoorbeeld over het instituut van de slavernij), maar gaat ook hier soms wat ver. Het is de verdienste van Van Nieuwenhuizen, die eerder reeds de fabels van Phaedrus voor een breder publiek toegankelijk maakte, dat Stövers enthousiasme aanstekelijk blijft, al bevat de vertaling germanismen als ‘Latini-sche’ en zijn abusievelijk de door Stöver verduitsde titels van Griekse en Latijnse werken in de noten blijven staan, zodat Pausa-

nias' reisgids nu *Führer durch Athen* heet. Het aantal spel- en drukfouten, met name tegen het Grieks en Latijn, is helaas nogal groot. Wanneer gesteld wordt dat “het Latijnse *colonia* (Keulen!) [is] afgeleid van *colonus* = bier”, lijkt de verschrijving (van i voor o) een welhaast Freudiaanse etymologisering.

Het praktische nut van het boek (ook voor de klas) wordt verhoogd door de vele kaarten waarop voornamelijk troepenbewegingen verhelderend geïllustreerd worden, en door een Aanhangsel dat behalve noten en een bibliografie een tijdschema, een lijst met afkortingen van Romeinse voornamen, en een personen- en zakenregister bevat.

Gert-Jan van Dijk

Pierre Grimal, Marcus Aurelius. Een biografie (Ambo, Baarn 1994) 356 blz., f79,00. (Vertaling door Eveline van Hemert van Marc Aurèle, 1991).

Pierre Grimal heeft met deze biografie van Marcus Aurelius (21-4-121 tot 17-3-180) een magistraal boek geschreven, dat blijk geeft van welhaast volmaakte beheersing van de materie. De *professor emeritus* aan de Sorbonne haalt breed uit en benut voor zijn zorgvuldige reconstructie van het leven van de keizer-filosoof alle beschikbare bronnen: de literaire (Dio Cassius in Xiphilinus' epitome, de *Historia Augusta*, de briefwisseling met Fronto, 's keizers *Persoonlijke notities*), juridische (rescripten in de *Digesta*), epigrafische, archeologische (de reliëfs op de Boog van Constantijn en in het Conservatoren-paleis, de zuil op de Piazza Colonna, het ruiterstandbeeld op het Capitool) en numismatische; Grimal's omgang met dit zeer diverse bronnenmateriaal is voorbeeldig.

Een kleine greep uit de hoorn des overvloeds van Grimal's monografie: de adoptie van Marcus Aurelius, voordien (naar zijn overgrootvader) Catilius Severus en Marcus Annius Verus (bijgenaamd Verissimus) geheten, samen met zijn toekomstige mederegent Lucius Verus (toentertijd nog Ceionius Commodus), door Antoninus (*cognomen*: Pius) op Hadrianus' sterfbed; zijn vermaarde leraren - Herodes Atticus voor Grieks, Cornelius Fronto voor Latijn -, en zijn lievelingsauteurs - de Stoïcijnse ethici Epictetus en Ariston van Chios -, de niet aflatende rampspoed waarmee de keizer te kampen kreeg, van de overstroming van de Tiber en een pestepidemie tot vijandelijke invasies (Parten in Armenië, Quaden, Marcomannen, Victovalli, Iazugische Sarmaten over de Donau, Costoboci in Achaea, Mauren in Baetica) en opstanden in Egypte (travestie der

Boukoloi, staatsgreep van Avidius Cassius); zijn milde, humane jurisdictie ten aanzien van kinderen, slaven en vrouwen; zijn privéleven met Faustina Minor, die niet, echtgenote en zus tegelijk was en het Keizerrijk als bruidsschat meebracht; zijn in het Grieks gestelde, voor privé-gebruik bedoelde, tijdloos abstracte filosofische overpeinzingen.

Verleidelijke theorieën of speculatieve hypothesen (zoals Marcus' vermeende verslaafdheid aan de door zijn hofarts Galenus voorgeschreven drug *teriakel* en de dubieuze betrokkenheid van Faustina bij de aspiraties van de tegenkeizer, of over de Christenvervolging te Lyon) neemt Grimal nooit zomaar over, maar toetst ze kritisch. In het bijzonder nuanceert Grimal de rol van de filosofie in Marcus' leven: de Stoa leerde hem niets, maar bood een rationele verklaring voor wat hij instinctief al aanvoelde; de keizer is een pragmatisch, geen dogmatisch filosoof.

Grimal schrijft levendig en degelijk tegelijk: frappante anekdoten als over een ijzingwekkende nachtelijke veldslag op de bevroren Donau, en over de man die met een ooievaar onder zijn jas verstopt in een vijgeboom op het Marsveld het einde der tijden voorzegde, worden naadloos in het betoog ingelast.

De tekst van het boek is zo helder dat het ontbreken van illustraties en kaartjes niet als een gemis wordt ervaren. De meer dan elfhonderd noten zijn indrukwekkend in hun beknoptheid. Handig zijn de thematisch geordende bibliografie, de tijdschema en het namenregister achterin. Eveline van Hemert heeft Grimal's Frans in goedlopend Nederlands weten om te zetten, met slechts sporadische vertaalfouten (“uitgewijd” in plaats van *uitgeweid*, “Plato's *Phaedra*”, “tragedie-dichters als Homerus en Hesiodus”). Terecht heeft Ambo de tekst een fraaie gebonden uitgave op mooi papier waardig gekeurd. Grimal's meesterwerk is, net als het ruiters-standbeeld dat de omslag siert, een keizerlijk monument.

Gert-Jan van Dijk

RELIGIEUZE CULTUUR

Miranda Jane Green, *Keltische mythen*. Vesta Sarkhosh Curtis, *Perzische mythen*. Beide verschenen in de serie 'Legenden uit een ver verleden' (Tirion, Baarn 1994), prijs f19,90 per deel.

In de queeste Culhwch ('w' is 'oe' in de Keltische talen) en Olwen moet de held de hand van de dochter van de aanvoerder van de reuzen, Ysbaddaden, zien te winnen door het uitvoeren van een aantal schier onmogelijke opdrachten. Zo dient Culhwch uit de haren van het woeste reuzenzwijn Twrch Trwyth een schaar, scheermes en kam te bemachtigen. De held slaagt erin alle opdrachten uit te voeren en mag dan Olwen in de armen sluiten, hetgeen tegelijk de dood van Ysbaddaden betekent.

Een prachtig verhaal, dat in het boekje *Keltische mythen* summier wordt naverteld. Het is namelijk niet de bedoeling van de auteur - en dit geldt ook voor *Perzische mythen* - om die verhalen zo mooi mogelijk tot leven te brengen. Liever willen zij een beeld geven van de religieuze cultuur waarin deze godenverhalen ontstonden. Voor de Keltische verhalen hebben we het dan over de periode voor de kerstening van de cultuur, waarbij de nadruk ligt op Ierland en delen van Groot-Brittannië. De mythologie is ontstaan in de periode tussen 600 v. Chr. tot 400 na Chr. en werd aanvankelijk doorverteld en pas later opgeschreven. De Perzische mythen dateren alle van voor de islamisering van het gebied, die begon met de nederlaag in de slag tegen de Arabieren bij Kadisiya in 637.

Geschiedenis komt dus niet op de eerste plaats al wordt wel een historisch raamwerk gegeven waarbinnen de Keltische en Perzische goden- en heldenverhalen ontstonden. Voor historici vormen mythen echter wel een kostbare bron van kennis over de schriftloze periode van een cultuur, omdat de oudste verhalen gebeurtenissen weergeven die plaats vonden lang voordat iets werd opgeschreven.

Kunnen we gegevens uit deze boeken nu inpassen in het geschiedenisonderwijs? Kelten en Perzen bewegen zich al praktisch aan de periferie van de in ons land behandelde historische onderwerpen. Hoogstens worden ze terloops besproken bij de vroeg-middeleeuwse geschiedenis, het terugdringen van de Keltische volken tijdens en na de Volksverhuizing, en de vestiging van een Arabisch rijk in de zesde eeuw. Jammer, zeker voor de leraar die wel eens wat anders wil. Het inpassen van de vroege mythologie van Kelten en Perzen in het normale lessenspatroon ligt

dus niet voor de hand. Het zou echter jammer zijn om deze twee buitengewoon boeiende boekjes te negeren. In de schoolbibliotheek mogen ze wat mij betreft zeker een plaats vinden. In de toekomst zullen leerlingen meer op zoek moeten gaan naar informatie over uiteenlopende onderwerpen; en waarom dan niet een vroege Europese cultuur onderzoeken, of een die de onze sterk beïnvloed heeft? Leerlingen dienen er dan nog wel een verhalenbundel met de integrale, of bewerkte tekst van de mythen bij te lezen om er ten volle van te kunnen genieten. Kees van Kemenade

OP PAD

Els Lems, *Op pad met de Romeinen en Op pad in de Middeleeuwen* (Fibula/Unieboek, Houten 1994), beide delen 96 blz., f20,00 per deel.

'*Geschiedenis om te kijken*' luidt de ondertitel van deze boekjes, die bedoeld zijn voor "mensen die onderweg meer willen zien dan richtingaanwijzers alleen".

De opzet van de boekjes is uitermate helder: een korte inleiding, daarna afwisselend een overzicht van de zichtbare restanten per provincie en wat algemene informatie. In 't geval van *Op pad met de Romeinen* betekent dit dat er inleidend iets verteld wordt over: wanneer de Romeinen in Nederland gekomen zijn, wat 't belang van Tacitus is geweest, hoe de expeditie naar Germanië verliep, 't belang van de 'limes', 't Romaniseringsproces en de ondergang van het Romeinse Rijk. Daarna volgt als eerste provincie Friesland, dan een algemeen stukje (2 pagina's) over de uitrusting en training van de Romeinse soldaat, dan twee provincies etcetera. De andere algemene hoofdstukjes behandelen het geloof, het wonen, de steden, forten langs de Rijn en produkten uit het Zuiden.

In *Op pad in de Middeleeuwen* worden in de wel erg korte inleiding (6 pagina's) de Franken, de opkomst van het Christendom en het leenstelsel behandeld. De algemene hoofdstukken handelen over het ontstaan van kastelen, 't leven op een kasteel, bouwen in de middeleeuwen, de middeleeuwse stad en de Zwarte Dood.

In beide boekjes zijn tientallen duidelijke en illustratieve tekeningen, een plaatsnamenregister en een woordenlijst opgenomen. De boekjes hebben een handzaam formaat; ze zijn niet te dik en je stopt ze derhalve zo in je jaszak als je gaat fietsen of in 't handschoenvakje van je auto. Maar de informatie is zo beknopt dat beide boeken soms alleen maar

kleio

nummer 2/95
pagina's 34 en 35

geschikt zijn voor een eerste blik op de overblijfselen uit de Romeinse tijd of de Ridder-tijd. Wil je meer weten dan zul je van te voren of ter plekke meer informatie moeten verzamelen. Dat geldt ook voor het gebruik in het onderwijs: de boekjes kunnen je op een idee brengen maar zijn te beknopt om er bijvoorbeeld een excursie op te baseren. Wim Rongen

JODENDOM

Geoffrey Wigoder, *Joodse cultuur - Oorsprong en bloei. Een geschiedenis van de Joodse cultuur en haar uitstraling* (Ambo, Baarn 1994) 439 blz., f79,00. Verschenen in de serie: Bronnen van de Europese Cultuur. Vertaald door Tinke Davids.

Uit eigen ervaring weet ik, hoe moeilijk het is om enig idee te krijgen van de joodse geschiedenis, godsdienst en cultuur - of zo men wil: 'het jodendom'; en dan genoot ik nog het voorrecht om - in een agnostisch milieu - met een kinderbijbel op te groeien, met platen van Gustave Doré! Want ten eerste is die geschiedenis natuurlijk zeer lang, uiterst ingewikkeld en vaak ook, zoals we weten, tragisch; en ten tweede blijven veel elementen in de cultuur en de cultus van het jodendom 'ons' in wezen toch vreemd (en met dit 'ons' bedoel ik behalve alle niet-joden ook veel joden die van het oude geloof afgefallen zijn).

Hoe veel erger moet het er dan niet voorstaan met veel van onze jongere medeburgers, die door onze cultuur en een aangepast onderwijs op een historisch hongerrantsoen zijn geplaatst, en die aan het woord 'joden' waarschijnlijk niet veel meer verbinden dan wat ze zo opvingen over Auschwitz, Holocaust en Schindler's List (zo lang dat duurt). Zodat deze joden voor hun begrip in de eerste plaats of uitsluitend nog alleen de mensen zijn die men ('de Duitsers') in 'de oorlog' zo massaal vermoordde. Waardoor zij, alle nobele bedoelingen ten spijt, zijn gereduceerd tot objecten in plaats van subjecten van een geschiedenis.

Ik wil hierover niet verder speculeren, maar vaststellen dat dit boek van Wigoder mij een voortreffelijke gids lijkt in die zo lange en ingewikkelde joodse geschiedenis; die uiteraard veel meer betekent dan alleen een joodse geschiedenis, maar in talloze opzichten tegelijk een spiegel van de algemenere geschiedenis waarin zij hun rol speelden. Aan de vaak letterlijk pijnlijke rol van zondebok van de christelijke godsdienst die uit het jodendom voortkwam, wordt in dit boek betrekkelijk weinig aandacht besteed; en het is

dus niet de zoveelste geschiedenis van de jodenhaat door de eeuwen heen.

Aan ook maar een poging tot boedelbeschrijving van deze rijke erfenis wil ik me hier niet wagen, en alleen zeggen dat er een even heldere als traditionele indeling is aangehouden in de drie grote tijdperken van oudheid, middeleeuwen en 'de moderne periode', waarna een vierde deel volgt over 'joden die hebben bijgedragen tot de moderne cultuur'.

In de eerste drie delen zijn ook teksten opgenomen die typisch of belangrijk zijn, in een duidelijk overdachte en zorgvuldige selectie; waar ik met mijn hele historische hart en ziel achter sta.

Dat de joodse bijdrage aan onze Europese cultuur van de laatste twee eeuwen kolossaal en indrukwekkend is geweest, kan nog alleen worden ontkend door wie er niets van afweet of wil afweten (hieronder vallen dus de zo geheten antisemieten). Dit aspect is merkwaardig en ook wel verbazingwekkend genoeg: tot in de 18e eeuw leverden de joden immers op veel gebieden een wel belangwekkend, maar toch niet onevenredig groot aandeel aan onze Europese cultuur. In de vorige eeuw begon echter bijna een soort stortvloed, alsof ergens een dam was doorgebroken; en zo men wil, kan men dit verschijnsel de 'emancipatie' van de joden noemen. Waarop dit alles tenslotte is uitgelopen, weten we, en wie hier nog eens deze lange stoet van talenten en genieën - ik hoef ze niet te noemen, men vindt hen (en haar!) in dit boek - voorbij ziet trekken, kan zich er weer eens op bezinnen, wat die opstand van de onderwereld die we met een Hitler en de zijnen verbinden, ons heeft gekost.

Over de oorzaken en verklaringen van die joodse begaafdheid en creativiteit, is ook al veel geschreven en beweerd. De meest zinnige verklaring ligt misschien nog in het verschijnsel van de grote eerbied onder de joden voor de wetenschap en de kennis van 'de schrift', al was het maar van de typisch joodse geschriften. Aan het einde van het deel over de middeleeuwen wordt dit door Wigoder nog eens beschreven: '*Elke joodse vader droomde ervan een geleerde tot schoonzoon te krijgen en was bereid de man van zijn dochter... nog wel tien jaar te onderhouden zodat hij verder kon studeren*' (166).

Dit is misschien iets te mooi en generaliserend gesteld, maar de tendentie was ongetwijfeld aanwezig - en, om het in Darwinistische termen te zeggen: tot welk een positieve 'teeltkeus' heeft dit kennelijk geleid! Om het belaste woord 'ras' maar niet te gebruiken...

Om dit alles samen te vatten: in de ruim 400

bladzijden van dit prachtige boek is een auteur die kennelijk 'alles' over zijn onderwerp weet, erin geslaagd om in een heldere taal en een bijna encyclopedische compactheid van formuleren dit in wezen wereldhistorische tableau te etaleren.

De vertaalster heeft haar werk zo uitmuntend gedaan dat ik me afvraag of zij soms toch iets in de tekst heeft gewijzigd ten aanzien van Nederlandse figuren; zoals onze maar liefst vier joodse ministers van justitie: Godefroi, Van Raalte, Samkalden en Polak (Carel) (353). En tenslotte zou een chagrijn (of zo men wil mijn alter ego) nog kunnen opmerken dat het in het Oude Testament niet altijd zo beschaafd toeging, dat hij de Talmoed bij herhaalde pogingen een onleesbaar boek vond, dat de op p. 297 afgebeelde Berlijnse synagoge hem een prototype lijkt van burgerlijke koekebakkersstijl en dat het gros van de Russische joden alleen maar ellende heeft ondervonden van de prominente aanwezigheid van joden in de bolsjewistische leiding (311-).

Maar toegegeven: dan zou dit boek een heel ander karakter zijn gaan dragen, en dat was hier zeker niet nodig en nuttig. In deze vorm vind ik het, nogmaals, in zijn onvermijdelijke eenzijdigheid een belangrijk en leerrijk boek. E.M.Janssen Perio

NIETZSCHE

Peter Claessen, *Friedrich Nietzsche. Een leven in scènes* (Jan Mets, Amsterdam 1994) 93 blz., f22,50.

"Sommigen worden postuum geboren", schreef Friedrich Nietzsche kort voor de krankzinnigheid bij hem doorbrak. Nietzsche voelde een toenemende eenzaamheid en het werd hem steeds duidelijker dat zijn tijdgenoten hem zouden blijven miskennen. Tegelijk was hij er meer dan ooit van overtuigd de belangrijkste denker uit de wereldgeschiedenis te zijn. Daarom verlegde hij zijn succes naar de toekomst. Hij meende een *Zukunftsphilosophie* te hebben gebaard, die een beslissende stap in de ontwikkeling van de mensheid zou blijken te zijn. "*Ik breek de mensheid onzichtbaar in twee stukken, voor mij, na mij... De komende jaren staat de wereld op zijn kop: nu de oude god is afgedaan zal ik voortaan de wereld regeren*". Het was nu nog "moeilijk te begrijpen wie ik ben: wachten we 100 jaar af: misschien is er dan een of andere geniale mensenkenner die mijnheer F.N. uitgraaft".

De classicus Peter Claessens merkt aan het eind van zijn biografische schets van Nietz-

sche op dat diens profetie aan het uitkomen is. Nu pas, na jaren van ideologische vertekening en ideologisch misbruik beginnen we, aldus Claessens, zijn filosofie te begrijpen. *"Aan het uitgraven van Nietzsche zelf werken nog steeds hele ploegen en na bijna een eeuw heeft het labyrint nog niet half zijn geheimen blootgegeven."*

Het zijn de woorden van iemand die zich als een kritiekloze discipel van de nieuwe messias ontpopt. Deze kritiekloosheid geeft Claessens werkje dezelfde zwaarte die het werk van de meester zelf ook kenmerkt. Nietzsches eigen geschriften worden, ondanks herhaalde verzekeringen dat hij lichtvoetig wil dansen, luchthartig wil spotten en *frohliche Wissenschaft* wil bedrijven, verzwaaard door een permanente spanning en dodelijke ernst die ze bijna onleesbaar maken. Zijn losse opmerkingen en metaforen zijn stuk voor stuk de moeite waard, maar achter elkaar gezet is het geheel nauwelijks verteerbaar. Het lijkt me dat deze overspannenheid samenhangt met het ongelukkige leven van de filosoof. Hoewel hij 'leven' schreef met een hoofdletter, kwam hij er zelf maar zeer ten dele aan toe. *"Iedere verachting van het ge-*

slachtelijke, iedere verontreiniging ervan door het begrip 'onreinheid'", vond hij, *"de eigenlijke zonde tegen de heilige geest van het leven"*, maar zelf bedreef hij nooit de liefde. Nu ja, hij kon zich in elk geval troosten met de gedachte dat hij *"kloten in zijn kop had"*. De overspannenheid van Nietzsche kenmerkt ook Claessens. Hij kiest zijn citaten (bijvoorbeeld bovengenoemde) goed en schrijft glashelder, maar het lezen van zijn boekje is door een totaal gebrek aan ironie en relativering - trouwens ook door de afwezigheid van tekstonderbrekingen - toch bijna een beproeving. Claessens hamert mij ook iets te veel op de kwaadaardige invloed van Nietzsches zuster, door wier falsificaties zijn werk ten onrechte door Hitler c.s. zou zijn omhelsd. Zeker, Elisabeth Förster-Nietzsche moffelde voor de nazi's onwelgevallige elementen uit diens filosofie weg en ik neem ook graag aan dat Nietzsche de nazi's zou hebben geminacht (hoewel we nooit zeker kunnen weten of hij niet ook gelijk Heidegger hun zijde had gekozen). Maar het lijkt me toch moeilijk te bestrijden dat enkele kernpunten van Nietzsches filosofie de nazi's toch wel degelijk aanknopingspunten boden. Wat

te denken van diens verering van hardheid? Van diens bewondering voor grote mannen? Van diens verwerping van alle moraal? Van diens overtuiging dat buiten het eeuwig-zichzelf-scheppen en het eeuwig-zichzelf-vernietigen niets hoorde te bestaan? Of van diens nadrukkelijke aanvaarding van pijn en lijden als waardevolle elementen van het leven? Daar gaat Claessens naar mijn idee ten onrechte geheel aan voorbij. Niettemin, Claessens is natuurlijk wel een Nietzsche-kenner. Afgezien van de genoemde beperkingen geeft hij in kort bestek een verdienstelijk overzicht van diens denken. Het is niet eenvoudig geschreven, maar filosofisch geïnteresseerde leerlingen in de hoogste klassen van het Vwo kan het op een spoor zetten.

Dik Verkuil

Vijftig jaar vrij !!!!!

Zoekt u uitgaven over de bevrijding?

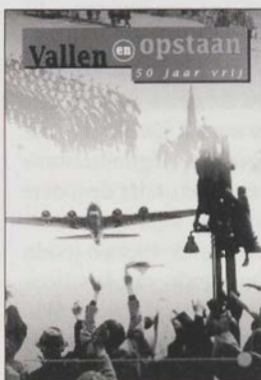
Kok Educatief stelde een pakket samen, bestaande uit:

- **Vallen en opstaan**

Een leesboek met bijbehorende werkkrant. Het leesboek bevat historische informatie en probeert de kinderen bewust te maken van de noodzaak de vrede te zoeken en te bewaren.

- **Leve de vrijheid !**

Een leertaak die door de kinderen zelfstandig verwerkt kan worden. Informatie en opdrachten wisselen elkaar af.

- **Meester, vertel eens van de oorlog !**

Een leesboek en een werkboek. Een wandeling langs Nederlandse monumenten roept herinneringen op.

- **Leesboeken**

Henk van de Berkt schreef twee spannende series boeken over de oorlog: *Verzet op de Veluwe* (deel 1 en 2) en *Weerzien met de vijand* (deel 1 en 2).

Op aanvraag is een beoordelingspakket van genoemde uitgaven (uitgezonderd de leesboeken) verkrijgbaar à f12,50

Onze uitgaven zijn ook verkrijgbaar via de (school)boekhandel

KOK
EDUCATIEF KE

Gildestraat 5
postbus 5017, 8260 GA Kampen
Tel. orderadministratie 05202 - 92575
Telefax 05202 - 11776

KLEIO KRANT

Nieuws van het **VGN** bestuur

Tweede Fase

Ongetwijfeld heeft u in de krant gelezen dat staatssecretaris Netelenbos met een reactie is gekomen op de voorstellen van de Commissie Ginjaar inzake de Tweede Fase Havo/Vwo. Het bestuur blijft de ontwikkelingen op de voet volgen en zal binnenkort een standpunt innemen met betrekking tot de reactie van de staatssecretaris. Uiteraard zal dit standpunt aan de commissie kenbaar gemaakt worden. Ook met betrekking tot de Tweede Fase van Vbo/Mavo zal het bestuur een standpunt innemen. Na een goed gesprek met de Commissie Vbo/Mavo tijdens de laatste bestuursvergadering zijn afspraken gemaakt over verdere reacties op de adviezen van de Commissie Van Veen. De positie van ons vak wordt in het Vbo en Mavo immers ernstig bedreigd.

Er bestaat een landelijke organisatie van vakinhoudelijke verenigingen, het Platform VVVO, waarin men streeft naar een nauwere samenwerking tussen de schoolvakken. De aandacht gaat hierbij sterk uit naar handhaving van de vakinhoudelijke component van het leraarschap.

Overzicht software

Leden van de Commissie Cliomatica hebben, in samenwerking met de SLO, hard gewerkt aan een compleet overzicht van alle binnen- en buitenlandse geproduceerde software voor het onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting. Het resultaat is een gestandaardiseerd pakket waarin u per product duidelijk omschreven randvoorwaarden aantreft (waaraan moet uw apparatuur voldoen?) en een beschrijving van de inhoud. Het geheel loopt van toetsen die met behulp van de computer af te nemen zijn tot animatieprogramma's, waarbij inleving duidelijk nodig is.

Er worden voorbereidingen getroffen om de opgenomen software op een aantal plaatsen in den lande te presenteren. Zo zullen leden van de Commissie Cliomatica, toegerust met hard- en software, tijdens onze jaarvergadering aanwezig zijn. Zie voor verdere informatie over deze nuttige bundel het SLO-bericht verderop in de Kleiokrante.

Louis Nolet

Docenten gezocht!

Het NIAM in Den Haag ontwikkelt verschillende soorten additioneel lesmateriaal. Men probeert eigentijds materiaal te maken, dat aansluit bij de belevingswereld van de betreffende doelgroep en bij de nieuwste ontwikkelingen in het onderwijs. Om dit te bereiken wordt samengewerkt met een groep docenten uit het betreffende vakgebied. Concepten en ideeën worden in de groep getoetst aan de wensen van het veld.

Daarom is het NIAM op zoek naar enthousiaste en kritische docenten geschiedenis en staatsinrichting die mee willen denken, teksten van

commentaar willen voorzien, concepten voor computerprogramma's willen bekritiseren e.d. Bent u geïnteresseerd, neem dan contact op met Ilma Merx, projectmedewerkster NIAM ProjectOntwikkeling, Neuhuyskade 94, 2596 XM Den Haag. Tel. 070-3143594.

Opstelwedstrijd

Vijftig jaar na de Holocaust: de lessen voor Europa

Deze opstelwedstrijd is bedoeld voor leerlingen in de drie hoogste klassen van het middelbaar onderwijs in de landen van de Europese Unie. Ieder deelnemend land heeft een eigen nationale jury. Voor Nederland is de organisatie in handen van het CIDI, Centrum voor Informatie en Documentatie over Israel.

Het opstel moet getypt zijn en bestaan uit ca. 1250 woorden. Het is de bedoeling dat, behalve een bespreking van het antisemitisme, ideeën gegeven worden over de bestrijding van hedendaags racisme. De opstellen dienen uiterlijk 15 april in het bezit van het CIDI te zijn.

Heel hartelijk dank

Ook mede namens mijn kinderen wil ik ieder die mij door middel van bezoek, telefoontje, brief of op andere wijze heeft proberen te troosten met het verlies van mijn man heel hartelijk danken. Het verlies is er niet minder om maar alle steun maakt het iets draaglijker.

Hélène Budé-Janssens

De Nederlandse jury bestaat uit: Adriaan van Dis, Jessica Durlacher, Jaap van Donselaar (RU Leiden), Ronny Naftaniël, Josée Ruiter, Leon de Winter en Michael Zeeman (Volkskrant). De prijs is een georganiseerde rondreis door Israel van zeven dagen, met een ontmoeting met Israelische jongeren en een bezoek aan Yad Vashem. De winnaars uit alle landen van de EU worden tevens gezamenlijk uitgenodigd voor een bezoek aan het Europees Parlement in Straatsburg en aan de UNESCO in Parijs.

Informatie en beoordelingscriteria kunnen worden opgevraagd bij het CIDI, Postbus 11646, 2502 AP Den Haag. Tel. 070-3646862.

VGN-excursie zaterdag 10 juni 1995

IN HET SPOOR VAN MARKET GARDEN

De Didactiek- en Activiteitencommissie van de VGN organiseert op 10 juni een excursie in het kader van de operatie Market Garden.

Per bus gaan we vanaf Arnhem naar Oosterbeek, Driel, Grave, Groesbeek en Nijmegen. Medewerkers van de Sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht leggen te velde en in enkele musea uit hoe en waarom de geallieerde operatie Market-Garden in september 1944 ten dele mislukte.

Vertrek vanuit Arnhem om 10.00 u. en terugkeer om 16.00 uur. Meer informatie leest u in het april-nummer van KLEIO! Houdt deze datum alvast vrij!

Educa Griekse

LOGOS

αβγδ
ως

CHARLES HUPPERTS, et al. / HERODOTOS, LITERATOR EN HISTORICUS
BAZIS-Deel 1A-Tekstboek lesboek deel 1

DALLAS Griekse taal en cultuur
CHARLES HUPPERTS / ELLY JANS
PETER STORK / PIET BOOT

BAZIS-Deel 3-Cultuur-historische achtergronden

Μαθαίνω Ελληνικά
Μαθαίνω Ελληνικά

BAZIS-Deel 2-Grammatica

OLYMPISCHE SPELEN SPORT EN OPVOEDING IN DE GRIEKSE OUDHEID
OP WEG NAAR DE ROMEINEN
SIMON VEENMAN, et al. / DRIE TYRANNEN BIJ HERODOTOS
EISMA B.V. LEEUWARDEN

STEPHANOS XERXES: EEN KONING DIE ZIJN GRENZEN NIET KENDE
VAN ARENDONK / RENÉ VAN GESSEL
RIJKSBARON / SIMON VEENMAN
Ton Jansen, Charles Hupperts en Albert Rijksbaron

PLATO / EEN WEG NAAR DE WAARHEID

SOPHOKLES ELEKTRA

VERHEIJ

educatieve uitgaven taal en cultuur

Ik wens informatie te ontvangen over:

- ☐ **Basis Leergang Grieks 1^A**; Griekse teksten Attische/Atticistische literatuur en grammaticale verschijnselen.
- ☐ **Basis Leergang Grieks 1^B**: Attische basiswoordenlijst.
- ☐ **Basis Leergang Grieks 2**: basisgrammatica, stamtijden lijst en appendix.
- ☐ **Basis Leergang Grieks 3**: cultuur-historische achtergronden.
- ☐ **Metabasis 4^A en 4^B**: bloemlezing Griekse teksten.
- ☐ **Pallas I**; les- en werkboek (BASISVORMING);
Griekse teksten, cultuur en grammatica, vragen en opdrachten.
- ☐ **Pallas II**; les- en werkboek (BASISVORMING); (zie Pallas I, vervolg).
- ☐ **Ik leer Grieks I**; les- en werkboek (Nieuwgrieks)
Griekse teksten, cultuur en grammatica, vragen en opdrachten.
- ☐ **Serie Arche deel 1 t/m 8**;
Introductie cursus in de Griekse mythologie en cultuur (10-15 jaar).
- ☐ **Herodotos, literator en historicus**;
Inleiding op het werk, de werkwijze en de denkwereld van Herodotos.
- ☐ **Herodotos, drie tyrannen**: Polykrates, Periander en Kambyzes.
- ☐ **Plato, een weg naar de waarheid**; met docentenhandleiding (CE '93).
De filosofie van Sokrates en Plato en hun invloed op het westerse denken.
- ☐ **Sophokles Elektra**; (CE '94)
Complete Griekse tekst, vertalingen, woorden en commentaar.
- ☐ **Herodotos: Xerxes, een koning die zijn grenzen niet kende**;
met docentenhandleiding (CE '95).
- ☐ **Homeros: ontmoetingen met Odysseus**; met docentenhandleiding (CE '96).
Tekstboek en hulpboek met annotaties, vragen en metriek. (juni '95).
- ☐ **Logos**; basis woordenlijst voor het CE en SO (ca. 1600 woorden).
- ☐ **Stephanos**; Een bloemlezing uit de Anthologia Graeca.
- ☐ **Olympische spelen** (bronnenboek); Sport en opvoeding in de Griekse oudheid.
- ☐ **Op weg naar de Romeinen**; met docentenhandleiding.
Kennismaking met de Romeinse oudheid.
- ☐ **Stuur mij de nieuwe fondscatalogus Educatieve Uitgaven 1995/96.**

KL 1

Naam: _____

t.a.v.: _____

Straat: _____ Postcode: _____

Plaats: _____ Telefoonnr.: _____

Vul deze
lijst in en
stuur hem in een
gefrankeerde
enveloppe naar:

Uitgeverij Eisma BV - Postbus 340 - 8901 BC Leeuwarden - Tel. 058-152545 - Fax 058-154000

Instituut voor
Leerplanontwikkeling

Overzicht software

In januari verscheen het *Overzicht van software voor geschiedenis en staatsinrichting in het voortgezet onderwijs*, samengesteld door J. Snijders en P. van Drunen en uitgegeven door de SLO. Hierin worden in alfabetische volgorde tegen de honderd softwareprogramma's voor PC en aan een PC gekoppelde CD-ROM-speler besproken. Het gaat om Nederlands- en Engelstalige programma's. Er is een grote variatie aan programma's beschikbaar. Van ieder worden de zakelijke gegevens vermeld en de inhoud kort aan de orde gesteld. De auteurs gaan ook in op de ernst of het spelelement van het programma en de gebruiksvriendelijkheid. Veel hebben zij zelf op school uitgeprobeerd. Het is de bedoeling dat dit overzicht jaarlijks geactualiseerd wordt door het NICL.

U kunt dit eerste *Overzicht van software voor geschiedenis en staatsinrichting VO* bestellen bij de SLO - Afdeling Verkoop, Postbus 2041, 7500 CA Enschede. Tel 053-840305. Het heeft 208 blz., prijs f22,50.

Nederland 1940-1945 in filmdocumenten

Stichting Film en Wetenschap

Er is een vernieuwde uitgave verkrijgbaar van het lespakket *Nederland 1940-1945 in filmdocumenten*, dat oorspronkelijk vervaardigd werd in verband met het CSE 1983/1984. Het pakket bestaat uit vijf VHS-band met 'ruw' filmmateriaal rondom onderwerpen als: de Duitse inval (15 min.), de regering in Londen (23 min.), de bezetting (24 min.), ideologie en propaganda (23 min.) en bevrijding en wederopbouw (29 min.). Bij de banden hoort een docenten-

handleiding (23 blz.) waarin informatie is opgenomen over didactische zaken, als het oefenen met structuurbegrippen en vaardigheden aan de hand van dit materiaal, en over de herkomst en aard van de filmfragmenten.

Het pakket kost f175,-, excl. BTW en verzendkosten.

Voor informatie en bestellingen: Stichting Film ebn Wetenschap, Zeeburgerkade 8, 1019 HA Amsterdam. Tel. 020-665.29.66/ fax 020-665.90.86.

'De Loffelijke Compagnie'

cassettebandjes

Het programma OVT, dat iedere zondagmorgen wordt uitgezonden op Hilversum I van 10.00-12.00 uur (van harte aanbevolen!) bevat altijd het onderdeel 'Het spoor terug'. Wekenlang is dat gewijd geweest aan de geschiedenis van de VOC. Bij de VPRO is nu de volledige radioserie verkrijgbaar op cassette: een reeks van tien stuks van 'Het Begin' tot 'Ondergang', met daartussen Aan boord, Java, Banda, De Molukken, Zuid-Afrika, De Dominees, Holland in Azië, Japan, Formosa, Azië in Holland, Ceylon en India. Als u de hele reeks bestelt krijgt u daarbij een extra cassette met VOC-liederen en een boek met de teksten en bladmuziek van de zeemansliederen.

Dit lijkt een goede mogelijkheid om leerlingen zelfstandig (met de walkman op) aan de hand van een paar standaardvragen te laten werken met een gesproken bron. Als dat, aangevuld met wat verder onderzoek indien nodig, per onderwerp een poster op zou leveren, heeft u de hele geschiedenis van de VOC in vogelvucht aan de muur hangen.

De cassettereeks kost f60,-.

Bestellen: door overmaking van dit bedrag op giro 5115000 van VPRO Publiekservice o.v.v. 'VOC cassettes'.

Studiedag Milieu

De Stichting Net Werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu organiseert op vrijdag 31 maart een studiedag over

De relatie dier-mens-landschap in de milieugeschiedenis

Sprekers zijn prof. Jelier Vervloet, dr. Thijs Caspers, drs. Henny van der Windt en dr. Thijs Visser. Zij gaan in op de ontwikkeling van het landschap op lange termijn en de interacties van mens, dier en landschap; de ingrepen in het Brabants landschap vanaf het einde van de 19e eeuw en de gevolgen voor dieren; de veranderende houding ten opzichte van het dier en de jacht in de natuurbescherming vanaf het begin van de 20e eeuw en milieu-filosofische dilemma's en de consequenties voor milieuhistorisch en -strategisch onderzoek.

De conferentie vindt plaats in het Academieggebouw van de RU Utrecht op het Domplein. Aanvang: 10.30 uur. De toegang is vrij. Voor verdere informatie: Myriam Daru van Net Werk, Winselerhof 56, 5625 LZ Eindhoven. Tel. 040-423814.

Geïnteresseerd in de Oudheid?

Het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden organiseert:

Cursussen

Eind maart gaan verschillende cursussen van start die u laten kennismaken met aspecten van de beschaving van het Oude Egypte en met die van Nederland in de Romeinse Tijd. Iedere cursus omvat 10 lessen, waarbij schriftelijk materiaal hoort en diaprojecties. Tevens wordt gebruik gemaakt van de voorwerpen in het museum. In het kader van de cursus 'Nederland' wordt er een excursie georganiseerd naar Archeon. De prijs per cursus bedraagt f265,-.

Egypte:

'De cultuur van het Oude Egypte' - een brede inleiding;
'Hiërogliefenschrift voor beginners';
'Terugkomdagen hiërogliefenschrift' - voor gevorderden. Het is de bedoeling om in het najaar met hiërogliefen-leesgroepen te starten.

Nederland:

'Archeologie van Romeins Nederland'.

Archeologisch spreekuur

Voor leerlingen (en uzelf) is het leuk om te weten dat op iedere eerste zondag van de maand een van de conservatoren van het museum aanwezig is (van 13.30-15.00 uur) om archeologische voorwerpen te determineren. Heeft u dus scherven gevonden, een munt of een beeldje gekocht op de rommelmarkt, een vreemd oud stuk ijzer met een metaaldetectortje ontdekt ...

Voor verdere informatie m.b.t. de cursussen: mw. R.H. Doop-Kopetzky, tel. 071-163178.

Allard Pierson Museum Amsterdam

Hier is van 25 maart t/m 28 mei een tentoonstelling te zien van oude foto's gemaakt in Egypte. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd Egypte een geliefd reisdoel van vele (vooral Engelse) toeristen. De foto's geven een indruk van het toerisme in die tijd, van de westerse visie op het islamitische Oosten en van de romantische gevoelens ten opzichte van de overblijfselen uit de tijd van de farao's, die men toen vaak had.

De Nationale Feestrok

Lezing door Jolande Withuis
18 april om 12.30 uur in het Rijksmuseum in Amsterdam.

De Amsterdamse verzetsvrouw Mies Boissevain-van Lennep bedacht kort na de oorlog de 'feestrok', een rok gemaakt van 'echte' lapjes, met een zekere emotionele waarde, bijvoorbeeld van kleding van mensen die in de oorlog overleden waren. De rok moest een symbool zijn van hoop op de toekomst. De uitvoering werd aan ieders eigen initiatief overgelaten. Wel was op alle rokken de tekst '5 mei 1945' aangebracht en kwam de kleur oranje erop voor.

Vanaf 22 april zijn een aantal feestrokken ook te zien in het Rijksmuseum. Meer rokken zijn er op de tentoonstelling:

Kleding op de bon

Kleding en textielschaarste in Nederland 1939-1949

Het is niet te doen om in de Kleio-krant een overzicht te geven van alle tentoonstellingen die te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog. U kunt ervan uitgaan dat er gewoon overal in Nederland vanaf half april wel iets te bezoeken is. Over het algemeen geeft de plaatselijke pers hierover ruimschoots informatie. Maar er zijn natuurlijk uitzonderingen.

Heel leuk, omdat ingegaan wordt op een dagelijks terugkerend probleem in heel Nederland tot nog enkele jaren na 1945, is de reizende tentoonstelling 'Kleding op de bon'. Hier is te zien op welke manier men omging met textielschaarste en distributie. Eindeloos verstellen, vermaken en keren van kleding en aanpassen van schoeisel werd bittere noodzaak. De getoonde kleding getuigt van de noeste ijver, het doorzettingsvermogen en de inventiviteit van de vrouwen, die zichzelf en meestal ook anderen in hun omgeving (man, kinderen, broers, oude ouders) aangekleed

moesten houden. Dat mooi geborduurde jute jurkje is dan ook nooit meer weggegooid!

'Kleding op de bon' is te zien in: Drents Museum in Assen van 22 januari tot 17 april; Nationaal Oorlogs en Verzetsmuseum in Overloon van 24 mei t/m 20 september; Historisch Museum Rotterdam in het Schielandshuis van 13 oktober t/m 14 januari 1996.

NOMADEN IN CENTRAAL-AZIË

T/m 20 augustus in het Tropenmuseum in Amsterdam

Op deze grote tentoonstelling wordt aan de hand van vele voorwerpen (vooral uit het Etnografisch Museum in Sint-Petersburg), foto's en een diaprojectie informatie gegeven over allerlei aspecten van het leven van de nomadische berg- en steppevolken van Centraal-Azië. Het gaat hier om het gebied van de huidige onafhankelijke republieken Kazachstan, Kirgizstan, Tadjikistan, Turkmenistan en Uzbekistan. De oorspronkelijke bevolking trok met grote kudde schapen, soms ook rundvee, geiten en natuurlijk paarden, kamelen en dromedarissen door de onmetelijke steppen van weidegrond naar weidegrond. Men woonde in de Yurt, een grote degelijke tent, waarvan ook een exemplaar op de tentoonstelling te zien is. De verschillende stammen hadden hun eigen gebruiken, taal en cultuur. Wat de godsdienst betreft was men over het algemeen islamiet.

Al tijdens de laatste tsaren en natuurlijk gedurende het bestaan van de USSR werd deze mensen het leven steeds lastiger gemaakt. Volksverhuizingen, russificatie, onderdrukking van alle godsdienstige uitingen leidden tot een snelle verandering van het leven in deze republieken. Maar toch is er veel overgebleven of bleek er nog te zijn na het uiteenvallen van de USSR. Het is een goede zaak dat in het Tropenmuseum nu een speciale tentoonstelling wordt gewijd aan deze ongetwijfeld verder verdwijnende manier van leven in een politiek wankel stuk van de wereld, dat vanuit milieuperspectief bekeken de grootste rampen kan overkomen. De

steppen drogen uit. De watertoevoer naar het Aralmeer is al bijna verdwenen en deze binnenzee zelf verandert geleidelijk aan in een droge zoutvlakte met poelen veel te zout water.

Bij de tentoonstelling kan een educatief medewerker een inleiding verzorgen. Dat is voor scholieren gratis. U moet het natuurlijk wel van te voren bespreken. Om jonge leerlingen bezig te houden is er een 'kijktocht'. Verder verscheen, op basisvormingniveau, de tentoonstellingsgids, een rijk geïllustreerd boekje met een kleur- en knipplaat van een yurt (f5,-). Als achtergrondinformatie dient het in de Landenreeks verschenen deel *Centraal-Azië* (prijs f17,50).

Voor verdere informatie en het afspelen van een bezoek: Afdeling Communicatie tel. 020-5688396.

GESTART:

Geschiedenisantiquariaat en -boekhandel 'Helmont'.
Molenstraat 106,
5701 KJ Helmond.

In- en verkoop.
Openingstijden:
vrijdag 12.00 - 21.00 uur
zaterdag 9.00 - 17.00 uur
en op afspraak!
Bel voor catalogus nr.
111(460 titels) 04920-46101.

Goethe-Institut Rotterdam

Studiebeurzen

In samenwerking met het Europees Platform kunnen aan Nederlandse leraren Duits en/of Geschiedenis en staatsinrichting 30 beurzen ter beschikking worden gesteld voor het

Berlijn-Seminarie 15 t/m 21 oktober 1995 'Deutsche Geschichte am Beispiel Berlins'

Naar wij verwachten zal dit thema zowel leraren Duits als Geschiedenis aanspreken. Daarom lijkt het afvaardigen van een koppel, bestaande uit een leraar/lerares Duits en een leraar/lerares Geschiedenis van dezelfde school het meest doelmatig. Vanzelfsprekend komen ook individuele sollicitaties in aanmerking.

Sollicitanten naar een beurs moeten werkzaam zijn aan een AVO-school en beschikken over een goede kennis van het Duits.

In de beurs zijn begrepen: de kosten van het seminarie en daarbij horende zaken als reiskosten, huisvesting en pensioen.

Iedere deelnemer betaalt wel een eigen bijdrage van f300,-.

U kunt deelname formulieren aanvragen bij:

Goethe-Institut Rotterdam,
 Pädagogisches Büro,
 's-Gravendijkwal 50-52,
 3014 ED Rotterdam.
 Tel. 010-4365411.

Ingezonden brief

Herinneringen bij een prijs

Op 28 februari 1974 overleed Huib de Ruyter. Hij was nog maar 35 jaar oud.

Voor de VGN was hij een belangrijke figuur. Hij diende de vereniging als secretaris en als voorzitter. Hij is ook leider van het Kleio-team geweest. In 1974 was hij negen jaar ononderbroken actief voor 'zijn' VGN en zou hij afscheid nemen van het bestuur. Bij wijze van verrassing wilde men hem het lidmaatschap van verdienste aanbieden. Terecht, want hij had een unieke staat van dienst.

Aan zijn overlijden besteedde het bestuur, en ook de redactie van Kleio, begrijpelijk de nodige aandacht (in KLEIO 1974/3). Rien Bosch die namens de redactie stilstond bij het overlijden van Huib schreef boven zijn In Memoriam de veelzeggende woorden: 'Wie zou niet wenen?'

Huib werd de naamgever van de prijs die vooral ingesteld werd om onderwijskundige publicaties te stimuleren. In 1976 werd hij voor het eerst uitgereikt aan Piet Gieles. De voorzitter van de jury was Nico Maarsen. Hij herinnerde eraan dat de heer P. Gieles zeer stimulerend gewerkt had op het gebied van de didactiek (zie KLEIO 1976/5). Na Piet Gieles zouden nog velen deze prijs krijgen.

Het is al weer meer dan twee decennia geleden dat Huib de Ruyter overleed. Vermoedelijk zullen weinig huidige leden hem nog gekend hebben. Derhalve is het niet onbelangrijk om even de aandacht te vestigen op deze vroegere voortrekker van de VGN.

Joop Grevers

DE OPSTAND 1555-1588

Tijdens de didactiekconferentie over De Opstand werd een 'Lijst van Nederlandse musea met collecties over de Opstand in de Nederlanden, 1555-1588' uitgedeeld.

Hij is samengesteld door educatief medewerkster Arja van Veldhuizen van het Amsterdams Historisch Museum en de Domkerk in Utrecht. De lijst is geen volledige inventarisatie, maar er staat wel heel veel op! De musea met een * hebben speciaal voor eindexamenklassen een educatief programma over de Opstand ontwikkeld.

GRONINGEN

Klokkengieterijmuseum
Provincialeweg 46, 9677 PD
Heiligerlee. Tel. 05970-21799.
In de zomer wordt een afdeling geopend over de slag bij Heiligerlee (1568).
Informatie bij dhr. Haan.

OVERIJSEL

Historisch Museum De Waag
Brink 56, 7411 BV Deventer.
Tel. 05700-93780.
Diverse voorwerpen m.b.t. de Opstand o.a. over het beleg van Rennenberg (1578), rondleidingen mogelijk.
Informatie bij mw. E. Pluijmen.

Stedelijk Museum Kampen
Oude Straat 158, 8261 CZ Kampen.
Tel. 05202-17361.
Diverse voorwerpen m.b.t. de Opstand, o.a. over het beleg van Kampen (1578).
Informatie bij dhr. E. van de Werdt.

GELDERLAND

Museum Buren en Oranje
Markt 1, 4116 BE Buren.
Tel. 03447-1389.
Rondleiding mogelijk.
Informatie bij dhr. D.J. Thijsen.

Streekmuseum Hattem Voermanhuis
Achterstraat 46, 8050 AC Hattem.
Tel. 05206-42897.
Tentoonstelling over 'De Dikke Tinne', het kasteel van Hattem, verwoest in 1580.
Informatie bij mw. E. de Bie.

Stedelijk Museum Zutphen
Rozengracht 3, 7201 JL Zutphen.
Tel. 05750-16878.
Enkele voorwerpen over de Opstand, o.a. over de plunderingen door de Spanjaarden in 1572.
Informatie bij mw. L. Jeurissen.

UTRECHT

*Catharijneconvent **
Nieuwe Gracht 63, 3512 LG Utrecht.
Tel. 030-313835.
Speciaal programma over de Opstand, evt. in combinatie met de Domkerk.
Informatie bij mw. A. Haverkamp.

Centraal Museum
Agnietenstraat 1, 3512 XA Utrecht.
Tel. 030-362362.
Diverse voorwerpen m.b.t. de Opstand, rondleidingen mogelijk.
Informatie bij dhr. R. de Bruin.

*Domkerk **
Achter de Dom 1, 3512 JN Utrecht.
Tel. 030-310403.
Speciaal programma over de Opstand, evt. in combinatie met het Catharijneconvent.
Informatie bij mw. A. van Veldhuizen (030-521431).

NOORD-HOLLAND

Stedelijk Museum Alkmaar
Doelenstraat 5, 1811 KX Alkmaar.
Tel. 072-110737.
Speciale tentoonstelling over het beleg van Alkmaar (1573) met videoprogramma en lespakket.
Informatie bij mw. A.M. Feld.

*Amsterdams Historisch Museum **
Nieuwezijds Voorburgwal 359, 1012 RM Amsterdam. Tel. 020-5231765.
Speciale rondleiding over de opstand.
Informatie bij mw. M.J. van Huffelen.

Nederlands Scheepvaartmuseum
Kattenburg 1, 1018 KK Amsterdam.
Tel. 020-5232222.
Enkele voorwerpen m.b.t. de Opstand.
Informatie bij dhr. E. van Keulen.

*Rijksmuseum **
Stadhouderskade 42, 1071 ZD Amsterdam. Tel. 020-6732121.
Speciaal programma over de Opstand.
Informatie bij dhr. H. van Gessel.

Westfries Museum
Rode Steen 1, 1621 CW Hoorn.
Tel. 02290-15597.
Diverse voorwerpen m.b.t. de opstand waaronder een schilderij over de slag op de Zuiderzee (1573), rondleidingen mogelijk.
Inlichtingen bij dhr. C. de Jong.

ZUID-HOLLAND

*Legermuseum **
Korte Geer 1, 2611 CA Delft.
Tel. 015-150500.
Speciaal programma en lesmateriaal over de Opstand.
Informatie bij mw. S. Smit.

*Stedelijk Museum het Prinsenhof **
St. Agathaplein 1, 2611 HR Delft.
Tel. 015-602357.
Speciaal programma en lesmateriaal over de Opstand.
Informatie bij dhr. M. van Maarseveen.

Museum Dit is in Bethlehem
Gasthuisstraat 25, 4201 JM Gorinchem. Tel. 01830-32821.
Diverse voorwerpen m.b.t. de martelaren van Gorkum (1572).
Informatie bij dhr. R. Kreszner.

Het Catharina Gasthuis
Oosthaven 10, 2801 PB Gouda.
Tel. 01820-88434.
Diverse voorwerpen m.b.t. de Opstand. Rondleidingen mogelijk.
Informatie bij mw. H. Wolfson.

Haags Historisch Museum
Korte Vijverberg 7, 2513 AB Den Haag. Tel. 070-3646940.
Kleine tentoonstelling over Den Haag in de 80-jarige oorlog.
Informatie bij dhr. F. van Papenhoven.

Historisch Museum Rotterdam (Schielandshuis)
Korte Hoogstraat 31, 3011 GK Rotterdam. Tel. 010-2176767.
Vanaf de zomer enkele voorwerpen in de vernieuwde historische afdeling.
Informatie bij mw. K. Kievit.

Stedelijk Museum
Voorstraat 103, 4132 AP Vianen.
Tel. 03473-71648.
Diverse voorwerpen m.b.t. de Opstand, geconcentreerd rond de persoon van Hendrik van Brederode, die afkomstig was uit Vianen en er een kasteel bewoonde.
Informatie bij mw. A. Voskuil.

ZEELAND

Zeeuws Museum
Abdij 3, 4331 BK Middelburg.
Tel. 01180-26655.
Serie van zes wandtapijten over de Zeeuwse vrijheidssrijd 1572-1576.
Informatie bij mw. H. van Donk.

NOORD-BRABANT

Noordbrabants Museum
Verwerstraat 41, 5211 HT Den Bosch. Tel. 073-877809.
Diverse voorwerpen m.b.t. de Opstand.
Informatie bij dhr. C. de Mooij.

Museum voor religieuze kunst
Vorstenburg 1, 5401 AZ Uden.
Tel. 04132-63431.
Rondleiding over de Opstand aan de hand van voorwerpen.
Informatie bij dhr. van Liebergen.

LIMBURG

Limburgs Museum
Goltziusstraat 21, 5911 AS Venlo.
Tel. 077-596762.
Diverse voorwerpen m.b.t. de Opstand in het depot, wel op foto's e.d. beschikbaar.
Informatie bij dhr. S. Derkx.

Gemeentemuseum voor Religieuze Kunst Jacob van Horne
Markt 7, 6001 EJ Weert.
Tel. 04950-31920.
Diverse voorwerpen rondom Filips van Montmorency, graaf van Horne (onthoofd in 1568).
Informatie bij dhr. T. Schers.

Museum in de klas

Is er geen gelegenheid om met de leerlingen buiten het schoolgebouw iets aan de Opstand te doen, het museum is te ver, geen tijd, ik zie dit niet zitten, de leerlingen hebben geen zin ...

Dan bestaat de mogelijkheid om leerlingen opdrachten te laten maken aan de hand van een aantal schilderijen en voorwerpen in het Rijksmuseum in Amsterdam op basis van hun kennis van de Opstand opgedaan uit een CE-katern o.i.d. Prof.dr. W.J. Vroom, directeur van de afdeling Nederlandse geschiedenis maakte aan de hand van de stofomschrijving een selectie, waarbij Janneke Riksen (IDO/VU) tekstbronnen zocht en vragen en opdrachten maakte, gericht op de vaardigheden die horen bij de structuurbegrippen van het CE voor Vbo/Mavo en Havo/Vwo.

Deze zijn gebundeld in een losbladige map met een uitgebreide docentenhandleiding met meer achtergrondinformatie, de antwoorden en de dia's. Het materiaal mag gekopieerd worden, u heeft dus aan een map voldoende. Dit materiaal is heel geschikt om leerlingen nog eens mee te laten oefenen en wat kleur aan te brengen aan de Opstand. Het is ook gebruikt bij de nascholing over de Opstand van IDO/VU en Hogeschool Holland.

De map kost f85,- en is te bestellen bij het Instituut voor Didactiek en Onderwijspraktijk van de VU, t.a.v. Helma Szarzynski, de Boelelaan 1115, 1081 HV Amsterdam.
Tel. 020-4449222.

Nagekomen

Jaarverslag van de Intercommissie NHG/VGN

De Intercommissie is gedurende het verslagjaar 1994 weerom op enkele plaatsen van samenstelling veranderd. In de loop van het jaar werd duidelijk dat de tijdelijke terugtrekking van de heer J.C.H. Blom uit de commissie in een definitieve zou verkeren, zodat het voorzitterschap als vaste taak aan de heer D.E.H. de Boer werd opgedragen. De commissie denkt met grote waardering terug aan de bruisende inzet van de heer Blom, in het bijzonder toen het ging om het mobiliseren van media en politiek ten aanzien van de plaats en het belang van het geschiedenisonderwijs.

Mw. J. van der Meer droeg haar taken over aan de heer E.J. Schenk, terwijl mw. H. Budé-Janssens de functie van vertegenwoordigster van het VGN-bestuur van mw. J. van der Leeuw-Roord overnam. Aan het eind van het jaar stelde de heer R. Donk zijn plaats ter beschikking; een opvolger uit het tertiair onderwijs is nog niet aangetreden. Dientengevolge bestond de commissie gedurende dit jaar uit de volgende personen: D.E.H. de Boer, voorzitter; mw. C.E.M. Veldhuis-Meester, secretaris en H.M. Beliën, mw. H. Budé-Janssens, R. Donk, N. Koek, mw. J. van der Leeuw-Roord, mw. J. van der Meer en E. Schenk, leden.

De commissie vergaderde op 13 april, 28 juni, 6 oktober

en 29 november. Zij besteedde in haar vergaderingen onder meer aandacht aan:

- de Geschiedenisdagen 1994
- de geplande studiedag 1995
- stofomschrijving eindexamenonderwerp
- de mogelijke uitgave van bronnenboekjes
- de Stuurgroep Tweede Fase
- de aansluiting VO - WO

Enkele van de genoemde punten worden hieronder nader toegelicht.

Gedurende het voorjaar van 1994 werd veel aandacht besteed aan de voorselectie van onderwerpen voor een CE. De commissie koos uit de haar gesuggerende onderwerpen uiteindelijk een tweetal ter doorgeleiding naar het bestuur van de VGN. Ministerieel is de voorkeur gegeven aan 'De eenwording van Nederland, 1780-1830', zoals primair geformuleerd door mw.dr. W. Fritschy.

Aangezien de Intercommissie ook in 1995 en in de komende jaren een rol zal spelen bij de voorselectie van de eindexamenonderwerpen, hoopt zij zowel vanuit de sfeer der hogescholen en universiteiten als vanuit het voortgezet onderwijs nieuwe suggesties te blijven ontvangen. Ten behoeve van de voortgaande advisering op het gebied van de eindexamenonderwerpen heeft de commissie eigen criteria geformuleerd, waaraan de voorstellen dienaangaande zullen worden getoetst. Het betreft didactische criteria die dienen ter aanvulling van de inhoudelijke criteria, zoals omschreven in de eindexamenregeling. Deze criteria zijn inmiddels gepubliceerd in KLEIO 1/1995. Een nieuw idee dat binnen de commissie is opgekomen betreft de uitgave van bronnenboekjes (dan wel losbladige katernen) betreffende de vaderlandse

geschiedenis. Deze zouden minstens binnen het bestek van de eindexamenonderwerpen dienen te verschijnen, maar tevens daarbuiten zeer goed kunnen dienen voor een betere bekendheid bij een groot publiek met de bronnen voor de Nederlandse geschiedenis (die minstens zo slecht bekend zijn als de letterkundige bronnen). De commissie streeft daarom naar uitgave van bronnen rondom themata met een duidelijke chronologische afbakening. De bronnen zouden zonnig moeten zijn voorzien van een 'her-taling' uit de oudere taalvormen van het Nederlands in modern Nederlands en voorzien van een beknopte toelichting. Een didactische toelichting en verwerking zouden niet standaard moeten worden opgenomen, maar eventueel in de vorm van zeer eenvoudig geproduceerde losse katernen beschikbaar kunnen worden gesteld.

Vooralsnog hebben helaas ING en NHG geen aanleiding gezien een dergelijke reeks als nieuwe activiteit te starten. De commissie hoopt binnen de uitgeverwereld belangstelling te vinden.

Vanuit de commissie werd een substantiële bijdrage geleverd aan de organisatie van de Geschiedenisdagen die op 3 en 4 november in Amsterdam werden gehouden. Hoewel de dagen als zodanig zeer geslaagd genoemd kunnen worden, ware het voor het vervolg zeer wenselijk indien de participatie van de zijde der docenten aan hogescholen en universiteiten aanzienlijk zou toenemen. De evenzeer gewenste verdergaande uitwisseling van kennis en inzichten zou dan tevens beter verwezenlijkt kunnen worden.

D.E. H. de Boer,
voorzitter

NOT START NIEUWE SCHOOLTV-SERIE 'MILIEU HEEFT GESCHIEDENIS'

Ook u kunt met leerlingen in hun eigen omgeving een eenvoudig historisch onderzoek doen. Kijk maar naar de nieuwe vierdelige schooltv-serie 'MILIEU heeft GESCHIEDENIS'. In deze programma's maken we kennis met Emmy, Haroen en Monique. Zij werken bij een milieucentrum en daar onderzoeken ze de historische achtergronden van actuele milieu-onderwerpen. Deze serie gaat vergezeld van op scholen getest lesmateriaal, dat u voor weinig geld bij de NOT kunt bestellen.

1. Een praktisch leerlingboekje voor f 0,75
 - Oefening: onderzoek doen aan de hand van het spoorwerk van de hoofdrolspelers
 - * Instructie: stapsgewijs zelf een onderzoek opzetten en uitvoeren
2. Een uitgebreide docentenhandleiding voor f 25,-
 - * Methodiek van onderzoek doen
 - * Organisatie van een onderzoeksproject
 - * Beoordeling van leerlingenonderzoek
 - * Kopieerbare werkbladen voor leerlingenonderzoek
 - * Suggesties voor bronnen

De uitzendingen

Vanaf woensdagmorgen 15 maart 1995 om 10.30 uur (Ned. 1) start de NOT met 'MILIEU heeft GESCHIEDENIS'. **Attentie!** Naast wekelijkse uitzendingen op vier woensdagochtenden zal de NOT deze vier programma's ook achter elkaar uitzenden en wel op donderdag 13 april 1995 om 9.30 uur (Ned. 1). Duur: 100 minuten.

Bestel vandaag nog!

Voor 10 leerlingwerkboeken betaalt de school slechts f 5,-. De prijs per stuk bedraagt f 0,75. De bijbehorende docentenhandleiding kost f 25,- per stuk. Dit begeleidend materiaal kunt u tijdens kantooruren bestellen bij de NOT afdeling verkoop,

telefoon

035-236260

not

Meulenhoff Educatief

Gratis lesbrief Tweede Wereldoorlog
in samenwerking met *Het* PAROOL

VIJF JAAR LEED, VIJFTIG JAAR GELEDEN

Sinds juni 1994 spoelt een golf van herdenkingen rond de Tweede Wereldoorlog over West-Europa. Rond 5 mei zullen de manifestaties een hoogtepunt bereiken. Wie gedacht mocht hebben dat het daarbij gaat om tot ritueel verworpen plechtigheden, weet inmiddels beter. Plannen om samen met de Duitsers te herdenken, een relativerende opmerking van Prins Willem Alexander en niet te vergeten de kwestie-Indonesië roepen felle reacties op. Uw leerlingen merken af en toe iets van het herdenkingsgebeuren, maar wat zegt het ze? En wat zou het ze moeten zeggen?

De leskrant

Uitgeverij Meulenhoff Educatief, dit jaar 100 jaar oud, en het dagblad Het Parool, vijftig jaar geleden voortgekomen uit de illegaliteit, bieden u een bijzonder jubileumgeschenk.

Het gaat om een lesbrief in de vorm van een krant waarin op drie verschillende niveaus beschrijvende teksten, historisch bronnenmateriaal en toetsen zijn opgenomen. De krant verschijnt medio april, zodat u eind april of begin mei in uw lessen kunt inhaken bij de talloze herdenkingen rond de Tweede Wereldoorlog.

Voor wie?

De krant Vijf jaar leed, vijftig jaar geleden bevat compleet gedidactiseerd lesmateriaal op drie niveaus. Naast het gedeelte dat voor alle leerlingen is bedoeld kunt u kiezen uit een niveauspecifiek deel voor klas 2 ivbo/vbo, klas 3 mavo/havo/vwo en klas 4 of 5

havo/vwo. Per klas kunt u het materiaal in ongeveer drie lessen afronden.

Daarnaast bevat de krant een docententoe-lichting waarin enkele toetsopgaven staan behorend bij de drie niveaudelen.

Kortom

Meulenhoff Educatief probeert u – naast zo compleet mogelijke methodes voor elk schooltype – kant-en-klaar materiaal te bieden dat inspeelt op de actualiteit, zoals deze leskrant.

U kunt met de aanvraagstrook hieronder de krant GRATIS aanvragen voor al uw leerlingen. U ontvangt de krant in sets van 6 exemplaren.

Bestel snel, want zolang de voorraad strekt krijgt u het boek **Het Parool, Verzetsblad in oorlogstijd** cadeau.

Heeft u nog vragen bel dan 020 - 5566890.

Ik vraag hierbij sets aan van de leskrant **Vijf jaar leed, vijftig jaar geleden** van Meulenhoff Educatief en Het Parool, bestaande uit 6 kranten en een docententoe-lichting.
Zolang de voorraad strekt krijgt u het boek **Het Parool, verzetsblad in oorlogstijd** cadeau.

naam:

privéadres:

postcode + plaats:

Ik ontvang de kranten het liefst ☐ thuis ☐ op school

naam school:

schooladres:

postcode + plaats:

U kunt deze aanvraagkaart zonder postzegel opsturen naar:
Meulenhoff Educatief

Antwoordnummer 1191

1000 PA Amsterdam